

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI NR. 81

TEKNOLOGI 1

INDHOLD

Barbara Ann Barrett, Birgitte Bruun, Dorthe Brogård Kristensen, My Madsen, Perle Møhl og Bo Wagner Sørensen TEKNOSOCIALE SAMMENFILTRINGER Redaktionelt forord	3
INTERVIEW	
My Madsen og Perle Møhl TEKNOLOGI, TEKNIK, TEKNE, TING, T ... En duelog mellem Inger Sjørslev og Lars Botin	7
Håkon Fyhn, Jens Røyrvik og Petter Almklov REVURDERING AV MAKTBEGREPET I TEKNOLOGIENS TIDSALDER Makttransformasjoner i teknologiske styringssystemer	25
Rasmus Tyge Haarløv TRAFIKMODELLERS BETYDNING FOR GRØN MOBILITET En diskussion af datagrundlaget for Københavns trafikmodel	47
Diana Schack Thoft og Anders Kalsgaard Møller INDDRAGELSE AF PERSONER MED DEMENS OG PÅRØRENDE I UDVIKLINGEN AF TRYGHEDSSKABENDE DEMENSTEKNOLOGIER	63
Thomas Friis Søgaard BRUNE OG HVIDE BUDE Mobiltelefonen som medskaber af budservicemarkedet for illegale rusmidler	85
POSITIONER	
CATHRINE HASSE: Mennesketeknologi	107
BO WAGNER SØRENSEN: Voldsudøveres teknologiske snilde	117
JOEL W. ABDELMOEZ: Teknologins och genus parallella samproduktion	127
CHARLOTTE BRED AHL JACOBSEN OG SOFIE DANNESKIOLD-SAMSØE: Sociale teknologier	137

TILTRÆDELSESFORELÆSNING	
Kirsten Marie Raahauge	
RUMANTROPOLOGIER	145
I velfærdens, hjemmenes og hjem søgelsernes verden	
ANMELDELSE	
Dorte Marie Søndergaard (red.): <i>Feministiske tænkere. En tekstsamling</i>	165
Anmeldes af Inger Sjørlev	
REDAKTIONEN HAR MODTAGET	169
FORFATTERLISTE	171
DANSKE RESUMEER	173
ENGLISH SUMMARIES	177
GAMLE OG KOMMENDE NUMRE	181
INDKALDELSE AF ARTIKELFORSLAG	189

TEKNOSOCIALE SAMMENFILTRINGER

Redaktionelt forord

BARBARA ANN BARRETT, BIRGITTE BRUUN, DORTHE BROGÅRD
KRISTENSEN, MY MADSEN, PERLE MØHL OG BO WAGNER
SØRENSEN

Når man slår ordet „teknologi“ op på internettet, fremtoner der et væld af blå billeder af elektroniske netværk, ansigtsgenkendelsessystemer og andre digitale hi-tech-former. Teknologi forstås ofte som noget, man kan sætte strøm til, som en af deltagerne i den indledende „duelog“ siger. Og sådanne digitale teknologier er da også i høj grad blevet objekter for antropologisk forskning den senere tid, ofte i et analytisk begrebsunivers, der ser på samspil mellem teknologier og mennesker og på de politiske, økonomiske og organisatoriske kræfter, der er viklet ind i og spiller sammen med det sociale og det materielle. Men teknologi er så meget andet. Det har vi ønsket at anslå med numrenes forsider, hvor typografiens dans hen over siden udgør en æstetisk og designmæssig teknologi.

Studiet af teknologi favner bredt inden for antropologien, og antropologer med speciale i teknologier findes inden for forskellige områder: robotter, transportmodeller, medicinske teknologier, registre, self-tracking-teknologier for bare at nævne et par af de felter, som dækkes i temanumrene af *Tidsskriftet Antropologi* Teknologi 1 og 2. Antropologer er også at finde inden for andre teknologiområder såsom klima, „big data“, medier, kunstig intelligens, biometrisk grænsekontrol og telekommunikation. Antropologisk teori og etnografiske metoder har vist sig at være særlig nyttige og efterspurgte inden for teknologiforskning på universiteter og forskningsinstitutioner, hos konsulentfirmaer såvel som inden for kommerciel og industriel teknologiudvikling.

Antropologiske studier af teknologi er dog på ingen måde noget nyligt opstået, men går så langt tilbage som faget selv. Teknologi var i den første forskning ofte det, som definerede mennesker og samfund – industrielle, agerbrugs-, bronzealder-, stenalder-, jæger-samler-samfund – og placerede dem på en evolutionær skala af teknologisk definerede udviklingsmæssige trin. Alt efter den faglige tradition opstod teknologier i de enkelte samfund uafhængigt af hinanden gennem en naturlig og iboende samfundsmæssig og teknologisk evolution eller som no-

get, der spredte sig fra samfund til samfund gennem lån, tyveri og udveksling – diffusion – for nu at nævne nogle få forståelser. Teknologi var det første, der faldt den opdagelsesrejsende i øjnene, det, der blev beskrevet, og det, man kunne tage med hjem og gemme eller udstille, både praksisformer og ting.

I dette århundrede har antropologiens fokus været på teknologiers kropsliggjorte, materielle og sociale aspekter, blandt andet inspireret af Marcel Mauss' fokus på kroppens teknikker som både kollektive og kulturelle. Antropologer, STS-forskere (Science & Technology Studies), arkæologer og historikere af teknologi har vist, at teknologisk innovation ikke har fulgt en ensidig udvikling fra enkle til raffinerede teknologier, at innovation ikke blev født ud fra konkrete livsnødvendigheder eller overlevelsesudfordringer, og at „opfindelser“ ikke kan tilskrives geniale enkeltindivider, en mesterfortælling, som Bryan Pfaffenberger kalder et standardsyn på teknologi. Antropologer har også skrevet sig ind i Heideggers kritik af moderne teknologi. Her bliver naturen betragtet som en ressource, som kan lagres og udvindes og underlægges kontrol og styring. Heidegger ser en risiko for, at denne opfattelse af naturen kan ende med også at gælde mennesket selv, som dermed kan blive betragtet som en genstand eller en ressource, hvorved mennesket fremmedgøres fra sin egentlige essens. Antropologer har nuanceret Heideggers fremmedgørelsestese ved at afdække teknologien i dens mangfoldighed og kompleksitet som noget både potentielt fremmedgørende og kreativt og frisættende.

Ontologiske spørgsmål, der forener antropologer og andre, der arbejder etnografisk med forskellige former for teknologi, inkluderer: Hvilke fremtider forestilles, skabes og udlevs gennem menneskeligt engagement med teknologi? Hvordan påvirker kultur teknologisk innovation og vice versa? Hvordan er teknologier med til at forme politiske processer og omvendt? Og hvordan opstår der nye former for sansende og tænkende „væsener“ – cyborgs, komplekse sammenstykninger – når mennesker og maskiner arbejder sammen og filtreres ind i hinanden?

Temanumrene er blandt andet blevet til i forbindelse med etablering af det danske netværk, Research Network for the Anthropology of Technology, initieret af Maja Hojer Bruun fra Aarhus Universitet. Netværket har til formål at samle den institutionelt spredte antropologiske og etnografiske forskning inden for teknologi, at sammenligne på tværs af teknologifelter og at styrke forbindelsen mellem dansk og international teknologiforskning. Temanumrene er opstået i kølvandet på den livlige aktivitet, som netværket har sat i gang.

De fire artikler i dette nummer er skrevet af forfattere fra fem forskellige forskningsinstitutioner i Norden og omhandler så vidtfaavnende emner som: 1) hvordan digitale styringssystemer er med til at forskyde magt – og afmagt – mellem aktør-

er på tre norske arbejdspladser, og hvad analysen betyder for forståelsen af magtbegrebet (Fyhn, Røyrvik & Almklov), 2) hvordan vægtning af forskellige slags data i trafikmodeller påvirker de politiske beslutningsprocesser i Københavns Kommune, når der prioriteres og designes infrastrukturer til henholdsvis bil-, cykel- og fodgængertrafik (Haarløv), 3) hvordan og i hvor høj grad personer med demens og deres pårørende kan bidrage til og tænkes ind i udviklingen af nye velfærdsteknologier med fokus på den idégenererende fase (Thoft & Møller), og 4) hvordan en analyse af sælgeres brug af mobiltelefoner kan give indblik i de forskellige og delvis krydsende sociotekniske netværk og praksisser, som giver form til det mobiltelefonbaserede budservicemarked for illegale rusmidler (Søgaard). Desuden indeholder nummeret Kirsten Marie Raahauges tiltrædelsesforelæsning som professor ved Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering – tillykke, Kirsten Marie! – samt en række positioner. Nummeret indledes med en såkaldt „duelog“: To forskere fra forskellige fagtraditioner og forskningsinstitutioner, og som begge har arbejdet med teknologi i forskellige former, sættes over for hinanden – i tidens kronede ånd, i et virtuelt kamprum – men de formodede uenigheder viger for en spændende ordudveksling om *at gøre* og om forskelle på teknologi, teknik og ting.

INTERVIEW

TEKNOLOGI, TEKNIK, TEKNE, TING, T ...

En duelog mellem Inger Sjørlev og Lars Botin

MY MADSEN OG PERLE MØHL

Vi har indstævnet to forskere, som begge har arbejdet med, forsket i og skrevet om teknologi, men fra to forskellige videnstraditioner og på to forskellige forskningsinstitutioner. Vi forestiller os, at de kan have kontrasterende indgange til og opfattelser af, hvordan man arbejder med og definerer teknologi. Vi kalder derfor diskussionen en „duelog“ [og deltagerne for „diskotanter“, men det er en anden sag], ud fra en idé om, at det kan blive til en meget ophedet diskussion, hvor der skal afstikkes og forsvars territorier med kårde eller pistol. Vi stiller os gerne til rådighed som adjutanter, der kan ildne yderligere til kamp. Men ...

Vi aftaler at mødes i toppen af Maersk Tårnet, hvor der kommer cappuccino ud af en iPad – det er, synes vi, en passende hi-tech-kontekst for duelogen, og så er der god udsigt. Men Danmark bliver lukket ned, og vi må tage duelogen over nettet. Vi afprøver nogle af de mange mødeplatforme, som vi har vænnet os til at bruge, men det trækker tænder ud – snart kan den ene ikke logge på, snart virker den andens mikrofon ikke. Der går et par dage med forsøg, og endelig lykkes det, dog med nogle mindre kommunikationsglitches. De er dog af teknologisk og ikke af personlig eller fagtraditionsmæssig karakter.

Perle: Nu optager jeg altså ... [der grines]. Vi skulle jo have optaget alt det inden, så vi havde en slags coronaforord [der grines]. Inger: Hvorfor er My der ikke?
Perle: Ja, vi skal vi have My med. Lars: Jo, jeg har My. Perle: Har du det?!
Lars: Jep! Inger: Jeg har ikke. Lars: Jo, jeg har My i mine ... ører ... My: OK ... Kan I andre høre mig nu også? Perle: Jaaah. Gjorde du noget? My: Næe ... Inger: Nå. Hvad skal vi snakke om? Lars: Tiden går. My: Jeg føler, at vi burde snakke om, hvordan vi kunne lave et forskningsprojekt om alt det, vi lige har oplevet. Perle: Ja, der bliver allerede lavet en masse nu om telekommunikation og hjemmearbejde. My: Tydeligvis ikke nok!

Perle: I er så blevet indkaldt som „diskotanter“ til denne „duellog“. Men I kender ikke hinanden, vel?

Inger: Nej.

Lars: Nej.

Inger: Hej Lars!

Lars: Hej Inger!

Perle: Inger er antropolog og har arbejdet med ting og genstande hele sit liv, tror jeg, som antropolog og museumsinspektør. Og med kropslige teknologier: candomblé og besættelse i Brasilien. Og faktisk også med „diffusion“, med hvordan tingene har bevæget sig fra Afrika til Brasilien og så tilbage igen.

Inger: Det kan man godt sige.

Perle: Og Lars er kunsthistoriker og har også arbejdet med ting og med spørgsmålet om, hvad ting og genstande er. Med sundhedsteknologier og design og medier og med at definere teknoantropologi. Og med postfænomenologi. Og så

havde vi de her punkter på dagsordenen: at I kort introducerer jer selv, jeres fag, tradition, og hvilket møde I har haft med teknologi i jeres forskning, sådan ganske kort. [Perle forklarer, at det gerne må tage form af en pingpong, en „duelog“].

Inger: Det er jo spændende, hvordan det bliver til en „duelog“ – når I nu har opfundet det begreb, så må vi hellere gøre det sådan. OK, så begynder jeg med det første spørgsmål: hvor jeg kommer fra. Det er meget tydeligt og klart – det vil I opdage, når jeg snakker videre – at min forståelse og brug af begrebet teknologi helt klart er udsprunget af den antropologiske fagtradition. Men jeg havde lyst til i denne anledning, når I nu spurgte mig, at fortælle jer, at jeg begyndte min studiekarriere i psykologien. Og faktisk på en eller anden måde har hele mit faglige liv været præget, inspireret måske, af det, jeg lærte i psykologien med dens teknologiske indgang til den eksperimentelle psykologi. Altså kognitions- og perceptionsfænomener. Og psykologien har en meget mere individualistisk tilgang til tingene end antropologien og etnografien, og det var derfor, jeg forlod den. Jeg ville ud i noget mere kulturelt, samfundsorienteret og kollektivt og sådan noget. Men jeg har haft megen glæde af det grundlag, jeg fik i psykologien, med dens meget mere – og det kalder jeg så i dagens anledning – teknologiske, altså eksperimentelle tilgang. Vi lavede laboratorieforsøg og sådan noget ... Kan I høre mig? [De andre svarer bekræftende]. Jeg vil ikke gøre så meget ud af det, for vi skal jo også videre, men i psykologien laver man laboratorieforsøg om kognition, sanseapparatet, perception og sådan noget, og den der indsigt i, at en fysisk stimulus ikke er det samme som det, sanseapparatet opfatter, det ved vi måske alle sammen, men det har været en god baggrund for mig til alt, hvad jeg senere har lavet. Men jeg kommer udpræget fra den antropologiske fagtradition. Der har jeg været i årevis, ikke. Og det har bestemt stort set alt, hvad jeg har beskæftiget mig med. Så vil jeg lige tilføje hurtigt, at ... [kort afbrydelse, problemer med mikrofon] ... Så har jeg været i en slags mesterlære i museumsverdenen, og det har også præget mig. Med museumsverdenens orientering mod materiel kultur, kunst og æstetik og etnografiske genstande. Det er der også en eller anden form for teknologi i, som jeg nok vil komme tilbage til.

My: Så lad os gå over til dig, Lars.

Lars: Jamen, Perle var inde på det. Jeg kommer fra kunsthistorie, men før det har jeg faktisk en klassisk sproglig studentereksamen, som har været ret bestemmende for min tilgang i det at få afdækket, hvad begreberne indebærer, hvad deres oprindelige betydning var. Og så peger det måske allerede for nogle af jer tilbage til en filosofisk tradition med afsæt i hermeneutikken. Det, jeg peger på, er primært Gadamar og i den grad Heidegger. Jeg kan ikke fraskrive mig det, at jeg i sidste ende nok er ærkeheideggerianer og nok også i min teknologiforståelse – ikke

blot heideggerianer, men det ligger ligesom latent, også i min fænomenologiske tilgang. Så det med at afsøge begrebernes grundbetydning i forskellige sproglige, lingvistiske kontekster har altid ligget mig meget på sinde, og faktisk så mener jeg – og det har jeg gjort en del ud af de senere år – at Heidegger grundlæggende er blevet misforstået på grund af fejlagtige oversættelser til engelsk af nogle af hans kernebegreber. Det kan jeg måske også vende tilbage til, fordi det er noget, jeg arbejder ret intenst med. Så der er en eller anden navlestrengsforbindelse til en tysk filologi og en tysk fænomenologisk udlægning af tingene. Jeg har det lidt ondt med teknologibegrebet. Men det vil jeg vende tilbage til, nu I spørger, hvad teknologi er, i et senere spørgsmål. Andre erfaringer, jeg har gjort mig undervejs, som har været bestemmende for min tilgang til teknologi og min forståelse af teknologi, er, at jeg levede i prekariat, som det hedder i dag, tilbage i 1980'erne, det vil sige, jeg ernærede mig som portør afløser på diverse hospitaler, som chauffør på frysebiler i Rom og som gulvafsliber. Og det betyder i og for sig, at den der forståelse af, hvad teknologien er, og hvad den betyder i relation til de rum, hvor den vikler sig ud i min direkte anvendelse – deraf min forståelse af hospitalet – faktisk er ret bestemt af mine erfaringer og oplevelser som portør i det her rum, som hospitalet er. Min forståelse af, hvorledes man faktisk kan indtage det rum, den kontekst, man er i, igennem en teknologi, og at den er bestemmende for, hvorledes man overhovedet indtager rummet, det lærte jeg gennem min færdsel i den romerske trafik i denne her frysebil. Det lover jeg jer for var noget af en udfordring. Men det gav mig virkelig en forståelse af, hvorledes vi kropsligt er forbundet med teknologi, og hvorledes vi lærer at leve stedet og rummet igennem teknologien. Så jeg kan parallelparkere med en frysebil.

My: Jeg har lidt svært ved at høre, fordi der er en dobbeltstemme på, men fik fat i, at du nævnte noget om Heidegger. Hvad vil det sige i forhold til dit arbejde? Hvad er det, Heidegger vil om det her teknologi?

Lars: Det begreb, jeg primært relaterer til, er hans gestell-begreb.

Inger: Hvordan vil du oversætte det til dansk?

Lars: Ja, jeg oversætter det, ligesom Dan Zahavi gør. Jeg tror, han er den første, der kommer med den oversættelse af det til dansk, som hedder „stilladsering“.

Inger: Netop.

Lars: Og det ligger der noget helt andet i end „rammesætning“ eller „enframing“-begrebet, som er den vanlige engelske oversættelse deraf. Hvor det engelske enframing-begreb, der ser man teknologien udelukkende som noget, der stiller os og alt, natur, whatever, som en eller anden stående reserve for udnyttelse.

Det øjeblik, man læser begrebet som noget, der rammesætter os som en stående reserve, så bliver man jo opfattet i sidste ende som værende teknologidystop. Hmm. Det dér omkring determinisme – jeg mener, der er en form for determinisme i teknikken, som er uomgængelig – og det skriver jeg faktisk også en del om – men den uomgængelighed, som ligger i vores omgang med teknikken, leder ikke nødvendigvis til et eller andet dommedagsscenario, hvori vi forkastes, forstødes og er fortabte. Det er den der vanlige læsning af Heidegger, som jeg jo bliver meget træt af, fordi der ligger også det andet billede, altså, der er janusansigtet i teknikken/teknologien, som Heidegger konstant peger på. Men man ser aldrig i læsninger, og specielt i engelsk litteratur, det her andet ansigt – hvad skal man sige – håbets ansigt.

Inger: Jeg skynder mig bare lige at sige, hvor er jeg glad for at høre det. Som en fuldstændig amatør, ikke-heideggerianer, men amatørfilosof, har jeg flere gange undervist i Heideggers berømte tekst „Spørgsmålet om teknikken“ fra 1953, og jeg har aldrig vidst, om det, jeg sagde til de studerende, passede med alle heideggerianernes – der virkelig kender ham – med deres udlægning. Men jeg kan i hvert fald sige, at det, jeg har sagt, passer meget godt med det, du siger, Lars. Så det er jeg jo vældig glad for. Og det er jo netop, at der er denne her dobbelthed i det. Man kan ikke sige, at Heidegger er enten teknologidystop eller det modsatte, men han fremlægger spørgsmålet om, hvad teknikken gør ved os, på en ret åben måde, ikke?

Lars: Jo, præcis.

Inger: Så tak for det. Jeg er glad.

Lars: Selv tak [griner].

Inger: Ellers skulle jeg til at løbe tilbage gennem alle årene og sige undskyld til alle de studerende. [Alle griner].

Lars: Men altså det diskussionselement inden for filosofien, som er det miljø, jeg færdes i, også internationalt, det er næsten en provokation at lægge dette åbenlyse og åbenbare frem i sådan nogle teknologifilosofiske diskussioner. Og det skyldes selvfølgelig også, at Heidegger som person er problematisk og anses for at være problematisk, ikke?

Inger: Jo, det bliver lidt blandet ind i det, ikke?

Lars: Og det hele bliver blandet ind og blandet op. Og tingene forplumres.

My: Der er lidt forsinkelse på hos mig, så jeg gør lige sådan her [vinker], når

jeg gerne vil på. Jeg håber ikke, jeg afbryder nogen. Nu er I jo blevet rørende enige om det her, men I kommer alligevel fra to forskellige retninger eller steder, så måske vi naturligt kunne gå lidt over i det. Det er dig, der holder styr på spørgsmålene, Perle, men jeg tænker, om vi ikke kunne ...

Perle: Det var mit næste move, så det er fint. Idéen var jo også at prøve at få et historisk perspektiv på, så det ikke kun er, hvad I selv har arbejdet med, og de folk, I er inspirerede af, men også hvordan jeres fag har arbejdet med teknologi from the inception, nærmest.

My: Det er en god indgang. Lad os starte med dig, Inger.

Inger: Ja, okay, det kan godt være, at noget af det kommer lidt senere. Jeg har fulgt lidt jeres spørgsmål og tænkt, at jeg ville starte med at sige, hvordan jeg selv er stødt på teknologi i mit eget forskningsarbejde. Og egentlig kom det sådan lidt bag på mig – altså, hvorfor skal jeg snakke om teknologi? Der er da så mange, der kan – hvorfor skal jeg? Men så gik det jo op for mig, at jeg jo faktisk har skrevet en tekst for nogle år siden, der hedder „Ting og person. Bidrag til en socialitetsteknologi“. Så jeg har brugt begrebet teknologi uden at tænke voldsomt meget over det dengang, men ud fra den fagtradition, som ligger meget tydeligt i antropologien, og som nogen måske vil kalde en lidt metaforisk brug af begrebet teknologi. Det er i hvert fald en brug af teknologibegrebet, som ikke passer ind i meget af den gængse – altså, det er ikke sådan en DTU-teknologi, vel. Det er ikke noget med maskiner og industri, men en meget videre forståelse af begrebet, som jeg gerne vil komme tilbage til med nogle andre eksempler. Men i mit eget arbejde – og især den tekst, der handler om det, der har været gennemgående i mit etnografiske, antropologiske arbejde, nemlig denne her brasilianske religion [candomblé, red.] og dens ritualer, som på en måde er et meget klassisk antropologisk emne, fordi der indgår ritualer, magi, ofret, og der indgår en hel masse socialitetskonstituering gennem nogle af de veje, som nemt bliver opfattet som eksotiske og mærkelige og måske endda primitive. Men hvor det jo er vores opgave som antropologer, og det har jeg i hvert fald set meget som min opgave, at trække det primitive ud af disse religiøse former og vise, hvordan de er noget, man kan lave paralleller til i vores egen verden. Og hvis jeg skal være lidt mere konkret, så er inspirationen til at tale om en socialitetsteknologi, den er virkelig etnografisk, fordi den kommer fra de mennesker selv. Nu skal jeg passe på, at det ikke bliver en alt for lang historie, men ... Jo, hvis vi begynder med Mauss, som enhver antropolog kender ...

Lars: Jeg kender ham også.

Inger: Det tænkte jeg nok! Han taler om magi som en teknologi. Så derfra er der

også en tradition for at bruge teknologibegrebet ud over den gængse. Og det har jeg arbejdet videre på, kan man sige. Men den etnografiske inspiration kommer fra de mennesker selv. Måden, jeg bedst kan forklare det på kort, er ved at sige, at der er et meget centralt begreb i disse her afrobrasilianske religioner, nemlig begrebet *fazer*, fordi man taler portugisisk, og det betyder „at gøre“. Det er også roden til fetichbegrebet, og der er en hel masse med fetich i alt dette her, ikke. Men at gøre det indgår i at være indviet i denne her religion, så er man *feito*, så er man „gjort“. Det indgår i alle ofre, al magi. Og ud fra den nøgleposition, som det begreb har, har jeg så udviklet denne her idé om en socialitetsteknologi, som kan karakteriseres som en, der arbejder hen over – og det er så min anden interesse i det – hen over distinktionen mellem ting og personer, mellem materialitet, dødt stof og levende stof, ting og personer, ikke. Og den differentiering, den er der klart, men den bliver hele tiden elaboreret i alt den der gøren: magisk, religiøs, besættelsesorienteret, og hvad det er, rituelt. Ud fra det har jeg prøvet at bruge teknologibegrebet til at sige, hvad socialitet er for noget. Og hvis jeg bare sådan hurtigt skal trække det ud i noget mere velkendt, så er socialitet i vores egen kultur, det samfund, vi kender, jo også noget, der har at gøre med både ting og personer. Og hvis jeg skal læne mig op ad nogle store ånder her, så vil jeg nævne sådan nogle som Georg Simmel eller Norbert Elias, som snakker om civilisation, om etikette, om selskabelighed i Simmels forstand, sociabilitet, som alt sammen også inddrager en eller anden form for elaborering af materialitet. Så I kan høre, at det bliver – i en klassisk etnografisk, antropologisk forstand, men også i en metaforisk og mere hverdagsagtig forstand – en brug af teknologibegrebet som det, hvormed mennesker i deres fællesskaber og omgang med hinanden elaborerer og manøvrerer med ting og med forståelsen af hinanden som subjekter. Socialitetsteknologi. Det er nok det, der kommer nærmest, og så kan jeg sige noget om min kurateringsvirksomhed.

My: Kan I høre mig? [De andre svarer bekræftende] Jeg kan faktisk ikke høre dig, Inger ... Det kan være, at vi for pingpongens skyld skulle høre Lars lidt og så vende tilbage til det eksempel, som du ville til at fortælle om nu. Giver det mening?

Inger: Ja, jeg holder pause.

Lars: Ja, afgjort. Jamen, også lidt af, hvad Inger var inde på. Jeg tror, vi er enige i det felt, hvad er teknologi. Hvorledes ser vi teknologi. Jeg har nogle andre referencerammer, men jeg er ikke sikker på, vi er så uenige i sidste ende. For går man tilbage igen til den filologiske undersøgelse af begreberne til technebegrebet, som dem, jeg er inspireret af og konstant søger tilbage til – og det er ikke bare Heidegger, men også Lewis Mumford, den amerikanske urbanist og altmuligmand, og Jacques Ellul, en filosof fejllæst som teknologidystop, fransk

filosof ... Han skrev *The Technological Society*. Og også Bernard Stiegler, som er en nulevende fransk filosof, som siger, at vi skal tilbage til den oprindelige betydning af technebegrebet for at løsrive det potentiale, som ligger i teknikken fra den spændetrøje, som teknikken og videnskaben har sat hverandre i i den moderne tidsalder, det vil sige de seneste 200 år. Habermas kalder det en form for „uhellig alliance“, som disse er indgået i sammen med kapitalen. De har ligesom sat hverandre i en spændetrøje, som vi skal have dem revet fri af, således at teknikken, der handler om – som du var inde på, Inger – det at gøre, det at kunne, det at mestre, det at skabe – som nogen fejlagtigt har sagt, så er sublimeringen af dette noget, der sker i kunsten, den fejltagelse gør Heidegger – men lad nu det ligge. Det er ikke kunsten, der har en eksklusiv tilgang til vores forståelse af det at kunne og mestre. Men det, at vi fokuserer på det, vi gør, det, vi skaber, og det, vi laver, i de praksisser, som vi vikler ud, som manifesterer sig i noget konkret. Og jeg forstår godt det der med teknologi som en form for socialisering, eller teknologi er socialisering, eller hvorledes man nu skal læse det. Og der griber jeg nok mere an på Gilbert Simondon.

Inger: Ja, men tak for det! For det ville være min tilføjelse. Ham kender jeg – nu er vi hjemme.

Lars: Ja – at noget konkretiserer sig [griner begge]. Og det der *concrétisation*, ikke – der skal være noget konkret at forholde sig til. Der skal også være noget, som vi i sidste ende kan måle på. Men det er andet og mere end det, vi kan måle på, som ligger i teknikken. Og derfor forfalder jeg igen til at anvende det, som Heidegger, Mumford, Ellul og Stiegler peger på, nemlig, at det er teknikken og ikke teknologi, vi taler om. Fordi teknologi er for dem, og det er det også for mig, ligesom kontamineret af dette fællesskab med det moderne, naturvidenskab eller videnskaben som sådan, og dermed udfoldes de potentialer, som teknikken besidder, og som videnskaben også besidder i egen ret, ikke. Fordi det er bundet i det her, denne her uheldige alliance, om man så må sige. Og det gør mig ikke til dystop, skal jeg understrege.

My: Jeg har ekstremt svært ved at høre, hvad du siger. Men kan man måske opsummere, at det er teknik, ikke teknologi, som er der, hvor man kan begynde at udfolde, hvad der foregår? Altså, man skal ikke reducere teknologien til ... teknologi?

Lars: Der er ikke noget teknisk i teknikken, som jo så er den centrale sætning i Heideggers essay fra 1953. *Die Frage nach der Technik*. Der er ikke noget teknisk. Det handler ikke om, at teknikken i sit væsen blot effektiviserer eller optimerer eller alt det, den også kan – der er langt mere og andet i spil ... Jeg skal have den her pauseting på min computer til ... en gang imellem bliver min skærm sort ...

My: Ahhh, apropos.

*Inger: Må jeg forfølge denne her lidt? Jeg håber, det supplerer, hvad Lars siger – og jeg er vældig glad for, at du nævnte Simondon. For der er rigtig mange franskmænd, jeg ikke kender, men ham kender jeg lidt til. Og det var en meget glædelig opdagelse for mig at lære ham at kende. Det er faktisk stadigvæk i forfølgelse af mine afrikanske religioner i Brasilien. Men i det er jeg interesseret i, hvordan subjektet opfattes. Simondon snakker om teknik, ikke teknologi i den gængse forstand, men teknik som noget, der har at gøre med forholdet mellem form og indhold, nu siger jeg en konkretisering, jeg ville sige en ... Bruger han ikke begrebet *evenement*, altså en begivenhed? At det er noget, som opstår. Og som jeg forstår ham, er han optaget af, hvordan noget får form. Og teknik har noget at gøre med formgivning. Og substans og formgivning hænger sammen. Det er jo også sådan noget Aristoteles-halløj, som man tænker ...*

Lars: Ja, det rækker der tilbage, og der kunne jeg så have lyst til at trække Heidegger ind igen – det handler om tilblivelses- og tilskikkelsesprocesser, der ligger i det tekniske, og det er jo også det, Simondon peger på. Tilblivelses-, og at noget tager form, tilskikkelsesprocesser. Som ikke er noget eksklusivt menneskeligt, men netop er noget teknisk og noget teknisk, der er i naturen, i mennesket, i tingene, såvel. Det er ligesom distribueret disse imellem.

Inger: Og der kan jeg jo ikke lade være med at tænke på, hvis man skal bringe det ind i en mindre filosofisk og lidt mere konkret, antropologisk sammenhæng, så ligger sådan nogle tanker i den aktuelle brug af eller forståelse af teknologi hos blandt andre, men ikke mindst Tim Ingold, som vistnok også selv har læst lidt Simondon.

Lars: Jeg tror også, at Tim Ingold har læst en hel del fænomenologi.

Inger: Ja, dét har han. Men noget af det, jeg også har lært meget af, det er den måde, Ingold beskriver tilvirkningen af noget som en teknik, ikke. Og der er jeg nok lidt mere ligeglad med naturen i denne sammenhæng. Jeg er interesseret i, hvad mennesker gør med nogle materialer, som også kan være naturlige materialer. Tim Ingold har en rigtig dejlig tekst om at væve en kurv.

Lars: Mmh – kender den godt.

Inger: Som vist også er lidt en nyklassiker. Og hvor jeg synes, han så fint beskriver, hvordan teknikken netop er et forhold mellem en menneskelig agens og en materiel agens, altså et svar. Kurven er ikke et menneske, som kommer og handler på noget. Det er en tilbliven i en proces, hvori indgår også ikke-menneskelige

størrelser. Altså materialet er med til at bestemme, hvordan den kurv kommer til at se ud, for at sige det banalt, ikke. Og den grundtanke synes jeg er SÅ lækker.

Lars: Ja, og den er jo helt aristotelisk i sin essens, vil jeg næsten sige.

Inger: Helt rigtigt.

Lars: Altså de forskellige kausaliteter, der ligger der, som materialerne har, funktionerne har, og den, der ligesom indskriver tingene, altså designeren, skaberen har.

Perle: *Men vil det sige, at vi skal skelne imellem ... Eller vil I så skelne imellem teknik og teknologi?*

Inger: Ja, det er da et meget godt spørgsmål.

Lars: Altså, min skelnen ligger i – det kan være, jeg gentager mig selv her – teknologi, måden hvorpå vi forstår den i dag, ser jeg som bundet op på den forbundenhed, der er mellem videnskab og teknik i et stræb imod at effektivisere og optimere på tingene. Mens teknik og teknikken eller teknikker, der er en pege på praksisser, processer, det at kunne, det at gøre, at skabe, at vi konstituerer os sammen med ting i en verden, som også i sin måde at være på er teknisk. Så „teknisk“ er noget meget mere og betyder også noget meget større, end hvad teknologi er. Det ville være min umiddelbare distinktion på dem.

Inger: Altså, den kan jeg sagtens være med på. Jeg havde ikke tænkt så meget over det på den led, før vi nu kom til at snakke sammen, og I stiller spørgsmålene, men hvis jeg må blande et af de andre spørgsmål ind i det, nemlig, hvordan vores fag – antropologien – har brugt teknologi, så er der jo, som jeg tidligere har sagt, en meget metaforisk brug af det. Altså, hvis man vil kalde det metaforisk – det kan man diskutere. Men vi har jo Foucaults selvteknologier, ikke. Vi har magi som en teknologi, som jeg har nævnt. Der er en, der hedder Jean-Pierre Warnier, som jeg ikke tror er særlig meget foucaultianer, men han har snakket om magt-teknologier, også ud fra studier af afrikanske samfund, han er afrikanist. Jeg kan huske, at vi havde en ph.d.-afhandling for nogle år siden, der hed „Tillidens teknologi“, skrevet af Katrine Nørgaard, som var sådan noget Luhmann-noget. Teknologi indgår på mange måder som et begreb, vi sådan lidt ukritisk bruger til at sige, „jamen, det er noget med, hvordan man gør noget med noget“. Og hvor I nu har opfordret os til det, så tænkte jeg, at jeg skulle definere teknologi. Eller jeg vil sige, for at noget skal kunne kaldes teknologi – nu er jeg ikke helt dér, hvor du var, Lars – så vil jeg sige, at der skal indgå et forhold mellem ting og mennesker, og der skal være noget materielt, der bearbejdes. Og der skal ligge en viden, nogle værdier og nogle forestillinger bag, for at det giver mening at tale

om teknologi. Men om det så måske hellere skulle være teknik, *techne*, og man skulle reservere teknologi til det dér ude på DTU, som jeg siger, ikke – det ved jeg ikke, men det er lidt for sent, for vi bruger det i alle mulige sammenhænge inden for fagtraditioner, ikke.

Lars: Ja, ja – præcis. Det er blevet til dette her *boundary object*, som der er mange forskellige meninger og, hvad kan man sige, holdninger til. Jeg kan huske, at jeg var med til at starte en uddannelse op på Aalborg Universitet før teknoantropologi, der hed Art and technology, og vi spurgte disse unge, håbefulde studerende, der søgte ind på uddannelsen, hvad de lagde i teknologibegrebet. Og de fortalte os, at teknologi, det er noget, man sætter strøm til. Det var sådan meget „bum“ – og det var dét. Man kan sige, at det er et meget snævert teknologisynt. Men det var ligesom det, det var, for 10 år siden. Jeg ved ikke – jeg har ikke stillet spørgsmålet efterfølgende til den følgende generation af unge, men det kan være, at det stadig er det samme.

Inger: Men hvis du slår op i en ordbog, *Den store danske* – det gjorde jeg da også i dagens anledning – og det bekræftede, hvad jeg måske også kunne have fundet på at sige, hvis jeg var blevet spurgt i en hverdagssammenhæng: at det har noget at gøre med industri. Der står: „teknologi er omsætning af videnskabelig viden til praktiske formål i industrien“.

Lars: Og der kan du se, at der kommer forholdet mellem oversættelsen af videnskabelig viden til noget i en industriel kontekst.

Inger: Så det er noget med at sætte strøm til. Men jeg ville så bare gerne lave min egen definition, som jeg vil prøve at gøre. Ud fra den måde, jeg har tænkt og brugt det på med socialitetsteknologier og faktisk også det her med kuratering, som jeg også godt kan se som en teknologi, at sætte ting sammen, vælge ting ud, etnografika – men det vil være det samme med en kunstkuratering, vil jeg mene – at vælge ting ud og sætte dem sammen på en måde, så de kommunikerer noget, man gerne vil kommunikere, ikke.

Lars: Ja, ja.

Inger: Der skal være noget materielt, og der skal være nogle mennesker, der gør noget, og så skal der være noget viden, nogle idéer, nogle forestillinger bag. De ingredienser skal være til stede, for at man kan tale om noget som en teknologi, vil jeg mene.

Perle: Jeg har siddet og arbejdet med at skulle lave en forside til dette her tidsskrift, og hvis man slår teknologi op på nettet, så er det noget, man kan sætte

strøm til, og det er digitalt, der er blå billeder af kredsløb og ansigtsgenkendelse og den slags. Jeg bemærkede også, at de antropologer, der arbejder med det i dag, arbejder rigtig meget med digitale teknologier. Og vi havde lyst til at komme bag om det. Så jeg sad først og arbejdede med nogle forsider, der viste nogle industrimaskiner, og tænkte, ej, det gør det ikke. Og så fandt jeg en ske og tænkte, at det er jo en form for teknologi, fordi den indebærer et materiale og en bearbejdning og en intention, og den lever sådan set op til alt det, du lige har sagt, Inger. Og så er den global. Og så går den tilbage til det tidligste agerbrug, går jeg ud fra, altså noget grød, der flyder så meget, at det skal skovles op. Men den kunne vi heller ikke rigtig forlige os med i redaktionen. Det endte med, at jeg fandt nogle måder at skrive ordet teknologi på, som var en transformering af bogstaverne til noget andet. En metaform. Men på en måde kom jeg hele vejen rundt om meget af det, I har snakket om, ved at sidde og arbejde med denne forside. Som man jo tit gør, når man sidder og skal arbejde med de her forsider – det ved du jo, Inger.

Inger: Ja. Men altså på den måde er det jo et kæmpe, kæmpestort begreb, ikke. For jeg tænkte da også – altså, jeg kan godt lide tanken om skeen og sådan at ... Og hvis man går tilbage i den antropologiske fagtradition, så kan man også – det spurgte I også om ikke, altså, hvordan har man brugt teknologibegrebet dér – så kan man sige, tilbage til dengang, hvor man betragtede det som determinerende i et evolutionistisk perspektiv. Men jeg forestillede mig jo, at vi uundgåeligt måtte ende i vor tid og måske endda aktuel [corona]tid, ikke. Og på vejen komme forbi de biometriske målinger, som du ved alt om, Perle. Og hele den ... både den digitale teknologi, som man jo også på antropologisk vis arbejder med i science and technology-studier, man er meget inspireret af Bruno Latour og andre, som bruger sådan nogle etnografier blandt folk, der sætter strøm til et eller andet. Men helt op til i dag med – dels overvågningsteknologier, som jo giver eller kan give begrebet socialitetsteknologi en helt ny og meget stærkere og politisk betydning. Og så den digitale udvikling, hvor ... Det er mange år siden, Donna Haraway fortalte os om cyborgs, og nu er der robotter, og så er der digitalisering, og der er vores løbende interaktion *as we speak* med nogle maskiner, ikke. Altså, hele den rolle, som forskellige af den slags teknologier er kommet til at spille for vores hverdag, og den betydning, det får for politik og demokrati og magt og identitet og alt muligt ... Det bliver jo et kæmpestort begreb. Så spørgsmålet er, om skeen måske ryger lidt i baggrunden. Men jeg vil alligevel sige, at jeg synes, der er en forbindelse. Der er en forbindelse.

My: Jeg tænker også på, nu hvor du siger det, at hvad er forskellen mellem muslingskaller og denne her computer, du sidder ved nu? I forhold til teknologi, og

at man gør ud i noget socialt, så det ikke kun er et produkt og et menneske og et ikke-menneske. Det er noget, der medierer, ikke – det er noget af det, vi er ved at komme ind på nu – det er noget, der medierer og former, og som vi former med det sociale og verden i øvrigt. På den måde tænker jeg, hvad er så forskellen på muslingeskallerne i kularingen, klassisk antropologi, og så det, vi laver nu?

Inger: Jeg henter lige noget ...

My: „Hvem kan få Zoom op at køre?“ – Det er de nye muslingeskaller.

Perle: Muslingeskallen, det er jo i allerhøjeste grad en grænsesætning, ikke, mellem muslingekroppen og ...

Lars: Og det omkringliggende.

Perle: Der er en klar intention.

Inger: Man kan måske også spørge – er det en kvantitativ eller en kvalitativ forskel? Mellem muslingeskallen og computeren, vi sidder her med, ikke. Computeren kan en hel del mere og noget meget mere kompleks end muslingeskallen. Men i grundprincippet er det det samme.

Lars: Ja, altså grundprincippet, det holder jeg fuldstændig med dig i, Inger. Grundlæggende så er der ikke sket noget siden dengang i måden, hvorpå vi er sammen med teknikken, hvad teknikken medierer, måden, hvorpå vi forandrer på vores omgivelser. Tingene er blot blevet intensiveret, og så er de eksponentielt steget i kompleksitet. Men vi har altid forandret på en verden gennem vores interaktioner med teknik og teknologi. Så deri ligger der faktisk også en form for næsten hybris i det der antropocæne begreb, som er så populært lige for tiden – at arbejde med, at vi som mennesker er ved at forandre på verden i sådan en gigantisk kontekst, ikke. Fordi vi har altid været forandrende på den verden, i den kontekst, også ret radikalt, ikke. Vi har skiftet samfundsform og civilisationsform fra én måde til en anden måde, som har haft radikal indflydelse på de omgivelser, som vi er en del af, og den natur, der omgiver os. Så vi har altid været – vil jeg sige – teknoantropocæne. Vi kan i hvert fald ikke sige, at det er antropocænt. Det er teknoantropocænt, hvis det er noget.

Inger: Men det, vi så måske mangler at vide noget om og at indse dybere, er, hvordan vi som menneskelige subjekter og kollektiv fra dag ét med muslingeskallen er blevet formet af de teknikker, teknologier, vi har omgivet os med. Fordi i det antropocæne ligger også, for mig at se, en ... eller jeg ved ikke, det er måske ikke det antropocæne, men antropocentriske. Forestillingen om, at vi står her som menneskelige subjekter, individer, og der sker forskellige ting omkring

os, og ja, det påvirker os måske nok lidt, men vi er, hvad vi er, i vores krop og i vores sind, og det er der ikke nogen, der har lavet om på, siden Vorherre lavede os, eller hvad man nu tror på. Altså, den tror jeg måske, at man skal revidere en lille smule. For hvis man tænker Ingold eller bare teknisk-teknologisk på det, så er det menneskelige subjekt blevet formet af muslingeskallen, siden hun tog den op og begyndte at gøre noget med den.

Lars: Det er også noget, der ligger i eksempelvis Latours aktør-netværk-teori og også inden for det postfænomenologiske, ikke, som du nævnte, Perle. Altså, at vi er medierede af teknologi i en verden, hvori vi konstant bliver til og konstituerer os i en flerfoldighed og en flertydighed, som er i konstant, dynamisk udvikling.

Perle: Men i det antropocæne ligger vel, hvis nu vi tager denne muslingeskal, og vi har taget den op og har formet den og puttet den i vores bælte – [holder et muslinge bælte op] du kan købe mange computere for det bælte! – så betyder det antropocæne – eller der antropo-for-sene – vel sagtens, at vi i dag ikke alene former muslingeskallen, når vi har taget den op, men at vi også påvirker den måde, den udvikler sig på og former sig på, når den sidder uden om muslingen.

Inger: Ja. Og når vi nu er der, så vil jeg ikke undlade at vise jer min muslingesamling. Det er mit orakel. Jeg lytter til disse muslingeskaller, og så fortæller guderne mig noget

Perle: Det er meget interessant! Jeg tager bare disse muslingeskaller om maven, og så kan I se, hvor rig jeg er. Købt for alle de grise, mine koner har opdrættet til mig.

Inger: Sådan nogle har jeg også!

Lars: Det har jeg desværre ikke – hus forbi her.

Perle: Ah, men du har en Putin.

Lars: Ja, det ...

Perle: Men det er jo godt alt sammen – hvad hedder det, når man er gode venner? Men der må være en grund til, at der bliver undervist i antropologi og teknologi på to forskellige universiteter i København, på KU og så „ude på Aalborg“, som vi siger. Altså, det her teknoantropologi, er det noget nyt, hvis vi skal fortsætte diskussionen og bringe den mere over i en organisatorisk eller institutionel bane? Hvad er så forskellen på det, der foregår „ude på Aalborg“ og inde på Kommunehospitalet?

Lars: Altså, jeg kan jo svare på, hvad der sker her – jeg kan ikke svare på, hvad forskellen er.

Perle: Men der er altså en forskel – eller?

Lars: Lad os sige det på den måde – og nu kan det være, jeg modsiger lidt mig selv, men det tror jeg nu ikke, jeg gør – der skal være noget konkret at forholde sig til, jævnfør Simondon – der skal ligesom *være* noget. Og dette noget skal også på en eller anden måde kunne sættes i en eller anden kontekst, hvor tingene kan måles og tælles og vejes, uden at vi bliver DTU-agtige af den årsag. Så vi spørger også ind til, det øjeblik, vi eksempelvis forholder os til studerendes projekter: Hvor er teknologien? Eller hvor er teknikken? Hvor er det tekniske system? Fordi det skal projekterne og vores forskning forholde sig til.

My: Og hvad kunne det være?

Lars: At der er et eller andet ... at der er noget teknik i spil. Langt hen ad vejen kan man måske sige: Hvor er artefaktet?

Perle: Så vi kommer tilbage til ting.

Lars: Ja, hvor er tingen? Hvor er den konkrete ting? Og det viser nok også, hvor uddannelsen er lejret. Fordi den er lejret i en teknisk, naturvidenskabelig kontekst. Og ikke på det humanistiske eller samfundsvidenskabelige fakultet, som klassisk antropologi er. Så der er noget væsentligt forskelligt, både i det institutionelle – det er på teknisk fakultet, og de bliver cand.scient.er i teknoantropologi, dem, der ryger ud herfra.

My: Kan man sige, på en måde, at startstedet er i en ting?

Lars: Ja, startstedet er altid i en ting. Og det er omdrejningspunktet. Det er det også i de forskellige former for modeller, vi udvikler. At teknikken er ligesom kernen, hvorom alting drejer. Og så ser vi på mennesker, og vi ser på sociale grupper, vi ser på samfund og måske også ovenikøbet en verden derude, men omdrejningspunktet er teknik og teknologi. Så vi har ikke mennesket i centrum. Det er ikke et antropocentrisk projekt, det her. Det er et teknocentrisk.

My: Ja, antroproduktcentrisk.

Lars: Jaa ... Nu bliver du måske lidt grov i det [griner].

Inger: Så kan man jo spørge, med alle de posthumanister, der render rundt inde hos os, og inde hos os er antropologi på Københavns Universitet. Hvad er så forskellen? Men den er der. Men jeg troede, det var, og tror lidt stadigvæk, selv om

jeg er blevet klogere af at høre, hvad du siger, Lars, at så har Aalborg Universitet jo en tradition for at være *applied*, mere praktisk orienteret end Københavns Universitet. I hvert fald i det her. Og jeg tænkte: Hvor kommer teknoantropologi fra? Jeg vidste det ikke, men det passer meget godt til Aalborg Universitet som en retning, der – og med al respekt for det – forsøger at omsætte videnskabelig viden til praktiske formål. Mens inde hos os på Københavns Universitet kan man få lov til at rende rundt i 20 år og interessere sig for voodoo, som jeg har gjort. Fordi den religion, jeg har studeret, den ligner voodoo, ikke. Altså, det er der jo ikke nogen, der kan bruge til noget som helst, medmindre ... det ved jeg ikke. Det bliver en længere diskussion. Men det bliver en slags grundforskning, som for mig at se sagtens kan spille ind – det håber jeg jo også, det har jeg prøvet i min undervisning og ved at deltage i sådan noget som det her – spille ind i mere konkrete, aktuelle spørgsmål. Men forskningen er af en anderledes karakter end den, hvor man sigter mod en mere umiddelbar omsættelighed til noget praktisk. Er det ikke rigtigt nok?

Lars: Jo, det er problemorienteret. Der skal være et problem derude. Der skal være et teknisk eller et teknologisk problem derude, som man som forsker eller projektgruppe kan eller skal/bør tage fat i. Så har jeg jo lidt igennem denne seance stået op imod det der med anvendt videnskab eller teknologien som anvendt videnskab eller videnskab som anvendt teknologi – for man kan også vende bøtten, de her to forhold, størrelser, imellem. Og så vil jeg så også sige i den kontekst, at den stemme, I hører her, det er min stemme. Og den repræsenterer ikke, og det ved jeg som et faktum, ikke hele teknoantropologi. Der er forskellige stemmer i spil, fordi vi er tværfaglige. Vi har nogle stærke ingeniørfagligheder oppe i Aalborg – ikke her „ude“ i Sydhavnen – som er knyttet op på teknoantropologiuddannelsen: Så vi har Institut for Kultur og Læring heroppe, som har nogle andre tilgange til det end den, som jeg repræsenterer, og som er mere STS-agtig. Altså den, som Institut for Kultur og Læring repræsenterer, hvor min er mere af den teknologi-filosofiske vending, som jeg har peget på. Det tror jeg er ret væsentligt at få frem, altså, at det er min stemme.

Perle: Ja, det er en duelog.

My: Det er også dig, vi har inviteret, Lars, det er ikke universitetet. Så det er helt fint.

Lars: Ja, det er bare, hvis det lige pludselig står et eller andet sted: „Lars siger, teknoantropologi ...“ og så ... Så bliver jeg overfaldet en mørk nat et eller andet sted.

Perle: Ja, for det er jo det – der er nogle spændinger. Og det er jo dem, man godt kunne have lyst til at finde frem til. Der har svagt forlydt, at det med teknoantropologi faktisk hører til på Aalborg og ikke inde på KU. Så der er et eller andet.

Lars: Altså, det vil jeg jo erklære mig lodret uenig i, og der håber jeg, at I forstår mig ret i forhold til det, vi har talt om i dag. Altså, jeg mener jo, at det at være menneske, det er et teknisk anliggende. Så hvis man taler om antropologi, så er det uomgængeligt, at man ligesom forholder sig til teknik og teknologi.

My: Inger, du ligner en, der gerne vil sige noget ...

*Inger: Jamen, jeg er fuldstændig enig, og jeg synes, det er en rigtig god formulering: „Det at være menneske er et teknisk anliggende.“ Og det at være teknik – vil jeg sige, det har jeg ikke lige tænkt grundigt igennem – men hvis man skulle vende den om: Teknik er medbestemmende for, hvad det vil sige at være menneske, uden at være determinerende i nogen absolut forstand. Det er den der interaktion, som jo også ligger i meget nyere teori, som er spændende at blive klogere på. Men jeg har lyst til at tilføje, at det her med teknoantropologi og Aalborg eller København osv. – jeg bliver meget, meget træt, når jeg hører om sådan nogle grænsevognninger, og nogle gange er de ledsaget af, at noget er finere end andet. At det for eksempel er finere med grundforskning end med *applied*, anvendt forskning – eller omvendt. Jeg synes, det er fuldstændig noget pjat og lige meget. Vi gør hvert vores. Og der er lidt praktiske, økonomiske, strategiske overvejelser, at nogle må lave noget, der hedder teknoantropologi. Så lad dem dog gøre det. Og så finder vi da ud af det. Og samarbejde eller ... Det er et universelt, menneskeligt anliggende at have med teknik at gøre. Den er jeg helt med på.*

My: Som jeg har forstået det, er det mere indgangsvinklen, hvordan man forsøger at undersøge disse ting, hvor der måske er en forskel. Hvor starter man?

Inger: Jo, jo.

My: Det er jo den samme sag på en eller anden måde, man går i gang med at undersøge. Men der er alligevel en forskel.

Inger: Lars sagde meget godt, at det er en problemorienteret tilgang, og der skal være et eller andet teknisk anliggende. Det er der ikke nogen, der siger til os.

My: Det er i hvert fald ikke vores kontekst ... vores empiri, der definerer, om noget er et problem inde ved os. Det er måske mere en problematik i at forstå noget. Det er noget andet, ikke. Det er ikke noget, der skal løses som sådan, men forstås.

Perle: Men det kan godt være, vi skal slutte med den. Og med Lars' definition ...

Inger: Det var nogle spændende spørgsmål at tænke over. Så tak for det.

Lars: Ja, ja ... Jeg har tænkt en del ...

REVURDERING AV MAKTBEGREPET I TEKNOLOGIENS TIDSALDER

Makttransformasjoner i teknologiske styringssystemer

HÅKON FYHN, JENS RØYRVIK OG PETTER ALMKLOV

„Men er evalueringssystemet *så* farlig da?“ spurte jeg fagforeningslederen. Jeg hadde uka før intervjuet en titalls mellomledere som mest av alt så positivt på å få sine prestasjoner, adferd og verdier vurdert og tallfestet; „da vet du jo hvor du står,“ sa en, „da blir du jo virkelig sett,“ sa en annen. „Vel,“ svarte fagforeningslederen og sukket tungt:

du får snakke med dem som har fått en ener eller toer av sjefen sin eller fra kollegene sine. Han siste som satt på kontoret mitt og gråt var opptatt av pengene han tapte som konsekvens av dette – for det er store summer. Men mest av alt var han krenket. Han skammet seg og ønsket at det aldri skulle komme ut – ville ikke at familien skal få høre om det. Men dataene finnes der for alltid, og det samme gjør den lave lønnsutviklingen hans. Hans eneste forklaring på det som hadde skjedd var at han var i konflikt med sjefen, og det kan jo selvsagt oversettes til en toer i adferd? Jeg vet jo ikke hva som har skjedd, men han har ihvertfall en toer som hverken han eller systemet noen gang vil glemme.

Det er et mønster i måten makt flytter på seg i dag, et mønster som gjør det nødvendig å revurdere hvordan vi forstår maktbegrepet. Som vignetten over antyder, skjer denne forskyvningen fra menneskelig interaksjon til tekniske systemer; fra opplevelser til standardiserte målinger. Makten flytter seg ikke alltid slik at avmakt i den ene enden gir mer makt i den andre. Forskyvningen er heller en *transformasjon* av makt – som produserer *menneskelig avmakt*, uten at vi kan finne noe tilsvarende makt produsert i den andre enden. Digitalisering er ikke grunnen til transformasjonen, men har fått utviklingen til å skyte fart og dessuten gitt den en viss retning. Essensielt sett bygger den på, og støtter opp under representasjonsformer og maktbevegelser basert på en stadig mer finkornet standardisering og kvantifisering.

Hvordan makt forsvinner inn i teknologiske systemer er tematisert i antropologiske studier av byråkratiske organisasjoner (fx Shore & Wright 2015; Graeber

2015). Sammenhengen mellom teknologi og makt er også undersøkt på flere fagområder. I teknologi- og vitenskapsstudier har særlig Aktør-Nettverk Teori (fx Latour 2005) tematisert agensen til ikke-humane „aktanter“, og hvordan makt utøves gjennom nettverk bestående av disse og humane. Likeså har sosiomateriell teori (Orlikowski & Scott 2008) vektlagt performativiteten til teknologier og vist hvordan det sosiale og materielle er gjensidig konstituerende. Beslektet med disse vinklingene er også Bowker og Stars (2000) diskusjoner om makten som ligger i kategorisystemer, og hvordan disse kategorisystemene danner kjernen i informasjonsinfrastrukturer, herunder IKT-systemer. Det at kategorier har politikk (Suchman 1993) er en anerkjennelse som på mange måter utdyper Winners (1980) klassiske tese om at „artefacts have politics“, for kategorier er både sosiale, kognitive og svært ofte materielt manifesterte, det være seg på en liste på papir, eller kodene i et datasystem.

I det følgende undersøker vi maktforskyvinger og transformasjoner innenfor feltet styring og teknologi gjennom tre eksempler som alle dreier seg om teknologisering av arbeidspraksiser: 1) Standardisering av undersøkelsesprosessen i det norske barnevernet, som blant annet legitimerer saksbehandlers vurderinger samtidig som faglig skjønn mister legitimitet; 2) en energikalkulator som dokumenterer energieffektiviseringstiltak, men ender opp med å overprøve den faglige kompetansen til håndverkere; 3) et såkalt *prestasjonsstyringsystem* i et større norsk oljeselskap, som gjennom å beregne ansattes prestasjoner og adferd underminerer kollektive forhandlinger, fagforeninger og trepartssamarbeidet. Alle eksemplene viser hvordan avmakt produseres der det standardiserende og kvantifiserende representasjonssystemet undertrykker praksiskunnskap og menneskelige relasjoner. Det er åpenbart hvor makten går *fra* (saksbehandleren, håndverkeren, fagforeningen), men det er ikke åpenbart hvem som får makt på bekostning av disse. Bli makten borte, eller tar den former som gjør den ugjenkjennelig i de etablerte maktdiskursene? Med utgangspunkt i begreper om makt og styring leder undersøkelsen til et maktbegrep som tar høyde for hvordan teknologiske systemer i seg selv „spiser makt“ mens det vi kaller *teknologikken* styrkes.

Empirisk grunnlag

Diskusjonen i denne artikkelen baseres på tre ulike studier gjennomført av forfatterne. Studiene hadde i utgangspunktet ikke maktproblematikk som sentralt tema, men her sammenfattes disse som eksempler på hvordan tematikken kommer til uttrykk i ulike situasjoner. Artikkelen kan i så måte betraktes som en slags reanalyse av tidligere forskning der vi går opp igjen sporene våre, nå med maktforskyvning og makttransformasjon for øyet.

Vårt første eksempel omhandler norsk barnevern og er del av et internasjonalt forskningsprosjekt som så på standardisering, objektivisering og kvantifisering som en dominerende „kulturell logikk“ (Larsen & Røyrvik 2013) i moderne samfunn. I vårt andre eksempel, som omhandler byggebransjen, (Fyhn & Søråa 2017) undersøkes hvordan kvantitative verktøy ble innført for å måle boligens energieffektivitet. Vårt tredje eksempel diskuterer endringer i personal management i petroleumsbransjen, og er basert på et oppdragsprosjekt utført for arbeidstakerorganisasjoner (fagforening) og ledelsen i et norsk oljeselskap for å studere et nytt Human Resource Management verktøy (Røyrvik 2013).

Resultater fra disse prosjektene er tidligere publisert andre steder.¹ Denne artikkelen er en tversgående analyse der vi følger noen etnografiske spor for å oppdage, konkretisere og vise makttransformasjonens uttrykk i ulike kontekster (a la Mol 2013). Analysen kan forstås som en syntese som begynte med en anelse om at „her er det“ et mønster, som gjennom samtaler mellom forfatterne og etter hvert arbeidet med skrivingen, demret til noe mer konkret; et klarere mønster som forbinder de tre eksemplene.²

Makt, byråkrati og maskin

Vi argumenterer for en revurdering av maktbegrepet, noe som *ikke betyr* enda en *definisjon* av makt – det finnes allerede nok av dem.³ Derimot argumenterer vi for en empirisk-filosofisk undersøkelse av maktens transformasjoner i teknologiske styringssystemer og neolibérale byråkratier.

For vårt anliggende er Max Webers (Weber 1971:91ff.) tanker om det moderne byråkratiets regelbaserte herredømme spesielt nyttige. Den nærmest mekaniske effektueringen av abstrakte regler skal gi „likhet for loven“, og dermed en potensiell utjevning av forskjeller (op.cit.137) samtidig som byråkratiet er et maktmiddel i herskerens hender (op.cit.145). Like fullt vil det byråkratiske apparatet nødvendigvis få en viss „egenvekt“ i form av makt på bekostning av herskeren. Weber nevner eksempelvis hvordan Fredrik den Stores formaning om å avskaffe livegenskapen kokte bort i et byråkrati som rett og slett ignorerte formaningene (op.cit.147). Ovenfor byråkratiets ekspertise var keiseren en „dilettant“ med redusert evne til maktutøvelse.

Byråkratiet Weber beskriver har trekk som også kjennetegner de digitale teknologiene vi diskuterer i denne artikkelen. Den fullt utviklede byråkratiske mekanisme innebærer en løsriving fra personlige interesser med det formål å skape forutsigbarhet gjennom forut beregnelige regler (op.cit.127). Den byråkratiske mekanisme beskrives videre som teknisk overlegent andre organisasjonsformer fordi det er nøyaktig, enhetlig (standardisert) og kontinuerlig (op.cit.126).

Byråkratiet blir på denne måten en „styringsmaskin“. Mens fabrikkenes maskiner beskrives som livløse, den består byråkratiet av levende embedsmenn. Weber skriver: „Sammen med den døde maskin er nå den levende maskin i ferd med å utvikle et mektig herskerapparat som menneskene i fremtiden vil måtte bøye seg under ...“ (fra Staatssoziologie, gjengitt i forordet til Weber 1971:xx).

Skillet mellom den levende og døde maskin er viktig fordi byråkratens sakkunnskap inkluderer mer enn kunnskap om regelverk og prosedyrer. Det inkluderer også andre saksforhold som hjelper byråkraten å treffe de rette valgene, altså utøve skjønn, noe som står i motsetning til tanken om byråkratiet som den rene maskin. I dag går utviklingen mot at stadig flere av prosedyrene og beslutningene som tidligere ble effektivert av „den levende maskins“ kunnskapsrike mennesker overtas av „døde maskiner“, altså gjennom digitalisering og automatisering. Skal vi følge Weber ligger det i kortene at denne overtakelsen av oppgaver også innebærer en forskyving av makt fra mennesker til maskin. Dette gjør det interessant å undersøke nærmere hva denne maskinen mon tro kan være.

Det er ikke snakk om en robot som skaffer seg verdensherredømme som om den var et menneskelig subjekt; teknologien er ikke en bestemt maskin, men heller et system som også omfatter mennesket, og en form for logikk vi kan kalle „teknologikk“ (Røyrvik 2012 tolker og tydeliggjør Heidegger 1977 med dette begrepet). Selv om mennesket eksisterer i denne formen for maskin, er det maskinelle idealet ifølge Ingold (2000:311) menneskeperifert, det er et komplett autonomt determinerende system. Ingold skriver at maskinene har vokst fram gjennom en historie, der mennesket i økende grad er blitt forfatterne av sin egen de-humanisering. Kritikken bygger på Marx' (2005) maskinteori og ikke minst Heideggers (1977) tanker om vår tidsalder som „teknologiens tidsalder“, dyptgripende karakterisert av maskinteknologi og vitenskap (Røyrvik 2012). Essensen i denne tidsalderen er for Heidegger, teknologiens „erobring“ av det værende ved å transformere det til et system av kontrollerbare og standardiserte objekter. Som vi skal vise i det kommende kan en slik verden manipuleres av mennesker så vel som algoritmer fordi den i sin essens er gjort matematisk. Gjennom digitalisering har den teknologiske erobringen både akselerert og produsert noen spesifikke artikuleringer, og gjennom eksemplene som følger undersøker vi noen av disse artikuleringene med et blick for forholdet mellom menneskelig avmakt og teknologikk.

Tre eksempler - på makttransformasjon

Gjennom tre eksempler fra norsk arbeidsliv utforsker vi hvordan makttransformasjoner fremstår og foregår når konkrete digitale teknologier introduseres som erstatning for menneskelig profesjonalitet og dømmekraft.

Første eksempel: Barnevern - fra skjønnsutøvelse til prosedyre

I Norge har det kommunale barnevernet som oppgave å ivareta barn som befinner seg i en vanskelig livssituasjon. Dette innebærer at barnevernstjenesten, på eget initiativ, eller om de mottar bekymringsmeldinger, kan iverksette en utredning om hvorvidt de skal gjøre intervensjoner overfor en familie. Slike intervensjoner er oftest ulike former for støtte, kurs til foreldre, avlastningshjem eller lignende, men det kan også i alvorlige tilfeller innebære at myndighetene velger å ta over omsorgen for barnet og plassere det i fosterhjem eller på en institusjon.

I vårt prosjekt studerte vi en markant endring i saksbehandlingsprosessen i barnevernet i form av en mer standardisert prosedyre for saksbehandlingsprosessen. Denne var på vårt undersøkelsestidspunkt (2011-2014) innført i ca halvparten av alle norske kommuner. Barnevernsarbeid har tidligere vært en relasjonsorientert profesjon, der sosialarbeidere har utøvd en stor grad av skjønn i sine vurderinger. Disse har, i forbindelse med alvorlige saker, blitt dokumentert i saksdokumenter for en juridisk prosess, for eksempel i forbindelse med overtakelsessaker. Den nye standardiserte prosedyren for saksbehandling er bygget opp for å sørge for at den nødvendige informasjonen blir samlet inn, både basert på det som kreves juridisk, men også basert på en forståelse av hva som er „beste praksis“ for slike saker. Denne standardiserte malen er utviklet av en professor i psykologi basert på en kombinasjon av erfaring, faglig kunnskap innenfor utviklingspsykologi, og også forvaltningsmessige føringer (som tidsfrister og andre formelle krav). Modellen utgjør et møte mellom en evidensbasert faglig tenkning og en forvaltningslogikk, New Public Managements rasjonalistiske prinsipper om transparens og målbar effekt.⁴ Konsekvensen av dette er at undersøkelsesprosessen blir styrt gjennom faste punkter av datainnhenting, kartlegging av „risikofaktorer“ inn i standardiserte skjemaer, og et fast forløp med forskjellige beslutningspunkter. For saksbehandlerne gir dette en større følelse av trygghet fordi de nå har en „oppskrift“ på en korrekt saksbehandling. Sakene er enklere å føre i retten,⁵ skaper transparens og forutsigbarhet overfor familiene, kommunens ledelse og de regionale tilsynsmyndighetene.

Endringen er teknologisk på to måter: for det første er den teknologisk i en abstrakt forstand ved at familienes problemer blir kodet inn i et standardisert sett av representasjoner, at de underlegges en rasjonalistisk dekontekstualisert koding. Denne modellen har også mer konkrete og materielle teknologiske manifestasjoner: Prosedyren for beste praksis danner også utgangspunkt for digitale saksbehandlingssystemer. Disse utgjør en infrastruktur som både strukturerer arbeidsprosessen, hvilke steg en saksbehandler må gå gjennom i en undersøkelse og hvilken informasjon hun må innhente. I motsetning til en prosedyre på papir som en saksbehandler kan velge å omgå og justere på, har det teknologiske

systemet en materiell agens som gjør tilpasninger og avvik vanskeligere. I noen tilfeller tilbyr systemet for eksempel et begrenset utvalg av koder for en sak, i et krysseskjema eller en nedtrekksmeny, der det pre-definerte kodesystemet er de eneste valgbare beskrivelsene.

I våre intervjuer med saksbehandlere diskuterte vi hva disse endringene betydde for deres arbeidspraksis. På den ene siden ga den standardiserte prosedyren dem en større trygghet for at deres utredninger var formelt korrekte. Samtidig mente flere av dem at prosedyrene medførte en mer „mekanisk“ saksgang, der det ble mindre rom for skjønn og individuell tilpasning, og at det ga dem mindre muligheter til å utforske situasjonen til familien på deres egne premisser. Det skjedde altså både en endring i hvordan barnevernsarbeidere som profesjon hadde mulighet til å utøve faglig skjønn og i hvordan barn og familier ble representert. Systemet var kontroversielt, men hadde også en stor suksess i den forstand at det ble stadig mer utbredt. Det svarte på viktige behov i barnevernet både av faglig art, å systematisere dokumentasjonen og saksbehandlingsprosessen, og når det gjaldt å forholde seg til omgivelser som så på slik systematikk for uttrykk for kontroll. Både hos tilsynsmyndigheter, kommuneledelsen, andre tjenester som arbeidet med de samme familiene og i offentligheten ble systematikk og rutiner sett på som et uttrykk for at barnevernet hadde kontroll. Men det kom altså, ifølge flere av våre informanter, på bekostning av viktige særtrekk ved profesjonsutøvelsen til barnevernet. Å underlegge barn og familier en standardisert prosess og representere funnene i standardiserte kategorier, gjorde rommet mindre for relasjonsbaserte tilnærminger og en mer individuelt tilpasset utredning og tiltaksutvikling. En konsekvens av dette er en forskyvning i hva som anses som legitime argumenter i barnevernet. Mens saksbehandlernes skjønn har blitt tillagt stor vekt tidligere, både med tanke på hvordan en utredning skulle gjennomføres og hvilke konklusjoner man bør ta, har dette i stor grad blitt erstattet med prosedurale argumenter at en slags „due process“ har blitt gjennomført og at den mekaniske objektiviteten (Porter 1995:4) til prosedyren gir resultater som er mer nøytrale og etterprøvbare. Både argumentativt og i praksis skjer det altså en reduksjon av den profesjonelle diskresjonen til saksbehandlerne. Vår studie viser også indikasjoner på at dette tapet av profesjonsmakt ikke bare blir sett på som negativt av saksbehandlerne, fordi det også gjør dem mindre sårbare for kritikk. Mange av avgjørelsene som barnevernsansatte er svært tunge, og det å kunne lene seg på den legitimiteten en prosedural prosess gir, letter noe av byrden ved disse.

Andre eksempel: „Energikalkulatoren“ - fra håndverk til kalkule-ring

Tiltak for energieffektivisering av bygninger har gjennom de siste årene fått større oppmerksomhet. I Norge er oppgradering av private boliger pekt ut som et område med stort potensial for energisparing, og et støtteprogram for „ambisiøs energioppgradering av boliger“ ble lansert i 2013, administrert av Enova, et statlig foretak med oppgave å energieffektivisere Norge. Enova hadde gode erfaringer med bruk av støtteordninger for å stimulere salget av varmepumper og annen energieffektiv teknologi, men dette programmet var annerledes; her var det snakk om en oppgradering av hele boligen, ikke enkeltprodukter. Dette krevde at det ble lagt en helhetlig plan som inkluderte tiltak som økt isolasjonstykkelse i vegger, tak og gulv, tetting, installasjon av energieffektive vinduer og ventilasjonsanlegg. En så komplisert oppgradering krevde en kompetent energirådgiver. Enova hadde også behov for noen som kunne dokumentere energitilstanden i boligene før og etter oppgraderingen, slik at de kunne være sikker på at pengene de gav i støtte faktisk gikk til energieffektivisering og slik at Enova kunne rapportere sin „produksjon“ av energieffektivitet videre til departementet (Fyhn, Søraa & Solli 2018). Enova kom etter hvert fram til at håndverkere, da spesielt byggmestre sannsynligvis var best egnet til denne jobben; de var allerede i kontakt med huseierne rundt om i de tusen hjem og de hadde den nødvendige praktiske kompetansen til å gjøre de rette vurderingene. Men de visste ikke nok om beregning av energistandard, energieffektivisering og rådgiving. Det ble derfor arrangert et kurs for disse håndverkerne.

En stor del av kurset dreier seg om energikalkulatoren, som er spesielt utviklet for at disse håndverkerne skal kunne utføre kompliserte energiberegninger. De som har bestått kurset kommer på en offisiell liste over energirådgivere som huseiere kan kontakte om de ønsker energioppgradering av boligen sin. Prisen for en slik energirådgiving er 10.000 kroner og Enova bidrar med halvparten av dette.

Energirådgivingen foregår på følgende måte: Rådgiveren kommer på besøk til de som skal ha rådgiving, med seg har han en laptop eller pad med kalkulatoren. Ved å klikke seg gjennom en serie menyer fyller rådgiveren inn informasjon om isolasjonsevnen til vegger, tak og vinduer og andre relevante ting. Gjennom denne innskrivingen gjøres huset kalkulerbart. Det beboerne opplever som en kald trekk fra vinduet blir i kalkulatoren beskrevet som et lekasjetall; isolasjonen i veggen gjøres kalkulerbar i form av U-verdier (evnen til å holde varmen inne og kulda ute). Når rådgiveren har klikket seg gjennom menyen ved å tastet inn alle verdiene kalkulatoren trenger, beregnes husets samlede energistandard, og et „energimerke“ kommer ut. Resultatet er et nøyaktig tall på energistandard som er sikret gjennom kalkulatorens rigide prosedyre for dokumentasjon. Men det er

slett ikke alle hus som passer inn i kalkulatoren menyer og kategorier. Gamle hus som har vært gjenstand for oppussing fra diverse beboere gjennom tidene følger sjelden standarden. En huseier som skulle etterisolere en vegg fortalte at han fant et vindu og en gammel dør bygd inn i veggen når han åpnet den. „Det forklarte et og annet om den kaldtrekken vi kjente fra den veggen,“ sa han. Gamle vegger er fulle av uensartet isolasjon og andre ikke-standardiserte løsninger, men i kalkulatoren verden er alle vegger homogene og ingen tall er omtrentlige. Mange hus har en fasong det ikke finnes kategorier for i kalkulatoren. „Da må jeg jukse,“ fortalte en byggmester, og han tastet inn noe som gav omtrent den verdien han estimerte at passet. Det uryddige huset må kles opp i nøyaktighetens klesdrakt for å få innpass i kalkulatoren. Bare gjennom gjetting og juksing får håndverker-rådgiveren en rufsete virkelighet til å passe inn i et rigid system. Uten jukset kommer man rett og slett ikke videre i kalkulatoren meny. „Juks og bedrag! Ja, sånn er det,“ sa en byggmester, ristet på hodet og lo. Gjennom latteren tittet det fram en slags eksistensiell motmakt i avmakten (jf. Rapport 2003).

Samtidig med at kalkulatoren produserer et energimerke produserer den også automatisk en søknad til Enova om støtte til energirådgivningen. Slik kan huseieren få igjen halvparten av de 10.000 kronene rådgivningen koster. Dersom huseieren bestemmer seg for å oppgradere husets energistandard, finner rådgiveren igjen fram kalkulatoren og taster inn tiltak som hever energistandarden slik at den oppfyller kravet for å motta støtte; kanskje 20 cm mer isolasjon i veggene, 30 i taket, nytt ventilasjonssystem, og så videre. Det kreves store tiltak, men dersom kalkulatoren beregner at kravene er oppfylt, genererer den automatisk en søknad om støtte til oppgradering også.

Hele søknadsprosessen er automatisert slik at en håndfull saksbehandlere kan betjene hele Norges 2.2 millioner boliger. På samme vis er rådgivningen automatisert i den grad at rådgiverens rolle i prinsippet er redusert til å reise rund og fylle ut informasjon i en prosedyre *forutbestemt av kalkulatoren*.

Denne *automatiseringen* har en tendens til å overkjøre energirådgiverens profesjonelle vurderinger, både som håndverker og som rådgiver. En rådgiver som hadde lang erfaring som rådgiver før Enovas automatiserte støtteprogram dukket opp, fortalte at den viktigste jobben han gjorde som energirådgiver var å finne ut hva folk trengte; hvilke løsninger passet akkurat deres hus og livsstil? Hva hadde de råd til og hva slags liv ønsket de å leve i huset sitt? „For å finne ut av dette måtte jeg snakke med dem,“ sa han, „ta en skikkelig prat.“ Men når han nå var på oppdrag for Enova med energikalkulatoren tok det så lang tid å få fylt ut alle kategoriene at han ikke fikk tid til å prate skikkelig med folk, han gikk bare med nesa i kalkulatoren. „Og da ender vi opp med det rådet kalkulatoren foreslår, ikke det som er best for beboerne,“ sa han.

Kan hende det beste for dem ville vært noe helt annet enn å søke støtte til helhetlig oppgradering, men i kalkulatorens forhåndsprogrammerte univers er spørsmålet alltid om et hus kvalifiserer for støtte eller ikke; andre alternativer er usynlige. Uten tid til praten ble den faglige kompetansen til rådgiveren overstyrt av kravene til en kalkulator som ikke har det minste greie på hvordan man samtaler med folk på hjemmebesøk. Flere rådgivere klaget på at kalkulatorens rådgiving egentlig handlet om å oppfylle kravene til støtteprogrammet. Dermed ble rådgiveren oppfattet som en slags selger for Enovas støtteordning. En ung byggmester som prøvde å etablere seg på markedet forklarte: „Det får meg til å virke useriøs, da... at jeg bare er ute etter å selge de dyreste løsningene.“ Kalkulatoren foreslo tiltak som var alt for kostbare til at han som håndverker kunne anbefale dem til kunden. „Det er ikke håndverksmessig forsvarlig å skifte ut dreneringen bare for å legge til 5 cm ekstra isolasjon i kjelleren når du drenerte for 3 år siden,“ sa han. Huset, slik en håndverker ser det, består av sykluser av vedlikehold; kanskje skal det dreneres etter 20 år, skiftes tak etter 30, og bordkledning etter 50 år. Å gjøre alt på en gang bare for å tilfredsstille kravene til Enovas støtteordning ble ikke oppfattet som forsvarlig ut fra håndverkerens faglige ethos.

Han følte derfor at han satte sitt rykte som håndverker på spill når han gikk rundt og gav slike råd. Men igjen er det kalkulatorens ufravelige prosedyre som tvinger ham inn i denne avmakten. Men avmakten er ikke total: En rådgiver betrodde til oss: „Jeg sa til dem at jeg skulle gi dem rådgivingen for halv pris, så slapp vi maset med Enova, og så fikk vi huset slik vi ville ha det.“ Det var ikke uvanlig at rådgivere endte opp med å gi huseieren råd om å holde seg langt unna støtteordningen. Ved å omfavne rollen som håndverker på bekostning av rollen som rådgiver demonstrerte de en viss motmakt i avmakten.

Energikalkulatoren kan likevel sies å produsere avmakt blant håndverkerne som tjener som rådgivere. Noe av avmakten oppleves i møte med dens vanskelige brukergrensesnitt; flere funksjoner er designet slik at utfyllingen blir unødvendig tidkrevende. For eksempel må rådgiveren legge inn alle verdiene på hvert eneste vindu i et hus, selv om alle sammen skulle være like. „Hvorfor kan jeg ikke bare fylle ut dette en gang for alle?“ spurte en rådgiver og viste fram alle boksene som måtte fylles inn per vindu. Videre er det slik at man ikke kan bla tilbake om man oppdaget at man har gjort en feil. „Og det hender jo at det blir feil, for å si det sånn.“ Da må man starte på nytt. Dette er ekstremt irriterende, og irritasjonen gir avmakt fordi det ikke er noe rådgiveren kan gjøre med problemet.

Når vi leter etter kilden til avmakten så finner vi ikke en sluttplan for å røve makt fra håndverkere, men derimot en serie omstendigheter som virker i den retning. Kalkulatoren ble utviklet for å gjøre håndverkere som ikke har særlig kompetanse i matematikk, i stand til å foreta energiberegninger av hus. Men den ble

ikke utviklet basert på disse håndverkernes behov og praksis, men på behovene og praksisen til byråkrater som ville skaffe seg kontroll over energiegenskapene til villniset av private boliger. Kalkulatoren er en fysisk manifestasjon, og en automatisering av byråkratiske prosedyrer for måling av energistandard og tilde-ling av støtte. Videre gjøres husene kalkulerbare gjennom beregningsprosedyrer utviklet av ingeniører. Også disse er automatisert gjennom kalkulatoren.

Til slutt er kalkulatoren selv konstruert av dataprogrammerere „på et kontor i Oslo“. Håndverkerne som bruker kalkulatoren når de tjener som rådgivere har ikke vært involvert i utviklingen av den. Kalkulatorens funksjoner og nedtrekks- menyer manifesterer derfor perspektivene til byråkrater, ingeniører og program- merer. Nå skal det sies at programmererne som bygde kalkulatoren foreslo å gjen- nomføre brukertester før man lanserte den endelige versjonen. Dette er vanlig prosedyre. Men akkurat da bød det seg en mulighet til å presentere kalkulatoren på et TV program, og da ble lanseringen framskyndet slik at det ikke ble tid til å la håndverkerne teste den (Søraa & Fyhn 2018). TV programmet ble prioritert foran brukertesten. Slik gikk det til at håndverkerne ikke fikk det minste innfly- telse på kalkulatorens utforming.

Allerede i 2014 hørte vi de første klagen på kalkulatoren. 5 år senere klager brukerne fortsatt på de samme problemene (Fyhn et al. 2019); at man må leg- ge inn alle vinduer ett og ett, at man må jukse for å få fasongen på huset til å passe kalulatoren, „og hvor går det an å legge inn notater? Jeg skriver alltid no- tater når jeg avviker fra malen, så jeg skal huske hvorfor,“ beklaget en annen rådgiver. Håndverkeren er fortsatt ikke hørt. Da vi spurte folk i Enova og Norges Vassdrags og Energidirektorat (NVE) om grunnen til dette var svaret at kontrak- ten med utviklerfirmaet var slik at det var meget dyrt å gjøre endringer på pro- grammet. Derfor hadde de ikke råd til å rette opp ting. Det var heller ikke etablert noe system der rådgiverne kan rapportere om ting som ikke fungerer slik at de kunne forbedres. I det hele tatt var det uklart akkurat hvem som hadde ansvaret for denne kalkulatoren. Resultatet er uansett at avmakt produseres og holdes ved like *uten at noen egentlig ønsker at det skal være slik*. En rekke omstendigheter har ledet til avmaktssituasjonen, og ingen er villig til å koste på det som trengs for å rette det opp.

Tredje eksempel: Prestasjonsstyringssystemet P@N - fra forhan- dling til beregning

I 2006 innførte NOROIL⁶ sitt såkalte *prestasjonsstyringssystem* som ble benevnt *People@NOROIL*, og formålet ble sagt å være å „ikke bare vurdere hva som leveres av den ansatte, men også hvordan det leveres. Da er vi trygge på at våre

etiske regler etterleves,“ sier direktør Jannik Lindbæk til avisen VG (Færaas2010). Fra selskapet sin side så vektlegges det at People@NOROIL må forstås som en kontinuerlig prosess som styrer hvordan alle ansatte skal være i dialog med leder og hverandre, hvordan de skal gjennomføre medarbeidersamtaler, hvordan man skal etterleve selskapets verdier, hvordan prestasjoner og adferd evalueres og hvordan ansatte kan og skal forbedre sine prestasjoner, sin adferd og sine verdier. Fra de ansattes side er det åpenbart at det er hvordan evalueringen av adferd og prestasjon kvantifiseres som tall som får størst oppmerksomhet – det omtales som å få karakterer – og ikke minst at dette er koblet opp mot fastsettelse av lønn:

Jeg fikk en to'er, fikk ikke lønnpåslag det året pga manglende motivasjon osv. et par hendelser som hadde skjedd. Jeg oppfattet ikke i min medarbeidersamtale på papir at jeg hadde fått en to'er, det var ikke noe som ble diskutert at jeg hadde gjort en dårlig... jeg fikk det først da jeg ikke fikk lønnsøkning det året. Jeg gikk ned i lønn fordi jeg hadde fått to'er. Og jeg har prøvd å få endret den toeren, til og med lederen min har prøvd på det.

Hvert år uttrykkes hver ansatt sin kvalitet gjennom tre tallsettinger som henholdsvis skal måle den ansattes 1) prestasjoner, 2) adferd og 3) verdier. Den enkeltes verdier måles gjennom en prosess benevnt som „Even Stronger Values“, der den enkelte måles opp mot selskapets formelle verdier (modig, åpen, tett på, omtenkstom) av sine kolleger.⁷ Prestasjons- og adferdsevalueringen er prosessuelt plassert som en del av selskapets medarbeidersamtale, og er dermed noe som gjøres mellom leder og den ansatte. Selve kvantifiseringen skjer ved at lederen vurderer den ansattes prestasjoner – operasjonalisert som *faglige leveranser*, og adferd – operasjonalisert gjennom den enkeltes *etterlevelse av selskapets verdier*. Prestasjonene og adferden måles på en skala fra 1-6, og snittet av dette omtales av de ansatte som karakteren de har fått.

Alle tre vurderingene gjennomføres gjennom digitale system, og prosessene er obligatorisk å gjennomføre. Slik blir det automatisk registrert at alle som skal gjennomføre målinger og registreringer faktisk gjør det, og dessuten blir resultatene automatisk registrert og koblet opp mot andre typer statistikk og kvantitativ data (som medarbeiderundersøkelser og hendelsesdata). Ettersom prosessen gjøres gjennom digitale skjema med forhåndsdefinerte nedtrekksmenyer og alternativ, så er *tallene denne prosessen produserer* tilpasset de andre dataene og databasen de er en del av. Slik kan den enkeltes data kobles opp og sammenlignes globalt i dette selskapet (og andre selskap som har kjøpt inn vurderingssystem fra samme konsultentselskap), utvikling og trender kan spores fra individuelt til selskapsnivå, og stadig nye styrings- og prediksjonsmodeller utvikles på grunnlag av dataene.

I tillegg til at tallene inkluderes i store databaser så er den enkeltes snitt (karakter) av prestasjon og adferdsevalueringen direkte koblet opp mot lønnsvurderingen. For å få den normerte lønnen så må snittet være 3,3 – får du lavere karakter/snitt så blir det mindre enn rammen (hvor mye lavere er avhengig av hvor mye lavere enn 3,3 karakteren/snittet ditt er) og tilsvarende lønnsøkning relativt til karakter/snitt over 3,3.

Blant de ansatte var det svært ulike holdninger til P@N, det å få karakter og hvordan karakterene er koblet til lønnsberegning.⁸ Noen var positive og mente det sørget for tydelige tilbakemeldinger til hver ansatt, at det var de viktige dimensjonene ved deres arbeidsutøvelse som ble målt og at dette sørget for en så rettferdig lønnsutvikling som overhode mulig. Det var ofte unge, uerfarne mellomledere på land som mente dette, og både målemetoder og konsekvenser ser ut til å være tilpasset disse sin arbeidssituasjon. Motsatt var det gjerne erfarne ansatte som anså systemet som uheldig, og da spesielt med tanke på lønnspåvirkningen med det argument at det kunne slå ulikt og uheldig ut, avhengig av ulike lederes holdninger og kompetanse. Til slutt var det en god del ansatte som var i en situasjon der verktøyet egentlig ikke hadde så store konsekvenser for dem – kanskje var de allerede på toppen av sin lønnsstige eller så hadde de en leder som åpent jobbet for at verktøyet ikke skulle ha tiltenkte konsekvenser og eksempelvis ga alle sine ansatte 3,3. De ansattes holdninger varierte slik ut fra hvordan de var tilpasset måleverktøy og *hvilken makt målingen hadde over deres situasjon*.

Fetisjering av relasjoner

I alle intervjuene gravde vi i hvordan folk klarte gi hverandre karakterer; hva skal til for å få en toppkarakter i åpenhet? Hvordan skiller man mellom en treer og en firer i å være „tett på“? Hvordan kan noen ende opp med bunnkarakter i „omtenksomhet“? Hva betyr det å være „modig“ for en mellomleder sammenlignet med en som sitter i krana offshore?

Det kom frem mange problemer knyttet til dette, som forskjellige arbeidsposisjoner (en mellomleder jobber med og gjennom relasjoner i langt større grad enn f.eks en programmerer) og ulike arbeidsmandat (noen posisjoner krever helt andre holdninger enn andre), men her er det mest interessante hvor vanskelig det var å skille mellom skalatrinn. I noen områder av selskapet ble det forsøkt å gi alle ca snittkarakterer, noe som ble motarbeidet av selskapet og som ga utslag i at lederne ble målt på å kunne „bruke skalaen“, altså variere karaktergivingen ut ifra en slags normalfordeling. Men det å kunne vurdere hvor „åpent“ et menneske er krever i seg selv stor innsikt i både hva åpenhet egentlig er for noe, og ikke minst detaljert kunnskap om personen som skal vurderes.

Å kvantifisere et menneskes åpenhet er enda vanskeligere, du skal skille mellom en treer og firer i åpenhet basert på veldig varierende grad av informasjon om de du graderer – samtidig som dette skal tilsvare graderingen som andre gjennomfører av andre personer. Det er ikke egentlig målbare eller registrerbare forhold som inngår i målingen, men en magesfølelse eller mer presist relasjonen mellom den som måler og den som blir målt som til slutt uttrykkes gjennom tallene – selv om det til slutt ser ut som en indikator på kun den ene i relasjonen. Slik kan karaktersetningen forstås som en *fetisering av relasjoner*,⁹ der tvil og usikkerhet skjules gjennom den *teknologiske artikuleringen adferdsindikator*.

Kontrovers

Våre studier ble gjennomført for å vurdere hvordan People@NOROIL påvirket åpenhetskultur i selskapet. Bakgrunnen for forespørselen var at en utredning av en større ulykke i Nordsjøen pekte på at det var en dårlig åpenhetskultur i selskapet, og at dette hadde vært medvirkende for ulykken. Fagforeningene jobbet allerede aktivt mot prestasjonsstyringssystemet, og argumenterte for at det hadde en negativ innvirkning på åpenhet både pga misbruk og pga uheldige koblinger mellom arbeid, karaktersetning og lønn. På motsatt side sto ledelsen i selskapet, de mente det fremmet åpenhet, strukturerte og tydeliggjorde tilbakemeldinger og ga en mer rettferdig lønnsutvikling. Vår formelle kontakt med selskapet gikk gjennom både ledelsen og fagforeningene, og undersøkelsen var dermed posisjonert midt i en grunnleggende kontrovers i selskapet.

Kontroversene som fulgte systemet var knyttet til de mange ulike konsekvensene for de ansatte. Som en medarbeider sa: „Hvis du får en toer ett år, så vil du aldri kunne ta tilbake den tapte lønnsøkninga. Det vil bli større og større gap.“ Helt sentralt var også det at fagforeningene mistet makt ettersom forhandlinger mer og mer ble erstattet av kalkulering og objektive uttrykk for prestasjon og holdninger. P@N er inskribert med logikken fra det selskapet kaller *verdi-basert prestasjonskultur*, der den enkelte skal belønnes ut fra sine prestasjoner og verdier, og gis incentiver for ytterligere forbedring gjennom samme system. Fagforeningene har slik fått mindre makt som følge av en transformasjon av arbeid og ansatte som er tilpasset *kvantifiserings- og fetiseringsmaskina* P@N, som slik gir *avdemokratiserende* følger for den nordiske samfunnsmodellen.

Diskusjon: Teknologikken og eroblingsprosessen

Artikkelens tre eksemplene er alle tilfeller hvor teknologikken er skrevet inn i styringsverktøy og tekniske artefakter, og på denne måten trenger inn i områder som

tidligere var forbeholdt menneskelig skjønn. Når vurderingene og beslutningene i barnevernet utføres i henhold til en mekanisert saksgang, med en standardisert mal for datainnhenting og beslutningspunkter, blir også denne prosedyren legitimerende for beslutningene som fattes. Konsekvensen er at det faglige skjønnet mister legitimitet i forhold til de formelle beslutningsprosedyrene. Barna og familiene blir en annen type entiteter når de defineres av standardiserte sett av parametre basert på en fast prosedyre. En ny form for sannhet trer fram, basert på andre kriterier for legitimering og begrunnelse. Nå gjelder det å kunne dokumentere alt, synliggjøre ansvarsfordeling og ha kausaliteten i orden. Legitimiteten hviler på at prosedyren er fulgt. Det samme gjelder for håndverker-rådgiveren som legger opp rådgivingen i henhold til energikalkulatorens prosedyre. For det offentlige støtteapparatet blir rådgivingen legitim kun i den grad at prosedyrene er fulgt og kalkulatorens kategorier er korrekt utfyllt.

Når prosedyrene for vurdering på denne måten er skrevet inn i teknologiske artefakter, her i form av en vei av nedtrekksmenyer man klikker seg gjennom i en bestemt rekkefølge, så er også legitimeringen av vurderingene fiksert i denne prosedyren. Man kommer ikke videre i menyen uten å fylle ut i henhold til nedtrekksmenyenes prosedyrer. Eventuelle faglige og skjønsmessige vurderinger som kunne anbefalt en annen rekkefølge, eller innfallsvinkel kveles allerede før de kommer til anvendelse. Legitimeringen gjelder dermed ikke bare for vurderinger som allerede er tatt, men den virker „proaktivt“ ved å forhindre at andre typer vurderinger kommer til. Dette er det vi kaller „nedtrekksmenymakt“, forskyving av makt fra fagpersonen og redskapsbrukeren til de teknologiske redskapene, for ikke å si maskinene. Forholdet tilsvarende maktforskyvningen som skjer når relasjonen håndverker-redskap, der håndverkeren har en viss makt over redskapet, erstattes med relasjonen arbeider-maskin, der maskinen ifølge Marx (2005) får makt over arbeideren. Ser vi nærmere etter finner vi tre sentrale kilder til maskinbrukerens avmakt.

Kilde 1, interessekonflikter: Kategorier har politikk, og nedtrekksmenyenes kategorier som tvinger seg inn i vurderingene er produsert av andre. Dette er folk som sitter andre steder med andre vurderinger og interesser enn de som bruker verktøyene. For eksempel fremmer energikalkulatoren kravene til Enovas støtteordning ved å skrive dem inn i konkrete verdier for isolasjonstykkelse og U-verdier som håndverkeren forholder seg til. Det er disse kravene kalkulatoren retter seg mot, ikke håndverkerens vurdering av hva huset trenger; barnevernets prosedyrer bringer inn krav fra andre kontekster, den framtidige rettsaken eller tilsynsmyndighetens kontroll av barnevernstjenestens arbeid, inn i undersøkelseskonteksten, og P@N gjør at alle ansattes prestasjoner, adferd og verdier *kan* og *må* kvantifiseres på en skala fra 1-6. De digitale maskinene besørger en maktforskyv-

ning fra de fagfolkene som bruker dem til de andre fagfolkene som utvikler dem; fra de som står i første linje til de som sitter på kontoret litt lenger unna.

Kilde 2, dårlige løsninger: Like fullt er ikke fagpersonens avmakt kun et resultat av interesseforskjeller mellom dem og de som har definert nedtrekksmenyene og laget de digitale verktøyene. Avmakten ser i like stor grad ut til å være et resultat av ikke-intenderte valg som har ledet til mer eller mindre dårlige løsninger i verktøyene. Mye av frustrasjonen blant de som brukte energikalkulatoren kom av at den var tungvint å bruke. Slike ting som at de stadig måtte begynne på nytt dersom de hadde gjort en feil var ikke ønsket fra de som utviklet kalkulatoren. Det kunne like gjerne blitt på en annen måte, men det ble sånn av årsaker som handlet om dårlige vurderinger, hastverk og kanskje inkompetanse, men ikke ond vilje. Årsakene til at det er så kostbart å rette opp feilene ligger også utenfor kontrollen til de som kunne rettet opp feilene. Like fullt kunne noen gjort noe med dette om de hadde ønsket det sterkt nok. Men det er ikke helt klart hvem som i tilfelle har ansvaret for å bekoste dette, og de aktuelle kandidatene (folk i Enova og NVE) befinner seg ikke nært nok hverdagen til brukerne av kalkulatoren til at de setter himmel og jord i bevegelse for å få til endringer.

Kilde 3, teknologikk: Ut over interesseforskjeller og uheldige omstendigheter, ser vi også at redskapsbrukerens avmakt kommer som en følge av de digitale maskinenes særegne logikk – teknologikken. Maskinene er bygd rundt saksbehandlingens rigide prosedyrer (Heidegger 1977), men gjør i motsetning til Webers „levende maskin“ disse til absolutte og ufravelige krav for den som bruker maskinen. Håndverkeren som dokumenterer husets energiegenskaper tvinges til å kle opp huset i nøyaktighetens klesdrakt ved å dikte opp nøyaktige tall basert på omtrentlige vurderinger. Tvilen kommer ikke fram i dokumentasjonen som gjøres. Det er heller ikke rom for den type åpne vurderinger – skjønn – som er menneskets spesialitet. Maskinene kan bare forholde seg til lukkede problemstillinger. Dermed gjøres enhver vurdering om til et lukket problem. Noe genuint menneskelig blir frarøvet fagpersonen som tvinges til å oppføre seg maskinaktig i sin yrkesutøvelse idet jobben i stadig større grad dreier seg om å følge prosedyrene skrevet inn i maskinen. *Maskinens logikk triumferer.*

Vi har sett tre kilder til fagpersoners avmakt idet jobben gjøres gjennom teknologiske systemer. Den første formen, som handler om *interesseforskjeller*, kan beskrives som en maktforskyvning fra fagfolk til ledelse og andre med innflytelse over utviklingen av teknologien som tas i bruk. Den andre kilden til avmakt er *dårlige løsninger*. Disse produserer avmakt uten av noe tilsvarende makt ser ut til å dukke opp noe annet sted; omstendighetene har produsert avmakt gjennom teknologi som spiser makt. Den siste kilden til avmakt er teknologiens logikk, *teknologikken*. Dette kan også beskrives som at makt spises opp av teknologien

fordi ingen mennesker ender opp med å få makten som forsvinner. Men i motsetning til de dårlige løsningene forsvinner ikke denne makten helt. Makten de menneskelige fagfolkene mister havner på et vis hos teknologien selv, altså en transformasjon av makt fra fra menneske til teknologi.

Når fagfolkene mister makten til maskinen og maskinens logikk, så forskyves samtidig hele maktbalansen som ligger til grunn for den norske og de nordiske samfunnsmodellene. Prestasjonsstyringssystemet P@N erstatter på den ene siden den ene parten i trepartssamarbeidet – fagforeningene – ettersom det ikke lenger er kollektive forhandlinger som skal ligge til grunn for lønnsavregningen men heller den individuelle arbeiderens prestasjoner, adferd og holdninger. På den andre siden erstattes selve grunnforståelsen av hvordan rettferdighet skapes i arbeidsrelasjoner. Samfunnskontrakter og forhandlinger er byttet ut med kalkuleringsobjektivitet. På samme måte som faglig legitimitet i barnevernet sikres gjennom rigide prosedyrer og boligens energiegenskaper ikke er underlagt verktøybrukerens kyndige vurdering, er det nettopp gjennom å fjerne menneskelig interesse og innflytelse at *korrekt* belønning er sikret. Slik ser vi hvordan teknologikken bokstavelig talt fører med seg former for avdemokratisering. Fagforeningene sitter tilbake med avmakt når rettferdighet og forhandlinger er byttet ut med korrekt kalkulering.

Konklusjon: Avmakt, motmakt og transformasjoner

Skjønnsmessige vurderinger gjøres fortsatt, både for å få den digitale prosedyren til å „gå opp“, for eksempel når håndverkere „jukser“ for å få inn data i tilfeller der kalkulatoren ikke har noen kategori for den faktiske formen på huset som kartlegges. På samme måte må saksbehandlere utvise skjønn for å faktisk håndtere sakene sine, og menneskene i NOROIL forhandler og diskuterer utenfor P@N for å få virksomheten til å gå rundt. Menneskets typiske skjønn rettet mot åpne problemstillinger brukes, men nå for å passe virkeligheten inn i maskinens verden. Mennesket blir en tilrettelegger for maskinens erobningsprosjekt, der det har en fot i maskinens og en fot i de åpne problemstillingers verden. Videre er ikke de menneskelige fagfolkene fullstendig avmektige i sin verden utenfor maskinlogikken. Evnen og muligheten til å le av maskinen er fortsatt menneskets. Denne eksistensielle motmakten (Rapport 2003) er fortsatt reell slik den oppleves for mennesket utenfor maskinen, selv om den er marginalisert i de store makt- og maskinsystemene.

Her anslår vi hverken hvor mye makt mennesket har mistet¹⁰ eller om vi mennesker til slutt taper all makt.¹¹ Poenget er heller å tematisere hvordan maktforskyvinger fremstår som transformasjon av makt i teknologiens tidsalder;

menneskelig avmakt i den ene enden og en styrking av teknologikken i den andre. Fortellinger om avmakt kan ofte bli konspiratoriske – fundert i en ide om at *noen* sitter og styrer utviklingen med usynlig hånd for å få mer makt. Selvsagt er det også mennesker som står bak tiltak og introduksjon av spesifikk teknologi. Selvsagt foregår maktforskyvinger som fører til en større kontroll av arbeid og arbeidere også som en intendert effekt av neoliberale styringsformer. Ofte ser det likevel ut til at den teknologiske formen og teknologiske diskurser om arbeid råder uten å være bevisst innrettet som en del av en maktkonsentrasjon. Den helt grunnleggende transformasjonen av makt er ikke villet, men kommer gjennom teknologikken innskrevet i teknologiene som anvendes for å gjøre konkrete oppgaver og forbedringer. Slik gjør den seg stadig mer gjeldende. Som forståelsesform og premiss er teknologikken blitt så dominerende at den tillates å virke overalt uten at vi ser nevneverdig motstand. Mennesket protesterer mot konkrete teknologier, men teknologikken selv unndrar seg motstand.

Noter

1. Barnevern (Almklov et al. 2017; Røyrvik & Almklov 2012). Byggebransjen (Fyhn & Søråa 2017; Fyhn, Søråa & Solli 2018; Søråa, Fyhn & Solli 2018). Petroleum (Røyrvik et al. 2013).
2. Se Fyhn (2011, 2016) for en undersøkelse av hvordan mønstre og innsikter trer fram gjennom forskningsprosessen.
3. Gode og veldig forskjellige tilnæringer inkluderer Karl Marx's (2005) beskrivelse av makt som en begrenset ressurs som den herskende klassen er i besittelse av, og der arbeidernes falske bevissthet utgjør et sentralt element; Burawoy (1982) som utvikler forståelsen av den falske bevisstheten gjennom beskrivelse av den iver han selv deltok i den kapitalistiske utnyttelsen av seg selv med; diskursive forståelser som veklegger gjøring av kunnskap (Foucault 1977) og strukturerende strukturerte strukturer (Bourdieu 1977). Videre er det interessante tilnæringer som baseres på vektlegging av intensjon/effekt (Russell 1938:2); frihetsgrad/agency (Mills 1959:181); bindende forpliktelser (Parsons 1967:297); påvirkning mellom personer og grupper (Blau 1964:115); menneskers evne til å produsere intenderte effekter (Wrong 1979:2); evnen til å fremme effekter gjennom andre (Giddens 1976:111); diskurser som bærere av maktens effekter (Foucault 1980:84); den sosiale kapasiteten til å lage bindende beslutninger med store effekter (Orum 1989:131); evnen til å påvirke andres handlinger eller tanker (Olsen & Marger 1993:1). Se eksempelvis Dobratz 2016 for en gjennomgang av ulike definisjoner.
4. Se for eksempel Halvorsen (2009) og Shaw og Clayden (2009) for lignende argumenter om barnevernet, og Gregory (2007) om NPM som en ny Weberiansk rasjonalisme.
5. De føres i første instans ikke i en vanlig retts sak, men i en nemd som beskrives som et „domstolslignende“ organ. Ved uenighet kan sakene ankes inn i det ordinære rettsvesenet.
6. Selskapet er anonymisert og navnet NOROIL fiktivt, det dreier seg altså om et stort norsk oljeselskap.
7. „Linjeledere skal henholdsvis gjennom en 360 graders evaluering, hvor en vurderer sin egen atferd, samtidig som en vurderes av ens leder, kolleger og underordnede. Fagansatte og de med høyere stillinger følger en 180 graders vurdering, hvor de selv, dere sjef og deres kolleger

vurderer ens atferd. De som ikke inkluderes av de foregående stillingsbeskrivelsene gjennomgår en 90 graders vurdering, som inkluderer egenvurdering og leders vurdering av atferd. Dessuten måles de som har lederstillinger også i henhold til noen ledelseskriterier, på lik måte som verdiene. De som skal gjennom en 180 graders vurdering velger hvem de vil nominere til å vurdere dem, mens de som vurderes 360 grader får en liste med nominerte som de kan endre eller godkjenne“ (Uthus 2013:8).

8. Se Røyrvik et al. (2013) for detaljert statistikk og diskusjoner omkring dette.
9. Her brukes fetisjeringsbegrepet i tråd med Marx (2005).
10. Dette er selsagt en relevant problemstilling. Weber diskuterer eksempelvis byråkratiets kvantitative økning (Weber 1971:121). Dette kan forsterke maskinkvalitetene, spesielt når de overstiger informasjonsmengdene mennesket kan forholde seg til og nærmer seg „det gigantiske“. Følgen er menneskets avmakt idet byråkratiet blir dominerende i staten.
11. En positiv vinkling her er Tian Sørhaugs beskrivelse av menneskets tendens til å tvinge seg frem når det bare blir undertrykt nok (han diskuterte dette opp mot Taylorismen i Sørhaug 2004).

Litteratur

- Almklov, Petter G., Ragnar Rosness & Kristine Størkersen
2014   When Safety Science Meets the Practitioners. Does Safety Science Contribute to Marginalization of Practical Knowledge? *Safety Science* 67:25-36. DOI:10.1016/j.ssci.2013.08.025.
- Almklov, Petter G., Gro Ulset & Jens Røyrvik
2017   Standardisering og måling i barnevernet. I: T. Larsen & E.A. Røyrvik (red.): *Trangen til å telle. Objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis*. Side 153-84. Oslo: SAP.
- Blau, Peter M.
1964   Exchange and Power in Social Life. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Bourdieu, Pierre
1977   Outline of a Theory of Practice. London: Cambridge University Press.
- Bowker, Geoffrey C. & Susan Leigh Star
2000   Sorting Things Out. Classification and Its Consequences. MIT Press.
- Burawoy, Michael
1982   Manufacturing Consent. Changes in the Labor Process under Monopoly Capitalism. Chicago: University of Chicago Press.
- Dobratz, Betty
2016   Power, Politics, and Society. An Introduction to Political Sociology. London: Routledge.
- Foucault, Michel
1977   Discipline and Punish. Tavistock, London: Gamson & Herzog.
1980   Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977. New York: Pantheon Books.
- Fyhn, Håkon
2011   Møte og manifestasjon. Skrivningens vei mellom formløshet og form. *Sakprosa* 3(2):1-18.

- 2016 Berøring med takknemlighet. Den antropologiske erkjennelsesprosessen forstått som tingdannelse. Norsk antropologisk tidsskrift 27(3-4):248-69. DOI:10.18261/issn.1504-2898-2016-03-04-06.
- Fyhn, Håkon & Roger Søråa
2017 Teknologisk produksjon av nærhet og avstand. Klimakrisa, virkemiddelapparatet og de tusen hjem. I: T. Larsen & E.A. Røyrvik (red.): Trangen til å telle. Objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis. Side 123-52. Oslo: SAP.
- Fyhn, Håkon, Roger Søråa & Jøran Solli
2018 Why Energy Retrofitting in Private Dwellings is Difficult in Norway. Coordinating the Framing Practices of Government, Craftspeople and Homeowners. Energy Research & Social Science 49:134-42. DOI:10.1016/j.erss.2018.10.022.
- Fyhn, Håkon, Alexander Berntsen, Lars Egner, Jens P. Johansen, Jens, Christian Klöckner, Berit Nilsen, Marie Nilsen & Jens Røyrvik
2019 Evaluering av Enovas satsing på oppgradering av eksisterende boliger. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning AS.
- Færaas, Arild
2010 Modighet og omtenkksomhet styrer ansattes lønn i Statoil. VG 9.12.
- Giddens, Anthony
1976 New Rules of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretive Sociologies. New York: Basic Books.
- Gregory, Robert
2007 New Public Management and the Ghost of Max Weber. Exorcized or Still Haunting. In: T. Christensen & P. Lægreid (eds): Transcending New Public Management. Pp. 232-56. Farnham: Ashgate.
- Graeber, David
2015 The Utopia of Rules. On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy. Brooklyn & London: Melville House Publishing.
- Halvorsen, Anne
2009 What Counts in Child Protection and Welfare? Qualitative Social Work 8(1):65-81. DOI:10.1177/1473325008100422.
- Heidegger, Martin
1977 The Question Concerning Technology and Other Essays. Translated and with an introduction by William Lovitt. New York: Harper & Row Publishers.
- Ingold, Tim
2000 The Perception of the Environment. Essays in Livelihood, Dwelling and Skill. London & New York: Routledge.
- Larsen, Tord & Emil Røyrvik (red.)
2013 Trangen til å telle. Objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis. Oslo: SAP.
- Latour, Bruno
2005 Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford: Oxford University Press.
- Marx, Karl
2005 Første bok. Kapitalens produksjonsprosess. I: K. Marx: Kapitalen. Oslo: Forlaget Oktober.

- Mills, Charles Wright
1959   The Sociological Imagination. Oxford: Oxford University Press.
- Olsen, Marvin Elliot & Martin N. Marger
1993   Power in Modern Societies. Boulder, CO: Westview Press.
- Orlikowski, Wanda. J. & Susan Scott
2008   Sociomateriality. Challenging the Separation of Technology, Work and Organization. *The Academy of Management Annals* 2(1):433-74. DOI:10.1080/19416520802211644.
- Orum, Anthony
1989   Introduction to Political Sociology. New Jersey: Prentice Hall.
- Parsons, Talcott
1967   Sociological Theory and Modern Society. New York: Free Press.
- Porter, Ted M.
1996   Trust in Numbers. The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life. Princeton: Princeton University Press.
- Rapport, Nigel
2003   I am Dynamite. An Alternative Anthropology of Power. London & New York: Routledge.
- Russell, Bertrand
1938   Power. A New Social Analysis. New York: Routledge.
- Røyrvik, Jens
2012   Værvinduet, en teknologisk artikulert entitet i oljeindustriens erobring av natur. Thesis for PhD. Trondheim: NTNU.
- Røyrvik, Jens & Petter Almklov
2012   Towards the Gigantic. Entification and Standardization as Technologies of Control. *Culture Unbound, Journal of Cultural Research* 4:617-35. DOI:10.3384/cu.2000.1525.124617.
- Røyrvik, Jens, Anniken Solem & Jørn Fenstad
2013   People@Statoil, fjernledelse og åpenhetskultur. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.
- Shaw, Ian & Jasmine Clayden
2009   Technology, Evidence and Professional Practice. Reflections on the Integrated Children's System. *Journal of Children's Services* 4(4):15-27. DOI:10.5042/jcs.2010.0018.
- Shore, Cris & Susan Wright
2015   Audit Culture Revisited. Rankings, Ratings, and the Reassembling of Society. *Current Anthropology* 56(3):421-32. DOI:10.1086/681534.
- Suchman, Lucy A.
1993   Do Categories have Politics? The Language/Action Perspective Reconsidered. In: G. de Michelis, C. Simone & K. Schmidt (eds): *Proceedings of the Third European Conference on Computer-Supported Cooperative Work*, 13.-17. september, Milano, Italien, ECSCW'93. Pp. 1-14. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers & Springer.

- Sørhaug, Hans Christian (Tian)
2004 Managementaltitet og autoritetens forvandling. Ledelse i en kunnskapsøkonomi.
Bergen: Fagbokforlaget.
- Søraa, Roger. A., Håkon Fyhn & Jøran Solli
2019 Energy Consultants Calculating Sustainability for Residential Buildings. Facilities
37(11-12):825-38. DOI:10.1108/F-02-2017-0014.
- Uthus, Lars S.
2013 Hvordan påvirker „Even Stronger Values“ organisasjonsatferd i Statoil?
Masteroppgave i endringsledelse, Samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i
Stavanger.
- Weber, Max
1971 Makt og byråkrati. Utvalg og innledning ved Egil Fivesdal. Oversatt av Dag
Østerberg. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Winner, Langdon
1980 Do Artifacts have Politics? Daedalus 109(1):121-36.
- Wrong, Dennis
1979 Power. Its Forms, Bases, and Uses. New York: Harper.

TRAFIKMODELLERS BETYDNING FOR GRØN MOBILITET

En diskussion af datagrundlaget for Københavns trafikmodel

RASMUS TYGE HAARLØV

Denne artikel undersøger et af de centrale styringsredskaber, hvormed kampen om Københavns byrum bliver udkæmpet. Trafikmodeller har afgørende indflydelse på, hvordan byens rum bliver præsenteret for embedsfolk og beslutningstagere, idet nogle elementer af trafikken fremhæves på bekostning af andre. I denne artikel undersøger jeg forskellen på den nuværende og kommende trafikmodel for København med henblik på at forstå, hvordan disse teknologier understøtter byens mål om grønnere mobilitet og CO₂-neutralitet i 2025.

Stigende trængsel i en tættere by

I Københavns Kommune er der henholdsvis 1,1 cykler og 0,2 biler i gennemsnit pr. indbygger. 62 procent af københavnere cykler til og fra arbejde eller uddannelse, mens blot 9 procent tager bilen. Dermed er cyklen det suverænt mest populære transportmiddel (Københavns Kommune 2019a). For en by, der bryster sig af at være verdens bedste cykelby, er det dog bemærkelsesværdigt, at asfalterede veje til biler inklusive parkeringspladser samlet set fylder 66 procent af byens gaderum, mens kun 7 procent af gaderummet er dedikeret til cykelstier (Astrup 2017). Så selv om København ligger i toppen af ranglister over cykelbyer, er København dog først og fremmest en bilcentreret by. Trængslen blandt bilister i København er imidlertid så høj, at en bilist i gennemsnit kører 8 km/t. – eller halvt så hurtigt som en cyklist – i myldretiden på trafikale hovedårer som H.C. Andersens Boulevard. Samtidig skønnes det, at trængslen på vejene kommer til at stige med 150 procent for bilister frem mod 2030 (Mcghie 2018). Udbygningen af cykelstier i hovedstaden har været en stor succes de seneste årtier, men der er behov for mere plads, da nye elektriske køretøjer såsom elløbehjul, elskateboards og ikke mindst elcykler og speed pedelecs med en topfart på op til 45 km/t. indtager de ofte smalle cykelstier.

København har som mål at være CO₂-neutral i 2025, og transportsektoren er i den forbindelse en stor udfordring, som halter langt efter de ambitiøse målsætninger. 34 procent af byens CO₂-udledning stammer fra transportsektoren (Københavns Kommune 2019b:8). Med udgangspunkt i en undersøgelse af den nuværende og kommende trafikmodel for København og omegn er formålet med denne artikel at demonstrere, hvorledes trafikmodellering påvirker og influerer „transport-synet“ blandt embedsfolk og beslutningstagere. Årsagen til, at kommunen har valgt at bestille en ny trafikmodel, er blandt andet, at trafikplanlæggere og embedsfolk, herunder programleder for cyklisme Marie Kåstrup, er utilfredse med den nuværende models bias i forhold til bilisme på bekostning af cyklisme og fodgængere. Samtidig er den nuværende transportmodel ikke brugervenlig, hvilket betyder, at modellen er utilgængelig for kommunens medarbejdere. Københavns Kommunes medarbejdere er således nødsaget til at hyre eksterne rådgivere, når de skal have foretaget nye trafikberegninger. Det og meget andet skal der laves om på i den nye model, som skal være klar til brug i sommeren 2020.

Interviews med ledende kommunale embedsfolk

Som led i et større forskningsprojekt om grøn omstilling i transportsektoren, hvor vi er interesserede i at undersøge, hvordan grøn omstilling finder sted på den korte, jordnære bane i modsætning til langsigtede politiske CO₂-mål i 2050, interviewede jeg i efteråret 2018 en række ledende embedsfolk, herunder Marie Kåstrup, programleder for cyklisme i Københavns Kommune, Sidsel Hjuler, leder af Sekretariatet for Supercykelstier, Sidsel Kjems, chefkonsulent i Københavns Kommune, Goran Vuk, tidligere Vejdirektoratet, nu selvstændig, samt Klaus Bondam, tidligere teknik- og miljøborgmester, nu formand for Cyklistforbundet. Formålet med interviewene var at undersøge, hvilke udfordringer kommunale medarbejdere står over for i deres daglige arbejde i forbindelse med grøn omstilling af byens transport. Metodisk set er Laura Naders idéer om at studere „opad“ (1972) relevante i denne sammenhæng, da mine informanter og forskningsdeltagere bestrider ledende embedsposter og dermed er med til at udøve magt på højt niveau. Ifølge Nader har magtfulde embedsfolk i store bureaukratiske institutioner eller økonomiske eliter i store virksomheder som regel mere indflydelse på samfundets udvikling end for eksempel fattige bønder i det globale syd. Antropologer bør underforstået rette fokus mod eliter og magtcentre i stedet for marginaliserede grupper (Nader 1972:289). Det kendetegnende ved indsamling af empiri, når man studerer „opad“, er, at det som udgangspunkt ikke er muligt at gennemføre deltagerobservation, medmindre man som for eksempel antropolog Karen Ho (2009) ønsker at blive en del af den gruppe, der studeres. I mit tilfælde

havde jeg ikke mulighed for at blive embedsmand og trafikplanlægger. Derfor bygger empirien i denne artikel på interviews og dokumenter. Marie Kåstrup og Sidsel Hjuler understregede begge, at modellering af cyklisme i den nuværende transportmodel er problematisk. Den nuværende transportmodel, der går under navnet Ørestads Trafik Model (herefter OTM), modellerer cyklisme på et lavere niveau end bilisme og kollektiv trafik, hvilket Kåstrup understregede i løbet af interviewet, og det forhindrer en hurtigere udbygning af cykelstier. Anledningen til at fokusere på trafikmodellering blev forstærket af, at Københavns Kommune i 2017 bestilte en ny trafikmodel, som er under udvikling i skrivende stund. Mens Marie Kåstrup, Sidsel Hjuler og Klaus Bondam har stor viden om udfordringerne for grøn mobilitet, er de ikke specialister i transportmodellering. Derfor bygger empirien i denne artikel primært på interviewene med Goran Vuk, som har været en af drivkræfterne bag den nuværende transportmodel, og som i skrivende stund arbejder som ekstern konsulent på den nye model, samt interviewet med Sidsel Kjems, der er projektleder på den nye, kommende trafikmodel. I det næste afsnit introducerer jeg den teoretiske rammesætning, som ligger til grund for analysen af de to transportmodeller.

Teknologimediering og kommunal datasynlighed

For bedre at kunne forstå, hvordan en trafikmodel former „synet“ og transportoverblikket hos embedsfolk og politikere, inddrager jeg antropolog James Scotts idéer om, hvordan en stat ser, samt postfænomenolog Peter-Paul Verbeeks idéer om, hvordan teknologier kan siges at åbne verden.

Antropologer har i årtier interesseret sig for policy, og hvordan policy producerer magt, kroppe, subjekter eller særlige diskurser (se blandt andet Hansen 1997; Shore & Wright 1997; Apthorpe 1997). Ligeledes beslægtet med dette forskningsprojekt er David Graebers genfortolkning af antropologiske klassikere om udveksling og værdi samt Bill Maurers teoretiske diskussion af penges performative karakter, idet transportmodellering er en form for værdisætning, som indgår i økonomiske samfundsanalyser (Graeber 2001; Maurer 2006). For nærværende projekt er postfænomenologiske indsigter, der bygger videre på teknologifilosof Don Ihdes idéer om teknologiforståelse, relevante at inddrage. Postfænomenologer er inspireret af fænomenologiens grundlæggere Edmund Husserl, Martin Heidegger og Maurice Merleau-Ponty. Disse tænkere var optaget af, hvordan menneskets intentionalitet er rettet mod bestemte ting (Husserl), hvorledes mennesket gennem teknologi åbner verden (Heidegger), samt hvordan teknologier bliver kropsliggjorte i særlige brugssituationer (Merleau-Ponty). Postfænomenologer bygger videre på disse interesser for menneskets bevidsthed, krop og væren-i-ver-

den, dog med den forskel, at menneske-teknologi-hybrid-relationer står i fokus. Postfænomenologiske forskere har for eksempel undersøgt, hvordan medicinstuderende tænkes som programmerbare objekter (Kaposy 2015), oplevelsen af „self-tracking“-teknologier vedrørende kropslig monitorering (Van Den Eede 2015) samt udviklingen af mobilitet og hastighedsopfattelse i det 20. århundrede (Riis 2015). En grundpræmis i postfænomenologien er, at mennesker som udgangspunkt er teknologiske væsener, der dels former teknologi, dels bliver formet af den teknologi, som er omkring os. Teknologi påvirker vores hverdag og oplevelser, den spiller en afgørende rolle for vores liv og velvære, og teknologi bruges ligeledes i forbindelse med moralske beslutninger (Verbeek 2011:4). En grundidé i postfænomenologien er derfor, at teknologier bør undersøges for etiske implikationer. Postfænomenologiens opgave er dermed at undersøge, hvordan teknologi medierer verden, for herved bliver det muligt at vurdere moralske aspekter af teknologi (op.cit.15-16, 56). Hvor oplysningstiden medførte en overførsel af moral fra Gud til menneske, er det nu relevant at spørge, i hvilket omfang moral skal uddelegeres til teknologi (Verbeek 2011). Selv om teknologi ikke kan siges at have bevidsthed i menneskelig forstand, argumenterer Verbeek for, at intentionalitet kan være distribueret mellem teknologi og menneske i forskellig grad. Mange af de relationer, vi har med vores omgivelser, sker således ved hjælp af teknologi; verden medieres gennem briller, temperaturen medieres gennem en termostat, og telefonen medierer samtalen. I tråd med denne logik medierer transportmodeller trafikfænomener for byplanlæggere. Verbeek taler således om, at teknologisk intentionalitet koblet med menneskelig intentionalitet skaber en form for hybridintentionalitet. Når teknologi medierer menneskets syn på verden, forstærkes nogle elementer af virkeligheden, mens andre fænomener bliver reduceret (op.cit.8-9). På samme måde som et manuskript dikterer slagets gang i en film, har teknologier også en form for indbygget „script“ (Akrich & Latour i Verbeek 2011:10). En plastikkop foreskriver for eksempel at blive smidt ud efter brug, mens et vejbump foreskriver, at man sænker hastigheden, inden dette passeres (op.cit.10). I forlængelse heraf analyserer jeg, hvordan transportmodeller kalder på bestemte trafikale ændringer, afhængigt af om det for eksempel er bilisme, kollektiv trafik, fodgængere eller cyklisme, som bliver fremhævet.

Mens postfænomenologer altså interesserer sig for, hvordan teknologier repræsenterer og medierer verden, er James Scotts ærinde at kaste lys på sammenhængen mellem synlighed og statslige interventioner. I *Seeing Like a State* (1995) beskriver Scott således, hvorledes „legibility“ – forstået som det, en embedsmand eller politiker kan se eller læse fra sit kontor – er afgørende for, at stater kan udøve samfundsmæssige interventioner og manipulere en given befolkning eller natur. En forudsætning for at opkræve skatter, indkalde mænd til værnepligt,

fange kriminelle, vaccinere en befolkning eller administrere en skov er, at staten kan repræsentere skoven eller befolkningen gennem simplificerede abstraktioner i form af kort eller tal (Scott 1998:22). Jo mere viden en stat opnår om en skov eller en befolkning, jo mere har staten også mulighed for at manipulere denne (ibid.). Dette er en af de centrale pointer i Scotts klassiker. Statslig indsamling af data om borgere, som Scott kalder en form for „intern kolonisering“, stopper aldrig og sker kontinuerligt. Jævnfør Scott er det relevante spørgsmål for nærværende undersøgelse, *hvordan* transportmodellerne gør visse transportfænomener mere synlige end andre, samt hvordan synligheden ændrer sig fra den nuværende transportmodel til den kommende model. Hvilke transportfænomener kaster de to modeller særligt lys på? Før jeg dykker ned i forskellene på modellerne, introducerer jeg indledningsvis forholdet mellem trafikmodeller og samfundsøkonomiske analyser i en dansk kontekst, da det er en forudsætning for at forstå, hvad der er på spil i forbindelse med trafikmodellering.

Trafikmodellering og samfundsøkonomiske analyser

En trafikmodel er et softwareprogram, der har til formål at modellere transportadfærd blandt en befolkningsgruppe i et begrænset område på baggrund af en række forskellige inputs. De første trafikmodeller blev til i begyndelsen af 1950'ernes USA, hvor nogle få softwareudviklere begyndte at interessere sig for at simulere trafik kryds og små distancer gennem programmering. Herefter fortsatte udviklingen, og hvert årti frem mod i dag har medført store fremskridt inden for disciplinen, som kulminerede i udviklingen af regionale simulationsbaserede modeller, som i dag bruges af praktikere overalt i verden (Liebermann 2015:17). Mange byer anvender trafikmodeller, og et fællestræk for disse er, at de primært er bygget op omkring bilisme og veje, delvist kollektiv trafik og i begrænset omfang cyklister og fodgængere (Kjems, Paag & Hansen 2018: 19). Trafikmodellering producerer grundlæggende en simplificeret repræsentation af verden, idet nogle transportfænomener fremhæves ud fra et særligt perspektiv på bekostning af andre elementer, der dermed ikke vurderes relevante. Simplificering er ikke som sådan problematisk, men det bliver det, når vigtige variabler systematisk udelades i trafikmodeller (Beimborn, Kennedy & Schafer 1996 i Andersen 2013:7). Set fra et grønt mobilitetsperspektiv er fodgængere og cyklister eksempelvis vigtige variabler, fordi disse transportformer medfører lave CO₂-udledninger. Regionale og urbane trafikmodeller i Danmark har historisk set primært haft til formål at producere viden om trafikale forhold vedrørende bilisme. Jensen et al. (2017) beskriver, hvordan cyklisme tilbage i 1930'erne var den dominerende transportform, men siden bilen blev udbredt i efterkrigstidstiden,

har cyklisme været usynligt som planlægningsobjekt, fordi man betragtede bilen som fremtidens transportform. I 1990'erne ændrede dette sig, da socioøkonomiske sundhedsgevinster ved cyklisme blev udregnet. Disse udregninger gjorde cyklisme synligt som epistemisk fænomen, og derved blev cyklisme modtagelig for kvantitative målsætninger (Jensen, Cashmore & Elle 2017:466, 473). Ifølge Andersen har trafikmodeller desuden forsømt at tage højde for, at udvidelser af vejnettet til bilisme på sigt medfører *mere* trængsel på vejene som følge af en stigning i udbredelsen og brugen af biler.

Realtidsovervågning af trafikken er endnu ikke teknisk muligt og bliver det formentlig heller ikke inden for en overskuelig fremtid. Derfor er matematisk modellering i dag stadigvæk den mest oplagte måde at anskueliggøre en bys trafikfænomener på. Selv om den nuværende og kommende model er særdeles komplekse softwarestørrelser, omtaler jeg herefter modellerne som henholdsvis den snævre, nuværende model og den bredere, kommende model. I den forbindelse bør det dog pointeres, at den nuværende trafikmodel er state-of-the-art inden for trafikmodellering i Danmark.

I transportsektoren er der desuden tradition for, at potentielle infrastruktur-scenarier bliver analyseret i samfundsøkonomiske cost-benefit-analyser. Formålet med udarbejdelsen af samfundsøkonomiske analyser er at finde frem til de fordele og ulemper, der er ved et bestemt infrastrukturprojekt. Analysen omfatter som udgangspunkt de fordele og ulemper, der tilfalder indbyggerne i Danmark, mens virkninger, der påvirker andre landes indbyggere, ikke medtages (Vejdirektoratet 2018). Samfundsøkonomiske analyser omfatter ud over udgifter og indtægter i forbindelse med en infrastrukturinvestering også afledte effekter såsom CO₂-udledning, støjgener, uheld og luftforurening (Finansministeriet 2018a). På transportområdet bruges en regnearksmodel for samfundsøkonomisk analyse, der går under navnet TERESA (Transport- og Boligministeriets Regnearksmodel for Samfundsøkonomisk Analyse). Version 1.0 af TERESA blev oprindeligt udviklet gennem et samarbejde mellem ingeniørvirksomheden COWI, Transport- og Energiministeriet og Danmarks Tekniske Universitet i 2006 (DTU Center for Transport Analytics 2019). Modellen er naturligvis præget af den tid, som den er et produkt af, og i sin oprindelige version 1.0 blev modellen konstrueret med det formål at kunne beregne bilisme og kollektiv trafik.

Mens TERESA som nævnt historisk set har modelleret cyklisme begrænset, blev modellen i 2018 videreudviklet, således at den nu modellerer cyklisme på samme niveau som bilisme og kollektiv trafik. Modellen bliver opdateret cirka hvert andet år i henhold til udviklingen i befolkning, brændstofpriser og BNP, men hyppigere opdateringer kan forekomme, hvis en ny kalkulationsrente fra Finansministeriet for eksempel presser sig på (ibid.). I regnearket TERESA kan

man se, at CO₂-beregninger først beskrives nederst i introduktionen under kategorien „eksterne omkostninger“. Kategoriseringen og placeringen i regnearket indikerer med andre ord, at CO₂-udregninger ikke er centrale i TERESA. De samfundsøkonomiske analyser på transportområdet bygger på trafikmodellering, og ofte er det ganske få elementer såsom rejsetid eller anlægsomkostninger, der afgør udfaldet af det samlede resultat (Krawack 2015:5). Ifølge Finansministeriet skal samfundsøkonomiske analyser betragtes som et „beslutningsstøtteværktøj“, idet disse kan bidrage med at indsnævre og rangere potentielle løsningsforslag i henhold til deres samfundsøkonomiske afkast (op.cit.117). Men som Dreze og Stern påpeger, kan der være flere måder ud over cost-benefit-analyser, hvorpå man evaluerer og beslutter sig for et givent infrastrukturprojekt. Disse inkluderer anvendelsen af magt, intern forhandling eller flertalsafstemninger (Dreze & Stern 1987:909). I nærværende forskningsprojekt har jeg ikke haft adgang til situationer, hvor resultater fra TERESA kombineret med særlige magtrelationer mellem embedsmænd og lokalpolitikere resulterer i valget af nye anlægsprojekter, men i det følgende afsnit ses der nærmere på, hvordan beregningen af nøgleparameteret rejsetid har stor betydning for, hvilken type infrastrukturinvestering der vælges.

Trængsel som dominerende modelleringsfokus

Sidsel Kjems, der tidligere har forsket i adfærdsøkonomi og nu er projektleder for Københavns Kommunes nye trafikmodel, beskriver i det følgende, hvordan trafikmodellering generelt set bruges i Københavns Kommune:

Modellering af transportadfærd bliver typisk brugt til at kunne forudse de trafikale konsekvenser af et scenarie. En transportmodel sammenligner to scenarier: et status quo og et scenarie, som indeholder den ændring, man ønsker at kende de trafikale konsekvenser af. En ændring kan være ny infrastruktur som en motorvej eller en cykelbro. Det kan også være en stigning i befolkningen eller mange andre forhold. Embedsmanden kan vælge at få vist resultatet af beregningen, altså de trafikale konsekvenser af en ændring i mange forskellige nøgletal, afhængigt af formålet med beregningen. Et resultat kan for eksempel være rejsetiden for bilister fra A til B, tal for den samlede trafikmængde opsplittet på forskellige trafikmodes (cykler, gående, kollektiv og bil), samt hvilke rejseruter disse trafikanter vælger. Dette er blot eksempler på output fra trafikmodelberegninger, som indeholder mange variabler og dermed mange mulige resultattyper.

Set i lyset af Scott (1998) gør transportmodeller med andre ord særlige trafikfænomener, herunder rejsetid, synlige for en embedsmand eller beslutningstager gennem datarepræsentationer. For at illustrere et typisk anvendelsesscenarie for den

nuværende Ørestad Trafik Model (OTM) er her et uddrag fra interviewet med Goran Vuk. Han er tidligere trafikforsker på DTU og embedsmand i Vejdirektoratet. Da jeg interviewede Vuk i efteråret 2018, var han ansat i Vejdirektoratet, i dag arbejder han som selvstændig konsulent på den nye, udvidede trafikmodel. I løbet af sin karriere som forsker på DTU har han været med til at udvikle den nuværende trafikmodel, som har været i brug siden midten af 1990'erne. I det følgende citat beskriver Vuk, hvem de typiske brugere af OTM er, samt hvad der ofte er på spil for brugere af modellen.

Hvad du får, det er *belastninger* på veje, hvor mange biler der kommer over hele hovedstadsregionen, som OTM dækker. Med hensyn til kollektiv trafik får du at vide, for eksempel mellem Valby og København, hvor mange der kører med S-tog og med metrocityringen. [...] Men det, det handler om [for brugeren], det er, at du sidder i et firma, en organisation, you name it, Københavns Kommune, Movia, Metro, og siger, jeg har en idé om, hvordan vi kan tjene flere penge.

I ovenstående beskriver Vuk, hvordan modellen bruges til at beregne belastningen på veje samt mængden af S-togspassagerer mellem stationer. Dernæst refererer Vuk til sammenhængen mellem, hvor mange passagerer metroen eller Movia kan transportere, og hvor stor en indtjening virksomhederne kan have. Set fra et kommunalt perspektiv er der ligeledes et ønske om at forbedre rejsetiden for indbyggerne i København, i og med at passagerer dermed kan transportere sig hurtigere til og fra arbejde eller indkøbsmuligheder, hvilket resulterer i flere skatter i kommunekassen. Set fra et postfænomenologisk perspektiv (Verbeek 2011:8-9) fremhæver transportmodellen altså rejsetid i henhold til bilisme og kollektiv trafik på bekostning af andre transportmodi såsom fodgængere og cyklister eller eksternaliteter såsom luftforurening eller CO₂-udledning. Firmaer som Metroselskabet og Movia samt offentlige institutioner som Vejdirektoratet og Københavns Kommune kan med andre ord anvende modellen til at teste de økonomiske effekter af potentielle fremtidige investeringer. I lyset af Latour og Akrichs idé om teknologiers iboende „script“ kan man sige, at trafikmodellen kalder på, at trængslen på vejene bør optimeres (Akrich & Latour i Verbeek 2011: 10) med henblik på at øge en økonomisk bundlinje. Modellens smalle fokus på rejsetid er dog ikke uproblematisk. Det forklarer Kjems, som er projektleder for den kommende, bredere transportmodel, i følgende citat:

Men cyklisme og gang i det her [den nuværende, snævre OTM] lider stadig af den måde, man laver beregninger på. Så vi kan beregne gennemsnitlige rejsetider, men hvis man så laver Østre Ringvej, bliver rejsetiden måske forbedret for bilister. Problemet med det her det er, at ovre i de samfundsøkonomiske modeller, der tæller rejsetid rigtig meget, så hvis bilister sidder i kø, tæller det rigtig negativt. Så hvis man kan lave et infrastrukturprojekt, der kan forbedre rejsetiden, bliver

det rigtig, rigtig godt [i den samfundsøkonomiske model]. Det, der er ulempen, det er, at cyklister ikke har det, at vi bliver forsinkede på samme måde, og det tæller altså træls – om jeg så må sige – i en samfundsøkonomisk model. Og jeg ved sgu ikke helt, hvordan man skal løse det.

I ovenstående forklarer Sidsel Kjems, hvordan trafikmodellens beregninger af rejsetid bruges i regnearksmodellen TERESA for samfundsøkonomisk analyse. Den tid, som en bil kan vinde ved en vejudvidelse, er måske 15 minutter i et givent scenarie fra A til B, forklarer Kjems, mens samme forbedring for en cyklist kun drejer sig om mindre end et minut. Fremhævelsen af trængsel, som den nuværende transportmodels „script“ (Akrich & Latour i Verbeek 2011:10) producerer i den samfundsøkonomiske analyse, kalder med andre ord på, at der gøres noget ved trængsel for bilister. Fremhævelsen af trængselsfænomenet i trafikmodellen kommer altså i højere grad bilister til gode på bekostning af cyklister, for hvem en vejudvidelse i mindre grad påvirker rejsetiden. Derimod vil en vejudvidelse på smalle cykelstier forbedre trygheden på cykelstien, fordi der bliver bedre plads, men dette kan ikke aflæses i trafikmodellen. I øjeblikket er over halvdelen af alle bilture i Danmark under 10 km, mens en tredjedel af alle bilture er på under 5 km (DTU Center for Transport Analytics 2013). Danskernes smertegrænse for, hvor langt de cykler, ligger for størstedelen på 5-6 km på almindelige cykler (DTU Center for Transport Analytics 2017), men der ligger formentlig et potentiale i at overflytte pendlere fra biler til elcykler (med en topfart på 25 km/t.) og speed pedelecs (elcykler med en topfart på 45 km/t.). Elcykler og speed pedelecs indgår dog ikke i den nuværende trafikmodellering, hvilket understreger behovet for ny tidssvarende modellering, som kan understøtte udbygningen af grønnere mobilitet. Den nuværende models fokus på rejsetid resulterer altså i, at andre relevante transportfænomener såsom utryghed og trængsel på cykelstien, elcykler, fodgængere, luftforurening, støj eller CO₂-udledning bliver underbelyst i den samfundsøkonomiske analyse, fordi målet for den samfundsøkonomiske analyse er at vinde rejsetid for bilister og kollektiv trafik, forklarer Kjems. Logikken i modellen fører til, at man i princippet burde bygge motorveje i byen, som det også er sket i andre byer, herunder Stockholm. I forbindelse med beslutningsgrundlag for nye infrastrukturscenarier er den nuværende trafikmodel således historisk set blevet brugt som styringsredskab for byens udvikling, hvor den i lyset af Scott (1998) har produceret et „transportsyn“ hos embedsfolk og lokalpolitikere i Københavns Kommune, som primært kalder på forbedringer i rejsetiden til bilister eller kollektiv trafik. Denne logik er meget svær at arbejde med, når man gerne vil fremme grøn mobilitet, understreger Kjems.

Samfundsøkonomiske fordele ved cyklisme

Indtil sommeren 2018 har OTM som nævnt tidligere modelleret cyklisme på et lavere niveau end kollektiv trafik og bilisme. Men efter sommeren 2018 har kommunen i kraft af en ny opdatering af den nuværende transportmodel kunnet beregne sig frem til cost-benefit-fordele og -ulemper af forskellige cykelinfrastrukturscenarier. Opdateringen af den nuværende OTM blev en realitet, efter at Vuk på eget initiativ fik indsamlet midler nok til, at han kunne opgradere modelleringen af cyklisme i modellen. Cykelopdateringen ændrer dermed beslutningsprocessen for udbygningen af cykelstier markant, idet modelleringen nu kan indgå i den samfundsøkonomiske analyse. Når der skal investeres i store infrastrukturprojekter, er samfundsøkonomiske cost-benefit-analyser som nævnt påkrævet (Krawack 2015). I lyset af Wendy Espeland og Mitchell Stevens Foucault-inspirerede idéer om kvantificering (1998) er cyklisme i kraft af modelopdateringen blevet „virkelig“ blandt embedsfolk og lokalpolitikere, fordi der nu er knyttet konkrete tal til fænomenet. Disse datarepræsentationer af cyklisme kan nu bruges til at gøre trafikfænomenet synligt (Scott 1998) samt til at fortælle historier om cyklisme med stor bredde og tyngde (Stevens & Espeland 2010:426). Et eksempel på sådan en fortælling kan læses i rapporten „Samfundsøkonomisk analyse af supercykelstierne“ (2018) udarbejdet af konsulentbureauet Incentive for Sekretariatet for Supercykelstier. Her fremgår det, at „en samlet investering i visionsplanen for supercykelstier vil give et årligt samfundsøkonomisk afkast på 11 %, svarende til 5,7 mia. kr.“ (Incentive 2018). I samme rapport opsummeres det, at en fuld finansiering af supercykelstierne medfører en reduktion i CO₂-udledning på 1.500 tons, en reduktion af NOx-udledning (kvælstofilter) på 2.500 kg, mens antallet af sygedage forventes at falde med 40.000 pr. år (ibid.). Supercykelstiernes samfundsøkonomiske afkast er med andre ord blevet gjort sammenligneligt med bilisme og kollektiv trafik (Espeland & Stevens 1998:314). I rapporten står der desuden, at det samfundsøkonomiske afkast for supercykelstier er væsentligt højere, end afkastet er for nye motorveje. Planlagte motorveje som for eksempel Københavns nye havnetunnel eller udvidelsen af Frederikssundmotorvejen har blot et samfundsøkonomisk afkast på henholdsvis 4 og 5,6 procent (Hjuler 2019: 26). Finansministeriet har opgjort, at infrastrukturinvesteringer er samfundsøkonomisk rentable, hvis det årlige afkast er højere end 4 procent for investeringer, der strækker sig op til 35 år (Finansministeriet 2018b).

I ovenstående har vi set, hvordan den snævre trafikmodel indtil sommeren 2018 har favoriseret modelleringen af bilisme og kollektiv trafik. Modellen er en central faktor i forbindelse med samfundsøkonomiske analyser, idet dens fokus på trængsel favoriserer bilister og foranlediger lokalpolitikere til at forbedre bilisters køreforhold. Den nye cykelopdatering betyder endvidere i lyset af Espeland og

Stevens (1998:314), at samfundsøkonomiske beregninger af supercykelstierne nu er blevet gjort kommensurable med bilisme og kollektiv trafik. Dette muliggør en sammenligning af potentielle infrastrukturscenarier, der demonstrerer, at infrastrukturinvesteringer for cyklisme fremstår mere fordelagtige i et samfundsøkonomisk perspektiv sammenlignet med bilisme. Cyklisme er med andre ord blevet gjort synlig som teknøkonomisk forvaltningsobjekt, og er dermed som trafikfænomen blevet langt mere modtageligt over for kommunale interventioner på lige fod med kollektiv trafik og bilisme (Scott 1998:22). I næste afsnit diskuteres motivationen for at bygge den nye trafikmodel, samt hvilke nye parametre der indgår i den.

Finmasket trafikmodellering og højere brugervenlighed

Den nye udvidede transportmodel for hovedstaden har en pris på 15 millioner kroner. Den bliver udviklet af det rådgivende ingeniørfirma MOE Tetraplan med en række underleverandører, herunder blandt andet Center for Transport Analytics (Danmarks Tekniske Universitet) og Goran Vuk. Den nye, udvidede model bygger videre på den nuværende models seneste cykeltilføjelse, og den dækker det samme geografiske område. Men den bliver udviklet på grundlag af ny, tidsvarende software. Kjems forklarer, at en af de væsentligste grunde til at lave den nye model er, at den nuværende model er relativt grovmasket, selv om den er blevet forbedret i sin seneste version med cykelopdateringen. Således opdeler den nuværende model hovedstadsområdet i 4.000 zoner, mens den nye model kommer til at arbejde med 10.000 zoner. Problemet med relativt store zoner er ifølge Kjems, at mange ture dermed befinder sig inden for samme zone, hvilket betyder, at turene ikke tæller med i trafikmodellen. En tur skal således gå fra en zone til en anden, før den gør sig gældende i trafikmodellen. Detaljegraden er altså betydeligt højere i den kommende model, og flere korte ture bliver registreret som følge af den mere finmaskede zoneinddeling. I henhold til Geoffrey Bowker og Susan Stars idé om, at klassificeringer kan forstås som rumlige segmenteringer af verden (Bowker & Star 2000:10), kan man sige, at de nye zoner åbner op for nye former for bureaukratisk arbejde. Den nuværende, snævre model er nemlig typisk blevet brugt til beregning af store infrastrukturprojekter såsom metro eller motorvej, hvorimod den nye model også skal kunne bruges til at sige noget meningsfuldt om enkelte, mindre veje i byen. Modellen bliver opbygget efter brugercasescenarier, som afspejler brugssituationer for forskellige relevante aktører, herunder trafikingeniører, strategiske planlæggere eller beslutningstagere. Når der for eksempel skal afholdes events i Københavns gader, er tanken, at den nye model skal bruges til at vurdere, hvordan offentlige begivenheder influerer på trafikken. Er det for eksempel smartest at lade Copenhagen Pride passere gen-

nem Vesterbrogade frem for Istedgade i forhold til byens trafik? I hvilken gade bliver den øvrige trafik mindst generet? På samme måde skal modellen kunne fortælle brugeren noget om trafikale ændringer, hvis København skal afholde et Formel 1-løb, Langebro skal repareres, der er oversvømmelse på Lyngbyvej eller demonstration på Rådhuspladsen. Ved den slags begivenheder skal modellen producere et output angående nye rejsetider for bilister, kollektiv trafik osv. Modellen skal også være i stand til at beregne effekten af nye parkeringspolitikker, delebiler samt eventuelt kommende førerløse køretøjer, som fremtiden måtte byde os. I modsætning til den nuværende model medregnes kapacitetsbegrænsninger i kollektiv trafik også. Manglende kapacitet i kollektive transportformer betyder, at rejsende vælger andre transportformer, hvilket er centralt at få med i modelleringen. I modsætning til den nuværende model kan den nye model ligeledes beregne kombinationsrejser, hvilket er afgørende for transportsystemer, hvor forskellige transportformer kombineres. Det kunne for eksempel være cykelmedtagning i tog eller kombineret biltur med cykel. Den mere finmaskede model skal i forlængelse heraf også kunne benyttes til beregning af effekterne af nye eller forbedrede cykelparkeringsanlæg ved togstationer. Dette er eksempler på, hvordan den nye, bredere model løfter sløret (Heidegger i Verbeek 2011: 67-68) for nye trafikfænomener og gør disse bedre modtagelige for kommunal intervention (Scott 1998:22).

Konklusion: transportmodellers rolle i forbindelse med omstilling til grøn mobilitet

Helt grundlæggende er det vigtigt at understrege, at trafikmodeller – i lighed med mange andre ting – er produkter af den tid, de bliver udviklet i. Transportmodellering ændrer sig med andre ord løbende, i takt med at samfundet ændrer sig. Der vil derfor altid være behov for, at en trafikmodel udvikler sig, i takt med at byens rum redesignes, og nye mobilitetsmodi kommer frem. I denne artikel har jeg slået ned på nogle af de væsentlige forbedringer, som opdateringer af trafikmodellering har medført og medfører i henhold til beregning af blandt andet cyklisme, fodgængere, højere brugervenlighed, kombinationsrejser og højere detaljegrad. Artiklen demonstrerer, hvordan trafikmodeller forstået som teknologi producerer særlige transportsyn blandt embedsfolk og lokalpolitikere, i og med at bestemte trafikfænomener fremhæves på bekostning af andre. Den nuværende, snævre model har således været med til at forstærke og fastholde et dominerende bilregime i København og omegn i løbet af sin levetid. Dette modelleringsbias i forhold til bilisme er der først blevet gjort op med i løbet af de seneste år, hvilket har betydet, at cyklisme først i sommeren 2018 model-

leres på samme niveau som bilisme og kollektiv trafik, mens modelleringen af fodgængere stadig halter bagefter.

Trafikmodeller er ikke sat i verden for at skulle bestemme, hvilken by vi skal leve i, men analysen demonstrerer, at de i høj grad netop medvirker til at bestemme og udforme de københavnske gader, idet modelleringen afgør, hvilke trafikfænomener der kan ses blandt beslutningstagere. Når trafikmodelleringen således fremhæver (Verbeek 2011:8-9) og synliggør (Scott 1998:22) rejsetid, bliver rejsetid det trafikfænomen, som trafikplanlæggere, embedsmænd eller lokalpolitikere forholder sig til og prioriterer at forbedre. I lyset af Københavns mål om at blive en CO₂-neutral hovedstad i 2025 fremstår den nuværende trafikmodel som et forældet beslutningsstøtteværktøj, der i ringe grad understøtter Københavns klimamålsætning. Historisk set har trafikmodellen som beslutningsstøtteredskab snarere modarbejdet Københavns CO₂-mål på grund af modelleringens bias til fordel for bilisme. I og med at CO₂-udledning fra trafik hverken fremhæves som et centralt element i den nuværende eller den kommende trafikmodel, fremstår ingen af trafikmodellerne i deres nuværende version som værktøjer, der i særlig grad understøtter målet om CO₂-neutralitet i 2025. Sammenlignet med den nuværende model fremstår den kommende udvidede model dog som en mindre bilcentreret og mere realistisk opgradering af dette helt centrale urbane styringsredskab, der i højere grad vil kunne understøtte udbygningen af grøn mobilitet. Men modellens manglende fokus på sammenhængen mellem infrastrukturinvesteringer, luftforurening og CO₂-udledning understreger, at dette centrale styringsredskab bør justeres yderligere i henhold til kommunens klimamål.

Tak

Tak til de medvirkende i dette forskningsprojekt: Marie Kåstrup, programleder for cyklisme i Københavns Kommune, Sidsel Hjuler, leder af Supercykelsti Sekretariatet, Klaus Bondam, formand for Cyklistforbundet, samt Goran Vuk, selvstændig, og Sidsel Kjems, chefkonsulent i Københavns Kommune. Særlig tak til Goran Vuk og Sidsel Kjems for at læse og kommentere et udkast af artiklen samt svare på opfølgende spørgsmål.

Litteratur

- Andersen, Jeppe
2013 The Shaping of Transport Model-Based Knowledge Production. Ph.d.-afhandling. Aalborg University. http://vbn.aau.dk/files/157595403/The_Shaping_of_Transport_Model_Based_Knowledge_Production.pdf.

- Apthorpe, Raymond
1997 Writing Development Policy and Policy Analysis Plain and Clear. On Language, Genre and Power. In: C. Shore & S. Wright (eds): *Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power*. Pp. 34-46. London & New York: Routledge.
- Astrup, Søren
2017 Hårde valg venter. Hvad skal København gøre ved cykeltrafikken, når byen får 100.000 flere indbyggere? *Politiken* 23.2. <https://politiken.dk/indland/kobenhavn/art5843060/Hvad-skal-K%C3%B8benhavn-g%C3%B8re-ved-cykeltrafikken-n%C3%A5r-byen-f%C3%A5r-100.000-flere-indbyggere>.
- Bowker, Geoffrey & Susan Leigh Star
2000 *Sorting Things Out. Classification and Its Consequences*. Cambridge, MA, & London, England: The MIT Press.
- Dreze, Jean & Nicholas Stern
1987 Chapter 14: The Theory of Cost-Benefit Analysis. In: A.J. Auerbach & M. Feldstein (eds): *Handbook of Public Economics*, vol. II. Pp. 909-89. Amsterdam: North Holland.
- DTU Center for Transport Analytics
2013 Faktaark om biltransport i Danmark. <https://www.cta.man.dtu.dk/transportvaneundersoegelsen/udgivelser/faktaark/faktaark-om-biltransport-i-danmark-2013>. Læst 17.1.2019.
- 2017 Faktaark om cykeltrafik i Danmark. <https://www.cta.man.dtu.dk/transportvaneundersoegelsen/udgivelser/faktaark/faktaark-om-cykeltrafik-i-danmark-2014>. Læst 17.1.2019.
- 2019 Modelbibliotek. TERESA. <https://www.cta.man.dtu.dk/Modelbibliotek/TERESA>. Læst 17.1.2019.
- Espeland, Wendy Nelson & Mitchell L. Stevens
1998 Commensuration as a Social process. *Annual Review of Sociology* 24:313-43. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.313>.
- 2010 A Sociology of Quantification. *European Journal of Sociology* 49(3):401-36. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003975609000150>.
- Finansministeriet
2018a Regneprincipper og modelanvendelse. Dynamiske effekter af offentligt forbrug og offentlige investeringer. <https://www.fm.dk/~media/files/oekonomi-og-tal/fm-regnemetoder/regneprincipper-og-modelanvendelse--dynamiske-effekter-af-offentligt-forbrug-og-offentlige-investeringer.ashx?la=da>. Læst 17.1.2019.
- 2018b Den samfundsøkonomiske diskonteringsrente. <https://www.fm.dk/oekonomi-og-tal/finansministeriets-regnemetoder>. Læst 17.1.2019.
- Graeber, David
2001 *Toward an Anthropological Theory of Value. The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave.
- Hansen, Helle Ploug
1997 Patients' Bodies and Discourses of Power. In: C. Shore & S. Wright (eds): *Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power*. Pp. 68-83. London & New York: Routledge.
- Hjuler, Sidsel
2019 Derfor er cyklen masterplanens lavpraktiske nøglekomponent. *Trafik og Veje*, januar:26-28.

- Ho, Karen
2009   Liquidated. An Ethnography of Wall Street. Durham & London: Duke University Press.
- Incentive
2018   Samfundsøkonomisk analyse af supercykelstierne. http://www.incentive.dk/wp-content/uploads/2018/06/Incentive_Samfundsøkonomisk-analyse-af-supercykelstier.pdf. Læst 17.1.2019.
- Jensen, Jens Stissing, Matthew Cashmore & Morten Elle
2017   Reinventing the Bicycle. How Calculative Practices Shape Urban Environmental Governance. *Environmental Politics* 26(3):459-79. <https://doi.org/10.1080/09644016.2017.1311089>.
- Kaposy, Chris
2015   Postphenomenology of the Robot Medical Student. In: R. Rosenberger & P.-P. Verbeek (eds): *Postphenomenological Investigations. Essays on Human Technology Relations*. Pp. 191-203. London: Lexington Books.
- Kjems, Sidsel, Henrik Paag & Christian Hansen
2018   Københavns Kommune udvikler ny trafikmodel for hovedstadsområdet. *Trafik og Veje*, november:18-19.
- Krawack, Susanne
2015   Samfundsøkonomiske vurderinger i klimapolitikken. *Concito*. https://concito.dk/files/dokumenter/artikler/samfundsoekonomiske_vurderinger_260215.pdf. Læst 17.1.2019.
- Københavns Kommune
2019a   62 procent af københavnernes cykler til arbejde og uddannelse. <https://www.kk.dk/indhold/62-af-koebenhavnerne-cykler-til-arbejde-og-uddannelse>. Læst 17.1.2019.
2019b   CO₂-regnskab for 2018. Kortlægning for kommunen som samfund. https://kk.sites.itera.dk/apps/kk_pub2/index.asp?mode=detalje&id=1982. Læst 17.1.2019.
- Liebermann, Edward B.
2015   Brief History of Traffic Simulation. In: L. Camarda (ed.): *Traffic and Transportation Simulation. Looking Back and Looking Ahead. Celebrating 50 Years of Traffic Flow Theory, a Workshop*. Transportation Research Circular No. E-C195. Pp. 17-29. <http://onlinepubs.trb.org/onlinepubs/circulars/ec195.pdf>.
- Maurer, Bill
2006   The Anthropology of Money. *Annual Review of Anthropology* 35:15-36. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.35.081705.123127>.
- McGhie, Steffen
2018   450.000 nye biler på 10 år. Trængslen vokser med uformindsket styrke. *Ingeniøren* 9.7. <https://ing.dk/artikel/450000-nye-biler-paa-10-aar-traengslen-vokser-med-uformindsket-styrke-213290>.
- Nader, Laura
1972   Up the Anthropologist. Perspectives Gained from Studying Up. In: D. Hymes (ed.): *Reinventing Anthropology*. Pp. 284-311. New York: Pantheon Books.
- Riis, Søren
2015   A Century on Speed. Reflections on Movement and Mobility in the Twentieth Century. In: R. Rosenberger & P.-P. Verbeek (eds): *Postphenomenological Investigations. Essays on Human Technology Relations*. Pp. 159-75. London: Lexington Books.

- Scott, James
1998   Seeing Like a State. New York: Yale University Press.
- Shore, Cris & Susan Wright (eds)
1997   Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power. London
& New York: Routledge.
- Van Den Eede, Yoni
2015   Tracing the Tracker. A Postphenomenological Inquiry into Self Tracking
Technologies. In: R. Rosenberger & P-P. Verbeek (eds): Postphenomenological
Investigations. Essays on Human Technology Relations. Pp. 143-59. London:
Lexington Books.
- Verbeek, Peter-Paul
2011   Moralizing Technology. Understanding and Designing the Morality of Things.
London: University of Chicago Press.

INDDRAGELSE AF PERSONER MED DEMENS OG PÅRØRENDE I UDVIKLINGEN AF TRYGHEDSKABENDE DEMENSTEKNOLOGIER

DIANA SCHACK THOFT OG ANDERS KALSGAARD MØLLER

I de senere år er der kommet større fokus på velfærdsteknologier i demensomsorgen. Dette fokus retter sig dog primært mod sikkerhedsovervågning og sundhedsydelse snarere end forbedring af livskvaliteten for personer med demens (Evans et al. 2015). Velfærdsteknologier kan potentielt hjælpe med at fremme sikkerhed, fremme kommunikation, give multisensorisk stimulation og fungere som hukommelseshjælpemiddel. På trods af disse fordele er brugen af velfærdsteknologier i demensomsorgen begrænset (ibid.).

Personer med demens inddrages sædvanligvis ikke i forskningssamarbejder om udvikling af velfærdsteknologi, og der mangler derfor viden om, hvilke behov og ønsker personer med demens har. Det skyldes blandt andet, at demens historisk set har været associeret med stereotype forestillinger om ældre senile mennesker, som har mistet evnen til at ræsonnere (Wilkinson 2002). Der er imidlertid stor variation i gruppen af personer med demens og dermed også stor forskel i præferencer, accept af diagnose og niveau af selvhjulpethed (Winblad et al. 2016; Yu 2009). Det er vigtigt at få indsigt i de behov, ønsker og evner, som personer med demens har, for at undgå at designe uhensigtsmæssige eller uanvendelige teknologier.

Ved at ekskludere personer med demens risikerer man, at de teknologiske hjælpemidler ikke imødekommer de skiftende behov, der eksisterer ved en progressiv demenssygdom (Suijkerbuijk et al. 2019). Vigtigheden af at involvere personer med demens og deres pårørende i udviklingen af nye velfærdsteknologier er tidligere blevet fremhævet (Span et al. 2013; Meiland 2017; Holthe et al. 2019). Disse undersøgelser peger på, at personer med demens ofte indtager en passiv rolle i udviklingen af velfærdsteknologier, hvor de typisk bliver genstand for observationer eller først inddrages som informanter i evalueringsfasen. Der findes få undersøgelser, hvor personer med demens inddrages i idégenereringsfasen. Viden og metoder til at involvere personer med demens i disse udviklings-

trin af velfærdsteknologi er derfor meget begrænset (Suijkerbuijk et al. 2019). Dog ved man, at inddragelse af personer med demens kan styrke deres følelse af kontrol (Hanson et al. 2007) og skabe en mere empatisk forståelse for brugergruppen (Lindsay et al. 2012). Samtidig kan det være udfordrende at inddrage personer med demens som meddesignere i udviklingen, da sygdommen påvirker kognition, herunder sprog og evnen til at tænke abstrakt (Suijkerbuijk et al. 2019).

I denne artikel tages der udgangspunkt i et offentlig-privat innovationsprojekt (OPI-samarbejde), hvor teknologiudvikler (OTIOM A/S) samarbejdede med en række kommuner, forskningsinstitutioner med flere om at udvikle et nyt alarm- og pejlesystem (OTIOM) inden for demensområdet (OTIOM 2019). Som led i dette samarbejde er der blevet afholdt en række workshops, hvor personer med demens og deres pårørende er forsøgt inddraget som aktive meddesignere i idégenereringsfasen. Formålet med artiklen er at undersøge, hvordan og i hvor høj grad personer med demens og deres pårørende kan bidrage og tænkes ind i udviklingen af nye velfærdsteknologier med fokus på den idégenererende fase. Samtidig undersøges begge parters krav og forbehold i forhold til GPS-løsninger, herunder aspekter som overvågning, selvstændighed og sikkerhed.

Baggrund

Demens er en frygtet sygdom i vores samfund, da der fortsat ikke findes nogen forbyggende eller helbredende behandling (Rafii & Aisen 2009). I dag beskrives demens som en paraplydefinition på over 200 forskellige demenssygdomme, som er karakteriseret ved kognitive og adfærdsmæssige symptomer forårsaget af degenerative forandringer i det centrale nervesystem (Tanner 2012). Forskningen på demensområdet har indtil nu hovedsageligt taget udgangspunkt i et biomedicinsk paradigme med fokus på at identificere sygdomsårsager og behandlingsmuligheder (Dougall et al. 2004). Det betyder, at der mangler forskningsviden inden for såvel det psykosociale som det velfærdsteknologiske område samt forskning, som involverer personer med demens (Sundhedsstyrelsen 2019; Thoft 2017; Thoft, Pyer, Horsbøl & Parkes 2018). Et systematisk review af psykosociale interventioner for personer med demens konkluderer, at der fortsat er behov for længerevarende og metodologisk stærke undersøgelser med et større sample (McDermott et al. 2019).

Demens beskrives som et nationalt og globalt problem, da sygdomsincidensen og -prævalensen er stigende på grund af demografiske faktorer som stigende alder og flere ældre (Winblad et al. 2016). Ifølge Nationalt Videnscenter for Demens (2014) lever cirka 90.000 danskere med en demenssygdom, og ifølge nyeste fremskrivning forventes det, at antallet i 2040 vil være 164.000. På nuværende

tidspunkt anslås de direkte omkostninger ved demens til cirka 24 milliarder kroner (Nationalt Videncenter for Demens 2014). Prognoser som denne fik i 2017 regeringen til at udarbejde en ny national demenshandlingsplan (Sundheds- og Ældreministeriet 2017). Et af initiativerne i handlingsplanen drejer sig om at skabe tryghed for personer med demens, som kan have vanskeligt ved tage vare på sig selv, når de bevæger sig uden for hjemmet. Det skaber ofte bekymring blandt pårørende og plejepersonale, som frygter, at personer med demens farer vild eller kommer til skade (Miyamoto et al. 2002).

En af løsningerne på denne udfordring er såkaldte mobile tryghedsalarmer med positionsbestemmelse (GPS) og tryghedsalarmer med automatisk aktive-ring ved udgang fra afgrænset område. I juli 2010 blev lovgivningen på området lempet, så det er muligt, at personer med demens, der ikke modsætter sig brugen af GPS, kan tildeles en sådan uden afgørelse herom på myndighedsniveau (Sundheds- og Ældreministeriet 2016).

I litteraturen findes undersøgelser, hvor fagprofessionelle og pårørende forholder sig til eksisterende elektroniske pejlesystemer (Landau et al. 2009; White & Montgomery 2014), mens der er mindre fokus på, hvordan personer med demens forholder sig til disse systemer, selv om der er positive erfaringer med at inddrage personer med demens i processen og herigennem opnå indsigt i deres behov og ønsker til GPS-løsninger (Robinson et al. 2009). Konsekvensen af en manglende inddragelse kan være, at GPS-løsningerne bliver mindre brugervenlige og ikke accepteres, fordi de ikke matcher brugernes livssituation.

I en undersøgelse foretaget af Robinson et al. (2009) understreges vigtigheden af, at personer med demens kan bibeholde deres nuværende aktiviteter som for eksempel at cykle, gå ture og motionere. Deltagerne i undersøgelsen, som er personer med mild eller moderat grad af demens, oplever en høj grad af frihed og uafhængighed ved forsat at kunne være aktive. Dog kan de opleve en vis bekymring for at blive væk samt mangle tillid til egne evner. Deres forslag til mulige løsninger er for eksempel noget, der kan guide dem, hvis de bliver væk, eller et identitetskort, hvis de skal spørge om hjælp. I forhold til GPS og andre demenssikringsteknologier er de bekymrede for overvågningen, og om løsningerne begrænser dem i deres hverdag. Desuden er de bekymrede for, om de vil huske at få GPS'en med (ibid.).

Hos fagprofessionelle og pårørende findes forskellige holdninger til GPS-løsninger (Landau et al. 2009). Nogle føler sig forpligtet til at bruge løsningerne på grund af sikkerhed for personer med demens, mens andre er modstandere af systemerne, da de mener, at det går ud over personernes selvstændighed. Generelt peger flere undersøgelser på, at pårørende i højere grad er fortalere for brugen af GPS-systemer end de fagprofessionelle, da de vægter deres pårørendes sikker-

hed og egen sindsro højest (Landau et al. 2009; Wan et al. 2014). Denne tendens bekræftes i en undersøgelse af White og Montgomery (2014), hvor ni ud af 10 pårørende giver udtryk for, at de vægter personens sikkerhed over hans/hendes privatliv og selvstændighed. Privatlivet vægtes, men hensynet til sikkerheden prioriteres højere (Wan et al. 2014; White & Montgomery 2014). Ligeledes er der ikke tale om overvågning for overvågnings skyld, men som en ønskværdig mulighed, når det skønnes nødvendigt (Landau et al. 2009; Wan et al. 2014; White & Montgomery 2014).

Overordnet set synes der at være en række udfordringer med GPS-systemerne. Det gælder også i forhold til systemernes udseende, form og design med mere (Mahoney & Mahoney 2010; Robinson et al. 2009), hvilket kan medføre, at personer med demens ikke er interesseret i at anvende og bære løsningerne (Mahoney & Mahoney 2010). Yderligere finder mange pårørende og fagprofessionelle GPS-systemerne vanskelige at betjene (Wan et al. 2014) og ønsker mere fleksible løsninger, så de i højere grad kan tilpasses den enkeltes behov. Samtidig kan et GPS-system løbe tør for strøm og herved skabe mistro til systemet grundet svigtende pålidelighed (Wan et al. 2014). I udviklingen af nye alarm- og pejle-systemer er det derfor vigtigt at inddrage såvel personer med demens som deres pårørende for at adressere deres behov og ønsker. Hvis ikke risikerer man, at systemerne ikke anvendes.

Tilgangen

I samarbejdet med personer med demens og deres pårørende anvendtes en partcipatorisk designtilgang. Inden for sundhedsområdet er den partcipatoriske tilgang blandt andet inspireret af aktionsforskningen, voksenuddannelse og medicinsk antropologi (Cornwall & Jewkes 1995). I partcipatorisk forskning anvendes såvel klassiske kvalitative som kvantitative metoder samt mere kreative brugerinvolverende metoder som collagearbejde, interaktivt teater og samfundsmøder (Stacciarini et al. 2011; Dewar 2005). I forhold til partcipatorisk design beskriver Sanders (2002), hvordan man i stedet for at designe *for* brugeren designer *med* brugeren, hvilket betyder, at brugeren bliver en aktiv del af design- og udviklingsforløbet. Til at understøtte denne proces foreslår Sanders en række værktøjer, som opfordrer brugerne til at designe og samskabe som en hjælp til at udtrykke deres tanker, følelser og drømme. Hun argumenterer for, at man ved både at udforske, hvad folk gør, siger og skaber, kan opnå en større indsigt og en empatisk forståelse af folks holdninger (Sanders 2002).

I vores undersøgelse blev deltagerne aktivt involveret i design- og udviklingsfasen, da vi anvendte brugerinvolverende workshops, hvor fokus var på samska-

belse via brug af kreative generative værktøjer. Eksempelvis blev input fra hver workshop opsamlet og formidlet som poster til næste workshop for at understøtte deltagerne samt afklare, hvorvidt vi havde forstået deres input korrekt. Derudover benyttede vi for eksempel billeder, tegninger og 3D-printede prototyper til at støtte deltagerne i at sætte ord på deres behov og udfordringer samt lave illustrationer og skabe forskellige løsninger. I workshopperne fungerede vi som ordstyrere, men samtaleemnerne var i høj grad deltagerstyrede.

Rekrutteringen af personer med demens og deres pårørende foregik i Aalborg Kommune via Videnscenter for Demens. Efter aftale deltog vi i nogle af kommunens tilbud, hvor vi præsenterede os selv og vores forskningsfokus for efterfølgende at afholde workshops med deltagerne. Dette første møde var med til at skabe en relation til deltagerne. Inklusionskriterierne var en kendt demensdiagnose, interesse i at indgå i et GPS-teknologiudviklingsprojekt samt at være i stand til at kommunikere sine budskaber til andre. Ligeledes skulle deltagerne kunne forstå og underskrive en samtykkeerklæring. I projektet deltog ni personer (fire kvinder og fem mænd) fra Aalborg Demens Skole (ADS), som er et ugentligt skoletilbud med kognitiv stimulation for personer med en mild demens (Videncenter for Demens, Aalborg Kommune 2019). Ligeledes deltog 11 personer (fire kvinder og syv mænd) fra Aktiv med Demens (AmD), som er et ugentligt aktivitetstilbud, som indbefatter forskellige tilbud såsom fysisk træning, musik og demenscafé (Aktiv med demens 2019). Deltagerne var yngre med mild til moderat demens. Deltagerne med demens boede stadig i eget hjem og var forholdsvis selvhjulpne, hvilket vil sige, at de med støtte kunne klare de fleste hverdagsaktiviteter. Der deltog syv pårørende (syv kvinder, hvoraf fem var ægtefæller, og to var døtre) fra en pårørendegruppe forankret ved AmD, hvor nogle af personerne med demens boede i eget hjem, mens andre var flyttet på plejehjem. I hver workshop deltog fagprofessionelle, som normalt varetog de aktiviteter, som deltagerne gik til. De bidrog med støtte og vejledning i workshopperne, men ikke til idéudviklingen af GPS-løsningen.

De rekrutterede deltagere deltog i tre workshops af en-to timers varighed: én for hver gruppe af personer med demens (ADS og AmD) og én for pårørende (AmD). I workshopperne for personerne med demens tog vi udgangspunkt i deres observerede kompetencer og udfordringer fra det indledende møde. Det var væsentligt at reducere og simplificere de brugerinvolverende processer til det mest essentielle samt at nedbryde processerne til håndterbare opgaver. I workshopperne forsøgte vi at være fleksible og omstillingsparate. Det betød, at vi støttede deltagerne i udførelsen af opgaverne og/eller ændrede opgaverne, så det var muligt for alle at give deres mening til kende. Dette var udfordrende på grund af gruppernes størrelse og tilbageholdenhed hos enkelte af deltagerne. I forhold til

de pårørende måtte vi afkorte workshopperne til cirka en times varighed, da de havde vanskeligt ved at afse mere tid pr. gang på grund af en belastet hverdag.

I hver workshop anvendte vi deltagende observation (Bjørner 2015; Hammersley & Atkinson 2007) med lydoptagelse og nedskrivning af feltnoter for at fastholde de behov og ønsker, som deltagerne formulerede (Groes 2015). Lydoptagelserne og feltnoterne bidrog til, at vi fik overblik over processen, da det var vanskeligt både at have fokus på deltagelse i workshopperne og observere, hvad der foregik i gruppen. Det var en fordel at sidde sammen og drøfte feltnoterne efter hver workshop. Samtidig bidrog det til at lægge planer for næste workshop baseret på indhentet viden (Hubbard 2003).

Etiske overvejelser

Alle deltagere modtog mundtlig og skriftlig information om projektet og skulle udfylde et skriftligt informeret samtykke. For personerne med demens blev der udarbejdet et særligt informationsmateriale og samtykke med udgangspunkt i Alzheimer Europas anbefalinger (Alzheimer Europe 2012) og erfaringer med involvering af personer med demens i forskningsprojekter (Thoft 2017; Thoft et al. 2018).¹

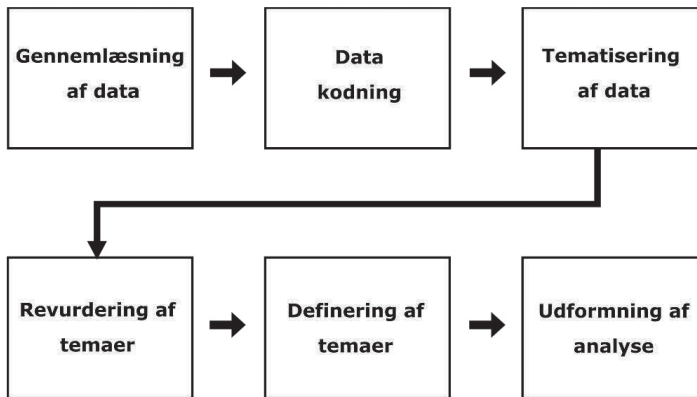
Ud over formelle etiske forholdsregler eksisterer der også en række praktiske etiske forhold, som bør adresseres, når man arbejder partcipatorisk. Det gælder især, når man samarbejder med sårbare brugere som personer med demens, da de kan have vanskeligt ved at indgå i vanlige forskningssamarbejder (Hellström, Nolan & Lundh 2007). Vi måtte tage hensyn til deres kognitive udfordringer, som ud over hukommelsesproblemer indbefattede koncentrationsbesvær, sprog- samt læse- og skriveproblemer (Alz.org. 2015). Det var derfor nødvendigt at planlægge detaljeret, hvordan vi skulle afholde de enkelte workshops, og arbejde med flere tilgange, hvis det viste sig, at vores oprindelige planer ikke var realiserbare. Det var hele tiden nødvendigt at medtænke vores viden om demens og vores kendskab til den enkelte deltager for at sikre en etisk sensitiv tilgang (Heggstad et al. 2012). I en sådan tilgang lægges vægt på transparens, ærlighed og åbenhed, hvor der lyttes til deltagerens meninger og forståelse igennem forskningsprocessen (ibid.; McKeown 2010). Dette var udfordrende på grund af deltagerens koncentrations- og sprogproblemer. Koncentrationsproblemerne udfordrede blandt andet deltagerens forståelse af, hvad det var, vi gerne ville have dem til. Det krævede meget instruktion og guidning, hvilket ikke altid var muligt at tilbyde alle i gruppen. Samtidig kunne det være vanskeligt for os at kommunikere med nogle af personerne med demens på grund af sprogproblemer. Her fik vi støtte fra fagprofessionelle, som allerede kendte deltagerne. Samtidig

var vi opmærksomme på at bruge et konkret og enkelt sprog. Det var ligeledes udfordrende at sikre en personcentreret tilgang (Kitwood 1997). Det skyldtes, at flere af deltagerne var forbeholdne i starten af projektet, hvilket gjorde det vanskeligt at forstå deltagerens perspektiv samt opbygge et støttende miljø omkring alle deltagerne (Kitwood 1997). Yderligere oplevede vi, at enkelte deltagere var frembrusende, mens andre var tilbageholdne og apatiske. For at inkludere og give stemme til alle vekslede vi derfor mellem plenum og en-til-en-kontakt. Både i forhold til den personcentrerede tilgang og muligheden for at aktivere alle var de fagprofessionelles støtte vigtig. I visse tilfælde oplevede vi, at der var forskellige virkelighedsopfattelser blandt personerne med demens og deres pårørende. Vi understøttede, at alle perspektiver blev inkluderet, og konstaterede, at de forskellige opfattelser både kunne skyldes manglende selvindsigt, og at man ikke ønskede at dele sine udfordringer med andre. Disse forskellige opfattelser udbydes i afsnittene „Resultater“ og „Diskussion“.

Yderligere er det relevant at adressere de etiske udfordringer, der kan opstå i et OPI-samarbejde, hvor der kan være forskellige interesser. Virksomheder er generelt optaget af at produktudvikle med henblik på salg, mens øvrige deltagere kan være optaget af såvel processen som det færdigudviklede produkt. I samarbejdet med OTIOM A/S blev der indgået aftale om ansvars- og rollefordelingen ved involveringen af brugerne. Det var os, der havde det overordnede ansvar, mens firmaet forbeholdt sig retten til ikke at inkludere alle inputs. Dette rejste et etisk dilemma, som blev forsøgt håndteret ved at forklare deltagerne, at det måske ikke var muligt for firmaet at imødekomme alle ønsker og behov til deres førstegenerationsløsning. I praksis betød det, at flere ønsker blev fravalgt af virksomheden, da det ikke passede ind i deres vision, forretningsplan og planlagte udviklingstid, mens andre idéer blev gemt til udviklingen af anden generation og som viden til udarbejdelse af nye fremtidige produkter.

Analysetilgang

De indsamlede data i form af lydoptagelser fra workshopperne blev transskriberet og anonymiseret (i forhold til GDPR) med identifikation af deltager/facilitator. Disse blev suppleret med feltnoterne. Dataanalysen var inspireret af den tematiske analyse (Braun & Clarke 2006; Clarke & Braun 2013), som er en grundlæggende kvalitativ analytisk tilgang. Analysen var karakteriseret ved en induktiv datastyret tilgang, hvilket resulterede i temaer, som er tæt knyttet til data. Kodningen af data skete uden relation til et bestemt rammeværk eller en bestemt analytisk (for)forståelse (Braun & Clarke 2006). Se illustration af de seks analysefaser i figur 1.

Figur 1: Oversigt over analysefaser.

I fase 1 læste vi og en forskningsassistent transskriptionerne igennem hver for sig for at danne os en indgående forståelse af data. I fase 2 mødtes vi og forskningsassistenten og kodede data. Forskningsassistenten blev inddraget i analysearbejdet for at sikre, at vi ikke kodede ud fra en bestemt forforståelse, som indskrænkede en induktiv tilgang. Fase 3 blev også udarbejdet i et samarbejde, ved at alle koder blev grupperet med en mulig overskrift, som kunne samle grupper af data på tværs af transskriptionerne. Analysen fra fase 4-6 blev udarbejdet og rundsendt mellem os, til vi var blevet enige.

Resultater

I dette afsnit præsenteres resultaterne af analysen. Vi indleder med temaet *Udfordringer med at finde vej*, som beskriver de udfordringer og bekymringer, som personerne med demens og deres pårørende oplever ved at finde vej. Derefter følger temaet *Bekymringer og udvikling af strategier*, der berører de bekymringer og strategier, der er en del af livet med demens. Temaet *Nuværende løsninger* omhandler de teknologiske løsninger, som personer med demens og deres pårørende anvender eller har anvendt. Temaet *Fremtidig løsning til at finde vej* beskriver de ønsker til og behov for en GPS-løsning, som personerne med demens og deres pårørende har. Endelig præsenteres temaet *Behov for autonomi og tryghed*, som illustrerer, hvordan pårørende og personerne med demens forholder sig til dilemmaet mellem bevægelsesfrihed kontra sikkerhed og tryghed.

Temaet *Udfordringer med at finde vej* omhandler de situationer, hvor såvel personerne med demens som deres pårørende oplevede, at demenssygdommen påvirkede evnen til at finde vej. Personerne med demens var bevidste om, at de havde problemer med at huske, og at det især var korttidshukommelsen, der

var påvirket. Der var dog flere, som påpegede, at de stadig var i stand til at gøre mange ting som for eksempel at gå ture, cykle, køre bil, bruge mobiltelefon og GPS. De kunne finde rundt på velkendte steder, hvor de anvendte forskellige strategier til at orientere sig. Dog kunne forandringer i bybilledet eller meget ensartethed skabe forvirring. Flere nævnte også, at det var vanskeligt at finde rundt efter anvisninger, idet korttidshukommelsen gjorde, at man ikke kunne huske hele anvisningen. Deltagerne var altså i høj grad klar over deres begrænsninger og udviklede forskellige strategier til at kompensere for disse. En strategi kunne være at bevæge sig rundt i kendte omgivelser, hvor man opbyggede rutiner og landkendinger og havde faste ruter. Nogle fortalte, hvordan de var flere, som gik sammen i det område, hvor de boede. Andre ønskede stadig at gå ture alene. En mandlig deltager med demens fortalte, at hans strategi indbefattede at skabe sig landkending:

Man kan ikke få noget sådan: Okay, det var *der*, der var *den* bygning, eller der var *den* bygning, der var *den* statue eller et eller andet, du kan genkende, sådan at du kan få noget retning på. Det er sådan set mit største problem. For ellers så er jeg sådan rimelig god til at finde rundt, hvis bare jeg er et sted, hvor jeg kan finde noget landkending.

Det viser, at flere på trods af problemer med at finde rundt forsøgte at finde strategier til fortsat at bevæge sig rundt i lokalsamfundet. Dog blev de ofte udfordret, hvis de bevægede sig uden for kendte omgivelser.

Konkrete historier i nyhederne om personer med demens, der var faret vild og senere omkommet, skabte også nervøsitet. Det var for enkelte forbundet med utryghed at bevæge sig rundt på egen hånd. For nogle betød det, at de ikke længere gik ud, når det blev mørkt. En kvindelig deltager med demens fortalte, at det både var mørket og usikkerheden generelt, som gjorde, at hun ikke længere bevægede sig rundt på egen hånd: „Jeg kan heller ikke lide at gå i mørke alene, men det er ikke bare derfor, det er utrygt.“ Nogle personer med demens opholdt sig således meget hjemme og kom ikke ud så ofte, som de ellers gerne ville. I workshopperne for pårørende beskrev de også, at de var utrygge ved, at deres pårørende med demens bevægede sig rundt på egen hånd, især når det var mørkt. En pårørende fortalte, hvordan hun havde aftalt med ægtefællen, at han ikke længere gik ud om aftenen. Begrænsninger i bevægelsesfriheden skyldes altså også pårørendes bekymring for, at personer med demens ikke kan orientere sig.

Næste tema *Bekymringer og udvikling af strategier* viste, hvordan de pårørende oplevede at leve i en presset hverdag med et kæmpe ansvar i forhold til deres pårørende med demens, som kunne være en ægtefælle, en forælder eller en søskende. Pårørende levede med daglige bekymringer, følte sig belastet og var usikre på, hvad fremtiden ville bringe. De forklarede, hvordan det var

hårdt at skulle tage mere over i hjemmet, og hvordan forholdet blev udfordret af demensen. Deres bekymringer udsprang ofte af konkrete episoder, hvor for eksempel en pårørende fortalte, at hendes mor var blevet kørt hjem af politiet, da hun ikke selv kunne finde vej:

Ja, det gjorde vi med min mor også, der hvor hun kom hjem med politiet. Hun var sådan lidt, hun prøvede at berolige os ... hun kunne godt forstå bekymringen og kunne godt forstå ... Min far talte jo også med hende, man når jo også at blive bange nogle gange. Det var vigtigt, at hun blev hjemme.

Familien var ofte bekymret for, at deres pårørende med demens gik hjemmefra. Denne bekymring blev bekræftet af personerne med demens, som fortalte, at de var opmærksomme på, at deres pårørende var bekymrede på deres vegne, og forsøgte at beskytte dem. De oplevede på den måde, at demenssygdommen også havde en negativ betydning for deres forhold. De forandringer, demensen medførte, var vanskelige at håndtere for såvel dem selv som for de pårørende. På workshopperne talte personerne med demens om, hvordan de oplevede, at pårørende var bekymrede for, om de kunne finde rundt på egen hånd. Det kunne betyde, at pårørende ikke altid ønskede eller ville lade dem gå alene. En kvindelig deltager med demens fortalte, at hun ikke fik lov til at gå eller rejse alene, fordi hendes ægtefælle var bekymret for hende:

Ja, det får jeg ikke lov til. Selv om jeg siger en gang imellem, at det skal han ikke blande sig i [griner]. Når jeg rejser over til min søster i København, hvad enten det er med bus eller tog, det øh, det tør han ikke lade mig gøre.

Pårørende udviklede derfor forskellige løsninger for at skabe mere tryghed i hverdagen som for eksempel at køre og hente deres pårørende med demens eller lave aftaler i forhold til at bevæge sig uden for hjemmet. Det var dog ikke altid, at de aftaler blev opfattet positivt af personerne med demens, og der kunne opstå diskussioner om, hvorvidt personen med demens selv kunne gå og rejse alene. Personerne med demens fortalte, at det var vanskeligt at lave disse aftaler og overholde dem, da man let kunne miste tidsfornemmelsen, når man var ude at gå. Det betød, at aftaler kunne give anledning til bekymring hos pårørende.

Flere af deltagerne med demens forholdt sig ligeledes kritisk til, om deres pårørende altid skulle vide, hvor de var. Det skyldtes, at de oplevede, at deres pårørende blev overbeskyttende og havde mere fokus på sygdommen, end de selv havde, og de var derfor ikke altid enige med deres pårørende. Omvendt nævnte de pårørende, at personerne med demens ikke altid havde indsigt i egen formåen og kompetencer. Generelt ønskede personerne med demens ikke at belaste deres pårørende og blev kedede af det, hvis det skete. Det kunne være en øjenåbner for

dem, hvis de var blevet kørt hjem af politiet, fordi de ikke selv kunne finde vej. Under temaet *Nuværende løsninger* fortalte de pårørende, at de brugte mobiltelefoner til at komme i kontakt med deres pårørende med demens, og enkelte fandt en tryghed i at vide, at de kunne bruge iPhones indbyggede sporing „Find-My-iPhone“ til at lokalisere deres pårørende, hvis det blev nødvendigt. Der var dog et problem med strøm, da flere ikke huskede at få telefonen opladet. En person med demens fortalte ligeledes, at hun ikke altid svarede på sin mobiltelefon, når hun var ude at gå, og at det skabte bekymring hos hendes døtre, hvis hun var væk i længere tid:

Ja, men også det der, hvis man er et sted, og man står og snakker med nogen, så begynder den der rent ud sagt forbandede telefon at klirre nede i tasken, og jeg smider ikke, hvad jeg har, for så at se, hvad det er, og så er der så en af mine døtre, der siger: ‘Jamen, nu har vi lige været så bekymrede’, og så sagde jeg, ‘Jamen, hvis I skulle være bekymrede, så havde jeg nok ringet og sagt, at jeg var ved at dø’ [griner].

Det kunne også være, at personen med demens ikke hørte sin mobiltelefon, hvilket betød, at de pårørende ikke altid oplevede mobiltelefonen som en optimal løsning – især ikke efterhånden som demensen progredierede, og personen måske ikke længere kunne finde ud af at bruge sin mobiltelefon. Personerne med demens anvendte deres mobiltelefon i forskelligt omfang. Nogle brugte den slet ikke, mens andre overvejende brugte den til at modtage opkald.

Flere havde erfaring med brug af eksisterende GPS-løsninger i for eksempel skosåler, Doro-telefon med mere. De havde varierende oplevelser med de eksisterende løsninger. De pårørende troede, at de fremtidige løsninger kun kunne blive bedre, idet de havde oplevet minusser ved alle eksisterende løsninger, de havde afprøvet. Mange af løsningerne holdt ikke strøm, så der var et ønske om bedre batterilevetid. Derudover var løsningerne store, og designet var ikke noget, som personerne med demens eller pårørende kunne relatere sig til. Flere oplevede også, at de nuværende løsninger var vanskelige at betjene, og de ønskede derfor enkle løsninger.

I forbindelse med temaet *Fremtidig løsning til at finde vej* viste det sig at være vigtigt for de pårørende, at den udviklede løsning blev introduceret tidligt, så der kunne opøves en vane/rutine, hvor personen med demens tog løsningen med sig. De fremhævede desuden, at det var godt, hvis løsningen motiverede personerne til at gå mere, hvorved de ville opleve større frihed. For pårørende var det ligeledes vigtigt, at en fremtidig løsning kunne følge personen med demens gennem hele sygdomsforløbet. De pointer blev også delt af personerne med demens, hvor man var positiv over for at anvende GPS-løsningen som et eget hjælpemiddel, hvor man selv i starten af forløbet kunne bruge løsningen aktivt til at finde rundt. Løsningen kunne herved hjælpe mod nervøsitet i forhold til at finde vej:

Den der dims skulle jo netop gerne gøre sådan, at det geografiske område, vi kunne færdes på, det blev lidt større. At man egentlig turde.

Flere af personerne med demens fortalte, at de endnu ikke selv havde brug for en GPS-løsning, men at den kunne være relevant for personer med demens, som havde vanskeligt ved at finde rundt. Der var dog enkelte, som allerede var brugere. Det illustrerer, hvordan deltagerne i varierende grad havde lyst til at fortælle om deres vanskeligheder med at finde vej.

De fleste deltagere med demens anså mobiltelefonen som deres førstevalg til at finde vej. De foreslog, at der blev installeret en hjælp-mig-knap, som kunne guide én hjem. Det blev ligeledes drøftet blandt såvel pårørende som personerne med demens, om det var muligt med flere udgaver af GPS-løsningen, som kunne udvikle sig i takt med sygdomsprogressionen. En mandlig deltager med demens forklarede:

Når vi begynder at få brug for jeres [løsning], så er vi faldet i niveau, og som I også siger, der ikke er teknisk – det skal virkelig næsten være sådan, at der bare er én knap, der siger ‘hjælp mig’. Altså, der må ikke være ret meget, for så vil de fleste ikke kunne bruge den selv. Så er det selvfølgelig o.k., at der er nogle plejehjem og andre, der så kan finde én, det er jo en rigtig god ting.

Løsningen skulle kunne installeres til et niveau, som var passende. I starten kunne løsningen være en attrap, så man blev vant til at tage den med sig, selv om man ikke havde behov for den. Senere kunne den integrere en faldalarm, hvor pårørende og personale fik ansvaret for at sikre, at personen med demens havde GPS-løsningen med sig og kunne blive lokaliseret ved behov. Det var dog vigtigt, at disse funktioner kunne integreres i samme løsning, eller at udsendet på dem var forholdsvis ens. Hvis der ikke var en høj grad af genkendelighed, ville løsningen ikke blive brugt. Ydermere blev det gentagne gange nævnt fra alle deltagerne, at der var et behov for enkle løsninger, der kunne tilpasses individuelt, både når det gjaldt funktioner og design. Pårørende foreslog desuden, at man designede en løsning, som passede til personens vaner, eller noget, som personen i forvejen gik med som for eksempel et ur, for: „Hvis det er noget, man ikke forstår, man skal tage på, så gør man det nok ikke.“ Det var derfor vigtigt, at løsningen blev tilpasset personens vaner, forklarede en kvindelig pårørende.

For de pårørende gav det mening, at løsningen havde zoner, som var knyttet til alarmer, når disse blev overskredet. Det var vigtigt, at disse alarmer kunne indstilles individuelt. De ønskede at understøtte deres pårørendes frihed til at bevæge sig rundt, såfremt det kunne ske nogenlunde sikkert. Pårørende kunne se det nyttige i en dobbelt konstruktion med både en „hjælp-mig“-funktion og en alarm, hvor personen med demens selv kunne aktivere løsningen. Personerne

med demens talte ligeledes om muligheden for, at „hjælp-mig“-funktionen blev stemmestyret med mulighed for at give dem instruktioner til at finde hjem. Dog var de bange for, at en pludselig stemme kunne forvirre dem, hvilket pårørende også var bekymrede for. Personerne var desuden bange for, at de kunne komme til at aktivere en alarmknap ved et uheld, og generelt at anvende den, da de ikke ønskede at skabe bekymring hos deres pårørende. Efter flere drøftelser ønskede de begrænsede funktioner for ikke at komme til at gøre noget forkert. Det betød, at såvel personerne med demens og deres pårørende endte med at ønske en enkel GPS-løsning, hvor risikoen for forkert brug var minimeret.

Temaet *Behov for autonomi og tryghed* viste, hvordan personerne med demens følte et stort behov for at leve så selvstændigt som muligt og ønskede deres autonomi og bevægelsesfrihed respekteret. Det var vigtigt for dem at være så selvhjulpne som muligt, hvilket betød, at den udviklede GPS-løsning skulle sikre dem en frihed og en tryghed til at bevæge sig rundt i lokalsamfundet. De ønskede at være i stand til at kunne finde vej så længe som muligt og uden at gøre andre urolige. Flere fortalte dog, at deres pårørende var begyndt at tage over for dem og sætte grænser for dem. De havde forståelse for de pårørendes bekymring, selv om de ikke syntes, de behøvede at være så bekymrede. De kunne derfor føle sig begrænset af deres pårørende og satte spørgsmålstejn ved nødvendigheden af, at de tjekkede op på dem, hvilket skabte konflikter.

De pårørende var meget interesserede i at høre, hvilke muligheder en GPS-løsning kunne tilbyde dem i hverdagen, idet de håbede, at teknologien kunne give mere frihed for såvel personerne med demens som for dem selv. De anerkendte, at personerne med demens havde behov for selvstændighed og autonomi på den ene side, men påpegede på den anden side, at de også havde behov for omsorg og tryghed. De nævnte, at de tryghedsforanstaltninger, man iværksatte, kunne medvirke til, at personen med demens kunne blive længere tid i eget hjem.

Der var delte meninger blandt personerne med demens om det at introducere GPS-løsninger, som kunne overvåge deres færden for at imødekomme de pårørendes bekymring. Nogle forholdt sig kritisk til overvågningen, idet de beskrev det nærmest som fængselsagtigt og en pestilens, mens andre beskrev det som en tryghed og hjælp. Det var en drøftelse mellem behovet for autonomi og selvbestemmelsesret kontra behovet for tryghed og sikkerhed via overvågning. For at acceptere en overvågning var det vigtigt for personerne med demens, at det var nogle, de havde tillid til. Det kunne være en kontaktperson/livline, som kunne være ens nærmeste pårørende. En kvindelig deltager fortalte:

Jeg synes, det er godt, men det skal være nogle aftaler med nogle, der kender hinanden godt. Jeg vil ikke ret gerne have det sådan, at hvermand kan følge med i, hvor jeg er henne.

Som citatet illustrerer, ville personerne med demens selv gerne være med til at træffe aftaler om, hvem der skulle have mulighed for at overvåge dem. Det skulle være dem, som var tættest på dem, det kunne være naboer og familie (børn og børnebørn). De nævnte, at naboer ofte var dem, som var tættest på én, da familien kunne bo langt væk, og det derfor ikke altid gav mening, at det var familien, som overvågede dem.

Diskussion

I vores undersøgelse fik personerne med demens og pårørende mulighed for at udtrykke deres ønsker til og behov for en fremtidig GPS-løsning. Undersøgelsen involverede personer, som på trods af kognitive udfordringer grundet demensen stadig var forholdsvis selvhjulpne og med et ønske om forsat at være det. Dog eksisterede en vis usikkerhed i gruppen om egne evner og en bekymring for at blive væk eller gå forkert, hvilket begrænsede nogle i deres hverdag. Samme overvejelser ses i en undersøgelse af Robinson et al. (2009), hvor personerne med demens var bekymrede for at blive væk. Pårørende delte i høj grad denne bekymring. Personerne med demens oplevede, at denne bekymring fik pårørende til at blive overbeskyttende, hvilket kunne skabe konflikter. Vores undersøgelse viste dog, at personerne med demens til en vis grad accepterede denne overbeskyttelse, fordi de ikke ønskede at bekymre deres pårørende. På samme måde var der fra de pårørendes side forståelse for, at personer med demens stadig havde brug for deres selvstændighed og bevarelse af deres hverdagsaktiviteter. Det stemmer overens med andre undersøgelser (White et al. 2014; Wan et al. 2014), hvor dilemmaet mellem bevægelsesfrihed og sikkerhed fremføres af de pårørende. Trods konflikter og diskussioner lykkedes det også almindeligvis de involverede parter at finde kompromiser, da de havde en vis forståelse for hinandens behov.

Begge grupper beskrev deres forventninger til, hvad en GPS-løsning skulle bidrage til for at gøre hverdagen lettere. For personerne med demens handlede det om, at løsningen skulle hjælpe dem til at klare sig selv og dermed mindske de pårørendes bekymring og ansvar. De erkendte dog, at der kom et tidspunkt i fremtiden, hvor pårørende måtte tage over. Dette viste, at personerne med demens til en vis grad havde indsigt i egen situation. Pårørende derimod mente, at det var dem, der var den aktive part i at skabe tryghed og sikkerhed, da de var usikre på, hvor meget selvindsigt deres pårørende med demens havde i forhold til at vurdere egne evner til at finde rundt. De havde oplevet situationer, hvor personerne med demens ikke kunne finde hjem. Hermed understøtter denne undersøgelse, at pårørende på baggrund af allerede oplevede situationer kan vægte sikkerhed højere end selvstændighed. Generelt ser det ud til, at pårørende er gode

til at lytte til de behov og ønsker, personer med demens har. Dog er det i sidste ende de pårørende, som dikterer behovet for sikkerhed og tryghed, hvilket kan skabe en negativ magtbalance i forholdet.

Begge grupper understregede vigtigheden af at få introduceret hjælpemidlet tidligt, mens personen med demens stadig var nogenlunde selvhjulpne og i stand til at forholde sig til GPS-løsningen. Herved var det muligt at blive fortrolig med og tryk ved løsningen, da der kunne opbygges en vane med at anvende den, inden det blev nødvendigt. Ligeledes var der stort fokus på, at GPS-løsningen skulle tilpasses den enkelte person med demens med udgangspunkt i dennes situation og behov. Det stemmer overens med Kitwoods (1999) tilgang til personcentreret omsorg, hvor man tager udgangspunkt i den enkelte person, og hvordan netop dennes demenssygdom kommer til udtryk. Overordnet tegnede der sig et billede af en løsning, som gradvist flytter kontrollen fra personen med demens til pårørende. I starten fungerer den som et hjælpemiddel, der hjælper personen med at orientere sig, for senere at overgå til et system, der alarmerer pårørende, når det er nødvendigt. Det betyder, at såvel personerne med demens som pårørende ser det som muligt at have tryghedsskabende GPS-løsninger, hvis blot de introduceres tidligt nok og tilgodeser begge parter behov. Ligeledes er det vigtigt, at løsningen er enkel, så både personen med demens og pårørende *kan* og *ønsker* at anvende den.

I forhold til overvågningsaspektet er der delte meninger. Der synes dog at være enighed om, at overvågning er okay, når der er et konkret behov, og så længe overvågningen bliver begrænset til nogle få mennesker som for eksempel nærmeste pårørende eller nabo. Det betyder, at overvågningsperspektivet måske er mindre problematisk, så længe overvågningen er begrænset til nogle få, man er tryk ved og har tillid til. Denne viden er vigtig at bidrage med til samfundsdebatten om autonomibegrebet og overvågningsaspektet inden for demensområdet.

Det kan så diskuteres, hvornår der opstår et konkret behov, og det var da også tydeligt, at der var forskellige opfattelser blandt personerne med demens og pårørende om, hvor stort behovet var. Det er derfor vigtigt at diskutere dette tidligt i forløbet, mens personerne med demens stadig kan forholde sig til det, for at sikre mest mulig medbestemmelse og dermed en højere grad af accept fra personen med demens. En vigtig pointe i denne debat er, at pårørende og personer med demens påpeger, at en GPS-løsning kan medvirke til at skabe frihed, da personerne med demens kan bevæge sig frit rundt og kan lokaliseres ved behov. Pårørende antager, at det kan betyde, at personer med demens kan blive længere tid i eget hjem.

Ved at inddrage personer med demens kan man opnå et nuanceret billede af teknologien og overvågningsaspektet. Det blev pointeret i en undersøgelse af

Robinson et al. (2009), hvor det fremhæves, hvordan personerne med demens i starten så demenssikringen som deres hjælpemiddel, hvilket formodes at kunne øge accepten af overvågningen og dermed mindske de udfordringer, der nævnes i andre undersøgelser (Mahoney et al. 2010; Wan et al. 2014), hvor personerne med demens tog GPS-løsningen af eller ikke ønskede at gå med den.

De personer med demens, som deltog i workshopperne, havde demens i mild til moderat grad, og flere syntes derfor ikke, det var aktuelt med en GPS-løsning. Dog mærkede de dagligt de udfordringer, som sygdommen medførte, og gav bud på, hvordan løsningen skulle se ud for at hjælpe dem i fremtiden. Omvendt var der enkelte, som brugte GPS, da sygdommen var mere fremskreden. De beskrev den aktuelle situation, hvor en GPS var ønskelig. Deltagerne med demens repræsenterede derfor både personer, som stod over for at overveje en løsning i nærmeste fremtid, og personer, som allerede var brugere. De var i stand til kritisk at forholde sig til design og funktion af eksisterende og fremtidige løsninger. Herved bidrager undersøgelsen til den begrænsede viden, der på nuværende tidspunkt eksisterer om inddragelse af personer med demens i idégenereringsfasen af produktudvikling (Suijkerbuijk et al. 2019). I forhold til kritik af de eksisterende GPS-løsninger, der findes på markedet i dag, var det især de pårørende, som forholdt sig kritisk, da de blandt andet oplevede problemer med batterilevetid og manglende anvendelse af løsningerne blandt personerne med demens.

Afsluttende kan det bemærkes, at samarbejdet med personerne med demens bød på forskellige udfordringer. Generelt kan man tale om, at en partcipatorisk tilgang er tidskrævende, da man som forsker må investere tid i at identificere relevante gatekeepers i forhold til en sårbar gruppe som personer med demens. Det tager tid at træffe aftaler og planlægge workshops i forhold til de kompetencer og overskud, deltagerne har. I vores undersøgelse oplevede vi samme kognitive udfordringer såsom sprog og evne til at tænke abstrakt, som Suijkerbuijk et al. (2019) fremhæver. Det betød, at det var vigtigt at tilrettelægge processen ud fra en relevant struktur med repetition, hvor enkelhed, tydelighed og afgrænsning af workshopperne var altafgørende.

Konklusion

På baggrund af undersøgelsens resultater kan det konkluderes, at såvel personer med demens som deres pårørende kan bidrage med væsentlig viden til idégenereringsfasen af produktudviklingen og herigennem give kritisk input til udviklingen af fremtidens GPS-løsninger. Det kræver dog en grundlæggende viden om demens og de udfordringer, som personerne oplever i deres hverdag, så man imødekommer deres kognitive udfordringer. Løsningerne bør understøtte deres

ønske om bevægelsesfrihed, samtidig med at de skaber tryghed og sikkerhed hos såvel personer med demens som pårørende. GPS-løsningerne skal gerne støtte personerne med demens i selv at finde rundt i de tidlige stadier af sygdommen. Løsningerne skal samtidig kunne ændre sig i takt med sygdomsprogressionen, så de fortsat kan skabe tryghed, også hvis det er de pårørende, som betjener dem. Der eksisterer et etisk dilemma omkring overvågningsaspektet, da det kan opleves som en frihedsberøvelse af personerne med demens. På baggrund af undersøgelsens resultater ser det dog ud til, at tryghedsskabende demenssikringsteknologier er en mulighed og kan accepteres af såvel personer med demens som pårørende, hvis GPS-løsningen introduceres tidligt og frivilligt, og hvis det kun er nærmeste pårørende eller netværk, som har mulighed for at overvåge.

Note

1. Projektet er registeret i forhold til GDPR og fremlagt for Etisk Komite i Region Nordjylland. Projektet overholder Helsinki-deklarationens forskrifter (WMA 2013), hvor vi anså det for nødvendigt at involvere personer med demens i projektet for at opnå viden om, hvordan de oplever eksisterende GPS-løsninger, hvordan de finder vej, og hvilke ønsker de har til nye løsninger.

Litteratur

Aktiv med demens

2019 Aktiv med demens er et tilbud til mennesker med demens.
<https://aktivmeddemens.dk/>. Læst 14.5.2019.

Alz.org.

2015 Dementia.Signs, Symptoms, Causes, Tests, Treatment, Care | alz.org.
<http://www.alz.org/what-is-dementia.asp>. Læst 13.5.2019.

Alzheimer Europe

2012 Informed Consent to Dementia Research. Ethics of Dementia Research – Ethical Issues in Practice – Ethics – Alzheimer Europe. <http://www.alzheimer-europe.org/Ethics/Ethical-issues-in-practice/Ethics-of-dementia-research/Informed-consent-to-dementia-research#fragment-1>. Læst 13.5.2019.

Bjørner, Thomas

2015 Data Collection. In: T. Bjørner (ed.): Qualitative Methods for Consumer Research. The Value of the Qualitative Approach in Theory and Practice. Pp. 57-96. København: Hans Reitzels Forlag.

Braun, Virginia & Victoria Clarke

2006 Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2): 77-101. DOI:10.1191/1478088706qp063oa.

Clarke, Victoria & Virginia Braun

2013 Teaching Thematic Analysis. *Methods* 26(2)120-23. DOI:10.1191/1478088706qp063oa.

- Cornwall, Andrea & Rachel Jewkes
1995 What is Participatory Research? *Social Science & Medicine* 41(12):1667-76. DOI: 2048/10.1016/0277-9536(95)00127-S.
- Dewar, Belinda J.
2005 Beyond Tokenistic Involvement of Older People in Research. A Framework for Future Development and Understanding. *Journal of Clinical Nursing* 14(1):48-53. DOI:10.1111/j.1365-2702.2005.01162.x.
- Dougall, Nadine J., Sjoerd Bruggink & Klaus P. Ebmeier
2004 Systematic Review of the Diagnostic Accuracy of 99mTc-HMPAO-SPECT in Dementia. *The American Journal of Geriatric Psychiatry* 12(6):554-70. DOI: 10.1007/978-0-387-79948-3_642.
- Evans, Joanna, Michael Brown, Tim Coughlan, Glyn Lawson & Michael P. Craven
2015 A Systematic Review of Dementia Focused Assistive Technology. In: M. Kurosu (ed.): *Human-Computer Interaction. Interaction Technologies. 17th International Conference, HCI International 2015, 2.-7. august. Los Angeles, CA, USA. Proceedings, Part II.* Pp. 406-17. Basel: Springer.
- Groes, Line
2015 Six Specific Methods for User Insight. In: T. Bjørner (ed.): *Qualitative Methods for Consumer Research. The Value of the Qualitative Approach in Theory and Practice.* Side 177-87. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hammersley, Martyn & Paul Atkinson
2007 *Ethnography. Principles in Practice.* London: Routledge.
- Hanson, Elizabeth, Lennart Magnusson, Helene Arvidsson, Anette Claesson, John Keady & Mike Nolan
2007 Working Together with Persons with Early Stage Dementia and Their Family Members to Design a User-Friendly Technology-Based Support Service. *Dementia* 6(3):411-34. DOI:10.1177/1471301207081572.
- Heggstad, Anne K.T., Per Nortvedt & Åshild Slettebø
2012 The Importance of Moral Sensitivity when Including Persons with Dementia in Qualitative Research. *Nursing Ethics* 20(1):30-40. DOI:10.1177/0969733012455564.
- Hellström, Ingrid, Mike Nolan & Ulla Lundh
2007 Ethical and Methodological Issues in Interviewing Persons with Dementia. *Nursing Ethics* 14(5):608-19. DOI:10.1177/0969733007080206.
- Holthe, Torhild, Liv Halvorsrud, Dag Karterud, Kari-Anne Hoel & Anne Lund
2018 Usability and Acceptability of Technology for Community-Dwelling Older Adults with Mild Cognitive Impairment and Dementia. A Systematic Literature Review. *Clin Interv Aging* 13:863-86. DOI:10.2147/CIA.S154717.
- Hubbard, Gill
2003 Including Older People with Dementia in Research. Challenges and Strategies. *Aging and Mental Health* 7(5):351-62. DOI:10.1080/1360786031000150685.
- Kitwood, Tom
1997 *Dementia Reconsidered. The Person Comes First.* Buckingham: Open University Press.

- Landau, Ruth, Shirli Werner, Gail K. Auslander, Noam Shoval & Jeremia Heinik
2009 Attitudes of Family and Professional Care-Givers towards the Use of GPS for Tracking Patients with Dementia. *The British Journal of Social Work* 39(4):670-92. DOI:10.1093/bjsw/bcp037.
- Lindsay, Stephen, Daniel Jackson, Cassim Ladha, Karim Ladha, Katie Brittain & Patrick Olivier
2012 Empathy, Participatory Design and People with Dementia. *CHI '12 Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Pp. 521-30. DOI:10.1145/2207676.2207749.
- Mahoney, Edward L. & Diane F. Mahoney
2010 Acceptance of Wearable Technology by Pople with Alzheimer's Disease. *Issues and Accommodations. American Journal of Alzheimer's Disease and Other Dementias* 25(6):527-31. DOI:10.1177/1533317510376944.
- McKeown, Jane
2010 Actively Involving People with Dementia in Qualitative Research. *Journal of Clinical Nursing* 19(13-14):1935-43. DOI:10.1111/j.1365-2702.2009.03136.x.
- Meiland, Franka, Anthea Innes, Gail Mountain Gail, Louise Robinson, Henriette van der Roest, Antonio J. García-Casal, Dianne Gove, Jochen R. Thyrian, Shirley Evans, Rose-Marie Droes, Fiona Kelly, Alexander Kurz, Dymna Casey, Dorota Szczesniak, Tom Dening, Michael P. Craven, Marijke Span, Heike Felzmann, Magda Tsolaki & Manuel Franco-Martin
2017 Technologies to Support Community-Dwelling Persons with Dementia. A Position Paper on Issues Regarding Development, Usability, Effectiveness and Cost-Effectiveness, Deployment, and Ethics. *JMIR Rehabil Assist Technol* 4(1):1-21. DOI:10.2196/rehab.6376.
- Miyamoto, Yuki, Hiroto Ito, Toshio Otsuka & Hiroshi Kurita
2002 Caregiver Burden in Mobile and Non-Mobile Demented Patients. A Comparative Study. *International Journal of Geriatric Psychiatry* 17(8):765-73. DOI:10.1002/gps.694.
- Møller, Anders K. & Trine S. Christensen
2018 Designing Electronic Tracking and Tagging Solutions for People with Dementia. Experiences from a Public-Private Project Collaboration. *Dementia Lab 2018 Proceedings*. DOI:10.6084/m9.figshare.9936422.v1.
- Nationalt Videnscenter for Demens
2014 Ny prognose for antal demensramte i Danmark. <http://www.videnscenterfordemens.dk/nyheder/2014/03/ny-prognose-for-antal-demensramte-i-danmark/>.
- OTIOM
2019 OTIOM Fordi ingen skal frygte at blive væk. <https://otiom.com/>.
- Rafii, Michael S. & Paul S. Aisen
2009 Recent Developments in Alzheimer's Disease Therapeutics. *BMC Medicine* 7(7). DOI:10.1186/1741-7015-7-7.
- Robinson, Louise, Katie Brittain, Stephen Lindsay, Daniel Jackson & Patrick Olivier
2009 Keeping in Touch Everyday (KITE) Project. Developing Assistive Technologies with People with Dementia and their Carers to Promote Independence. *International Psychogeriatrics* 21(3):494-502. DOI:10.1017/S1041610209008448.

- Sanders, Elizabeth B.-N.
2002 From User-Centered to Participatory Design Approaches. In: J. Frascara (ed.): Design and the Social Sciences. Making Connections. Pp. 1-8. London & New York: Taylor & Francis.
- Span, Marijke, Marike Hettinga, Myrra Vernooij-Dassen, Jan Eefsting & Carolien Smits
2013 Involving People with Dementia in the Development of Supportive IT Applications. A Systematic Review. Ageing Res Rev 12(2):535-51. DOI:10.1016/j.arr.2013.01.002.
- Stacciarini, Jeanne-Marie, Mona Shattell, Maria Coady & Brenda Wiens
2011 Review. Community-Based Participatory Research Approach to Address Mental Health in Minority Populations. Community Mental Health Journal 47(5):489-97. DOI:10.1007/s10597-010-9319-z.
- Suijkerbuijk, Sandra, Henk Nap, Lotte Cornelisse, Wijnand IJsselsteijn, Yvonne de Kort & Mirella Minkman
2019 Active Involvement of People with Dementia. A Systematic Review of Studies Developing Supportive Technologies. Journal of Alzheimer's Disease 69:1041-65. DOI:10.3233/JAD-190050.
- Sundheds- og Ældreministeriet
2016 Statusrapport på demensområdet i Danmark. https://www.sum.dk/~media/Filer%20-%20Publikationer_i_pdf/2016/Statusrapport-demens-2016/Statusrapport-paa-demensomraadet-i-dk.pdf. Læst 13.5.2019.
- 2017 Et trygt og værdigt liv med demens. national demens-handlingsplan 2025. http://www.sum.dk/Aktuelt/Publikationer/~media/Filer%20-%20Publikationer_i_pdf/2017/Demenshandlingsplan-2025-Et-trygt-og-vaerdigt-liv-med-demens/Demenshandlingsplan-2025-Et-trygt-og-vaerdigt-liv-med-demens.ashx. Læst 14.5.2019.
- Sundhedsstyrelsen
2019 Forskning til gavn for mennesker med demens og deres pårørende – national forskningsstrategi for demens 2025. <https://www.sst.dk/da/udgivelser/2018/~media/1287247E536D437783E80FD514B9156B.ashx>. Læst 14.5.2019.
- Tanner, Denise
2012 Co-Research with Older People with Dementia. Experience and Reflections. Journal of Mental Health 21(3):296-306. DOI:10.3109/09638237.2011.651658.
- Thoft, Diana S.
2017 Involving People with Earlystage Dementia in Qualitative Research about Their Lifeworld Perspectives. Aalborg: Aalborg University Press.
- Thoft, Diana S., Michelle Pyer, Anders Horsbøl & Jacqueline Parkes
2018 The Balanced Participation Model. Sharing Opportunities for Giving People with Early-Stage Dementia a Voice in Research. Dementia 0(0):1-20. DOI:10.1177/1471301218820208.
- Videncenter for demens Aalborg Kommune
2019 Skoletilbud til borgere med demens i tidligt stadie. <https://demens.aalborg.dk/yngre-med-demens/skoletilbud-til-personer-med-demens-i-tidligt-stadie>. Læst 14.5.2019.
- Wan, Lin, Claudia Müller, Volker Wulf & David W. Randall
2014 Addressing the Subtleties in Dementia Care. Pre-Study & Evaluation of a GPS Monitoring System. Paper presented at the CHI 2014, One of a CHIInd, Toronto, ON, Canada. Pp. 3987-96. DOI:10.1145/2556288.2557307.

- White, Eleanor B. & Paul Montgomery
2014 Electronic Tracking for People with Dementia. An Exploratory Study of the Ethical Issues Experienced by Carers in Making Decisions about Usage. *Dementia* 13(2):216-32. DOI:10.1177/1471301212460445.
- Wilkinson, Heather
2002 Including People with Dementia in Research. Methods and Motivation. In: H. Wilkinson (ed.): *The Perspectives of People with Dementia. Research Methods and Motivations*. Pp. 9-24. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Winblad, Bengt, Philippe Amouyel, Sandrine Andrieu, Clive Ballard, Carol Brayne et al.
2016 Defeating Alzheimer's Disease and Other Dementias. A Priority for European Science and Society. *The Lancet Neurology* 15(5):455-532. DOI:10.1016/S1474-4422(16)00062-4.
- WMA
2013 WMA declaration of Helsinki. Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/>. Læst 10.5.2019.
- Yu, Fang
2009 Cognitive Training for Early-Stage Alzheimer's Disease and Dementia. *Journal of Gerontological Nursing* 35(3):23-29. DOI:10.3928/00989134-20090301-10.

BRUNE OG HVIDE BUDE

Mobiltelefonen som medskaber af budservicemarkedet for illegale rusmidler

THOMAS FRIIS SØGAARD

I de senere år har udbredelsen af nye kommunikationsteknologier forandret måden, illegale rusmidler handles og distribueres på. Handel med illegale rusmidler foregår i stigende grad på online kryptomarkeder (Barratt & Aldridge 2016), sociale medier (Demant et al. 2019) eller ved hjælp af mobiltelefoner (Salinas 2018; Søgaard et al. 2019). Ifølge May og Hough (2004) har især den øgede brug af mobiltelefoner medført en radikal transformation af det illegale stofmarked på detailniveau og muliggjort mere skjulte og fleksible distributionsmåder såsom narkotikahandel organiseret som budservice (Curtis et al. 2002). Mens traditionelt gadesalg af stoffer ofte foregår inden for et afgrænset geografisk område, hvor køberen kommer til sælgeren, er stofsalg organiseret som budservice kendetegnet ved, at køberen kontakter en sælger, for eksempel pr. telefon, og aftaler et tidspunkt og et mødested, hvor stoffet leveres af sælgeren. Leveringsstedet varierer og kan være køberens hjem, en parkeringsplads, en kontorbygning, en natklub eller et andet givent sted.

Stofsalg organiseret som budservice er ikke et nyt fænomen. Curtis et al. (2002) har for eksempel beskrevet, hvordan udbredelsen af mobiltelefonen samt en intensiveret politiindsats over for gadesælgere havde den konsekvens, at gadehandlen med stoffer på Manhattans Lower East Side op igennem 1990'erne gradvist blev afløst af budservicesalg. Selv om stofsalg via budservice ikke er nyt, peger en del forskning på, at det er en distributionsmodel, som er i vækst. I 2018 offentliggjorde Det Europæiske Overvågningscenter for Narkotika og Narkotikamisbrug en rapport, der viste, at det europæiske kokainmarked synes at undergå en proces, hvor sælgere i stigende grad tilbyder ekstra services såsom „hurtig levering overalt og til enhver tid“ (EMCDDA 2018:18). Dette indtryk bekræftes af data fra The Global Drug Survey, som i 2018 spurgte 15.000 stofbrugere på verdensplan, om det var hurtigere at få leveret et gram kokain end en pizza. Mens de hurtigste leveringstider blev registreret i Brasilien og Holland,

viste undersøgelsen, at kiggede man på by/regionsniveau, blev listen toppet af de tre regioner, som udgør det vestlige Danmark: Region Nordjylland, Region Midtjylland og Region Syddanmark. Her rapporterede cirka 46 procent af de adspurgte, at de kunne få kokain leveret på mindre end 30 minutter (Global Drug Survey 2018). Som dette antyder, er budservice i dag en central distributionsmodel på det danske detailmarked for illegale rusmidler. Billedet bekræftes af en rundspørge foretaget af Jyllands-Posten i 2013, hvor de fleste danske politikredse meddelte, at brugen af „hashbude“ eller „brune bude“ var udbredt (Gustavsen & Ellegaard 2013). I Danmark har medierne også jævnligt bragt beretninger om „kokainbude“ eller „hvide bude“, hvor stofkøbere kan bestille kokain pr. SMS eller ved et enkelt telefonopkald (J. Søgaard 2018). Mobiltelefoner spiller dog ikke kun en central rolle i koordineringen af illegale penge-for-stof-transaktioner, men også i politiets forsøg på at bekæmpe budservicehandlen. Dansk politi har således udtalt, at de bruger konfiskerede eller aflyttede salgstelefoner indeholdende opkaldsinformation og kundelister til både at opspore sælgere og købere og kortlægge telefonens aktivitetsniveau. Sidstnævnte bruges senere i udmålingen af købernes bødestraf og sælgernes fængselsstraf (Søndberg 2014).

I Danmark findes der kun sparsom forskningsbaseret viden om stofhandel organiseret som budservice. For at skabe en bedre forståelse af budservicemarkedets organisering og dynamikker trækker denne artikel primært på data fra 21 kvalitative interviews med 19 unge mænd, der sælger illegale rusmidler ud fra et derringervi-bringer-koncept. Sekundært benytter artiklen også data fra interviews med 28 stofkøbere, som erhverver sig rusmidler fra budservicesælgere. Artiklen argumenterer for, at et fokus på sælgernes salgstelefon og de forskellige måder, denne bliver „enacted“ (Law 1999),¹ kan fungere som en prisme, hvorigennem vi kan få indblik i de forskellige og delvis krydsende (fraktale) sociotekniske netværk og praksisser (Mol 2002), som i dag giver form til det mobiltelefonbaserede budservicemarked for illegale rusmidler. Mere præcist belyser analysen, hvordan budservicemarkedet udgøres af forskellige sociotekniske netværk, der skaber fem forskellige versioner af fænomenet salgstelefon, afhængigt af konteksten og hvilke aktører (sælgere, købere, politiet, andre kriminelle) der indgår i netværksformationen. Den første del af analysen fokuserer på mobiltelefonens rolle i sælgernes relation til købere. Her beskrives det, hvordan sælgerne konstruerer mobiltelefonen som både et *redskab* til intern koordinering af budserviceforretningen og som et *kommercielt passagepunkt* i relation til stofkunderne. Den anden del fokuserer på mobiltelefonens rolle i sælgernes relation til politiet. Her belyses det, hvordan telefonen artikuleres som et *svagt led*, der potentielt kan udnyttes af politiet til at optrevle et salgs-/købsnetværk. Den tredje del undersøger salgstelefonens rolle i relationen mellem (konkurrerende) kriminelle stofsælgere. Denne del viser,

hvordan salgstelefonen både artikuleres som en *vare*, som når salgstelefonerne og deres kundelister handles mellem stofselgere, og som et *middel til fjendtlig markedsovertagelse*, som når kriminelle forsøger at erobre markedsandele ved at stjæle deres konkurrenters salgstelefoner og kundelister. Ved at fremanalysere skabelsen af ovennævnte multiple versioner af sælgernes salgstelefon giver artiklen ikke blot vigtige indsigter i det danske budservicemarked for illegale rusmidler. Den viser samtidig, hvordan nutidens illegale stofmarkeder med fordel kan forstås som sociotekniske netværk, da disse i stigende grad formes af samspillet mellem sociale og teknologiske processer.

Analytisk ramme

For at fremanalysere de sociotekniske netværk, som i dag giver form til det telefonbaserede budservicemarked for illegale rusmidler, er aktørnetværksteori (ANT) anvendelig. ANT fremhæves ofte som et analytisk perspektiv, der er særligt brugbart til at skærpe forskerens blik for, hvordan sociale ordener (for eksempel illegale stoftransaktioners form) skabes gennem sociotekniske forbindelser og forhandlingsprocesser (Jensen 2005). ANT beskrives også til tider som „materiel semiotik“ (Law 1999:4). Det skyldes to forhold. Det ene er ANT’s grundantagelser om, at mennesker og materielle/teknologiske objekter er gensidigt konstituerende, og at „ethvert handlingsforløb sjældent kun vil bestå af menneske-til-menneske-relationer [...] eller objekt-til-objekt-relationer, men derimod sandsynligvis vil zigzagge fra den ene til den anden“ (Latour 2005:75). Set fra et sådant perspektiv er ethvert handlingsforløb og praksis (for eksempel stofhandel) et resultat af samspillet mellem en heterogenitet af menneskelige og ikke-menneskelige „aktører“. I dagligdags sprog og i meget samfundsvidenskabelig teori defineres aktører typisk som menneskelige individer eller kollektiver af individer. I modsætning til dette opererer ANT med en semiotisk og meget åben forståelse af aktøren. En semiotisk aktør, eller „aktant“ for at bruge ANT’s terminologi, kan være en hvilken som helst menneskelig som ikke-menneskelig enhed, der er kilde til handling og får handling fra andre (Jensen 2005). Dette bringer os til det andet forhold. Inspireret af semiotikken er det ANT’s ontologiske påstand, at både praksis og objekter er et resultat af, at relationen mellem forskelligartede aktanter ordnes på en bestemt måde. I ANT er det således en vigtig pointe, at ingen aktant har kraft i sig selv, men derimod får handlingskapacitet ved at indgå som et knudepunkt i et netværk, der har opnået en vis stabilitet, og derved skaber effekter og virkeligheder. Deraf begrebet „aktørnetværk“. Anvender man en sådan relationel tilgang i forståelsen af teknologier, betyder det, at de (for eksempel en mobiltelefon) ikke længere anses som objektlignende ting med en essens eller stabile universelle

egenskaber. Teknologier anskues i steder som „enacted“, hvilket betyder, at en given teknologisk funktion, kapaciteter og effekter er et resultat af dens relationer til andre aktanter i et specifikt netværk (Law 1999; Mol 2002).

Traditionelt har ANT-forskningen været optaget af at kortlægge de „translationer“, gennem hvilke bestemte aktørnetværk opbygges, og de enkelte aktanter (for eksempel teknologiske objekter) opnår bestemte kapaciteter og funktioner (Gad & Jensen 2007). I analysen anvender jeg denne tilgang til at vise, hvordan mobiltelefonen i relationen mellem stofsælgere og stofkøbere bliver forsøgt etableret som et „obligatorisk passagepunkt“ (Callon 1986) for penge-for-stof-transaktioner. I en ANT-forståelse kan et obligatorisk passagepunkt forstås enten metaforisk eller konkret som en passage, alle involverede aktører må forholde sig til eller passere (igennem) for at opnå deres mål. I nærværende sammenhæng er målet for stofbrugerne at få adgang til stoffer, mens det for sælgerne er at sælge stoffer. Lidt forenklet kan man sige, at set fra en budservicesælgers perspektiv kører hans forretning optimalt, når mange kunder vælger at benytte netop hans salgstelefonnummer som en passage eller kanal til at få adgang til stoffer. For den enkelte budservicesælger er problemet dog, at han ofte har mange konkurrenter, der alle forsøger at få stofbrugerne i et bestemt lokalområde til at ringe til netop deres salgstelefonnummer. I analysen belyser jeg derfor, hvordan konkurrerende budservicesælgere gør brug af forskellige „interesse- og indrulleringsstrategier“ (Callon 1986) – såsom at uddele telefonnumre og løbende udsende SMS-reklamer – i forsøget på at vække potentielle kunders interesse og knytte disse til netop deres salgstelefonnummer, som derved kommer til at fungere som det, jeg kalder for et „kommercielt passagepunkt“ for køb og salg af stoffer.

Mens et traditionelt ANT-perspektiv primært interesserer sig for, hvordan det lykkes at opbygge nogle sociotekniske aktørnetværk frem for andre, har nyere ANT-tilgange (post-ANT) været optaget af at belyse de praktiske og lokale implikationer af sameksistensen af flere sociotekniske netværk. Centralt i denne nyudvikling er begreberne „performance“ og „enactment“ – som på dansk ofte oversættes med „praktiseres“ og „udføres“ eller „gøres“ (Gad & Jensen 2007) – og begrebet „ontologisk multiplicitet“ (Mol 2002). Mens førstnævnte refererer til, at fænomener ikke eksisterer uafhængigt af de praksisser, hvori de manipuleres og italesættes, er sidstnævnte anvendeligt til at belyse, hvordan forskellige sameksisterende netværksformationer producerer forskellige versioner af det samme fænomen (Law 1999; Mol 2002). Set fra et sådant perspektiv kan den samme teknologi have mange forskellige kapaciteter, betydninger og effekter afhængigt af de forskellige kæder af relationer og praksisser, som den udføres gennem (Mol 2002). I analysen anvender jeg dette perspektiv både til at belyse, hvordan budservicemarkedet for illegale stoffer består af forskellige so-

ciotekniske netværksformationer, som hver især artikulerer multiple versioner af salgstelefonen (et redskab, et kommercielt passagepunkt, et svagt led, en vare, et middel til markedsovertagelse), og til at vise, hvordan de forskellige versioner af salgstelefonen har en fraktal karakter. Det vil sige, at de forskellige versioner af salgstelefonen ikke er klar adskilte, men derimod delvis krydsende og forbundne, hvilket til tider skaber nye problemer for stofsælgerne.

Baggrund

I Danmark opstod det første offentligt kendte eksempel på illegal stofhandel organiseret som budservice i København i de tidlige 2000'erne (Dahlin 2015). Siden da har budservicemodellen spredt sig til mange andre større og mellemstore danske byer (Søgaard et al. 2019; Søgaard 2019a, 2019b). Fremkomsten og spredningen af budservicemodellen skyldes særligt to udviklinger. Den ene er udbredelsen af mobiltelefonen som allemandseje, hvilket har gjort det muligt for illegale stofsælgere og -købere at kommunikere mere skjult og lettere koordinere mødesteder på tværs af tid og rum. På den anden side kan udbredelsen af budservicemodellen også ses som det illegale stofmarkeds reaktion på en række politiske og politimæssige tiltag. I 2003 lancerede den daværende regering handlingsplanen „Kampen mod narko“ (Indenrigs- og Sundhedsministeriet 2003), som blandt andet havde til formål at intensivere politiindsatsen over for salg af stoffer på gaden. I årene forinden havde regeringen også skærpet lovgivningen, så det blev lettere at straffe personer for salg af meget små mængder illegale rusmidler, den såkaldte „pusherlov“ i 1996. Ligeledes vedtog man i 2001 den såkaldte „hashklublov“. Sidstnævnte betød, at politiet nu fik øgede administrative beføjelser til at udstede forbud mod, at personer besøgte eller tog ophold i lokaler (typisk lejligheder), som politiet mistænkte blev brugt til salg af illegale rusmidler. Politiets forsøg på at slå hårdt ned på den åbenlyse gadehandel og de såkaldte hashklubber betød imidlertid ikke, at det illegale stofmarked forsvandt. Tværtimod førte det til en række transformationer på detailniveau. Mens nogle gadesælgere flyttede sig til steder i byen, hvor der var mindre politi, begyndte andre at sælge på mere diskrete måder, for eksempel at sælge fra biler eller at tilbyde bududlevering (Frank 2008).

I sammenligning med traditionel gadehandel er stofbudes salg af illegale rusmidler sværere at opdage for politiet (Barendregt et al. 2006; T. Søgaard 2018). En grund til dette er, at stofhandel organiseret som budservice ikke er statisk knyttet til et bestemt geografisk sted, hvilket gør den mindre synlig. Frem for at hænge ud på gadehjørner eller i lejligheder er budservicesalg karakteriseret ved en høj grad af fleksibilitet, hvilket betyder, at budene konstant er i bevægelse

fra én køber til en anden eller fra et stoflager til køberne. For at fange sælgerne kan politiet således ikke længere nøjes med blot fysisk at overvåge et mindre antal kendte handelssteder. Politiet må derimod enten følge buddet rundt i byen, prøve at holde øje med en underskov af mindre handelssteder eller forsøge at opspore og aflytte telefonnummeret, som sælgeren anvender i kommunikationen med køberne.

Metode og data

Artiklen er primært baseret på data fra 21 kvalitative interviews med 19 aktive budservicesælgere i alderen 17 til 22 år. Interviewene blev foretaget som del af et større forskningsprojekt,² der har til formål at undersøge, hvordan unge mænd med etnisk minoritetsbaggrund oplever dansk politi. I dette studie interviewede vi (i 2016 og 2017) 100 unge minoritetsmænd, der alle boede i en større dansk by, som her benævnes Telborg. De oprindelige interviews handlede primært om de unges oplevelser og syn på politiet (Haller et al. 2020). I interviewene blev det klart, at flere af deltagerne var involveret i narkotikahandel. Da der i Danmark kun findes meget sparsom forskning om handel med illegale rusmidler, besluttede vi derfor at invitere disse deltagere til at blive geninterviewet, nu med fokus på deres salgsaktiviteter. Disse andenrundeinterviews varede mellem en og to timer, og i interviewene blev der anvendt en semistruktureret interviewguide. De 19 unge mænd, som tog del i andenrundeinterviewene, var alle vokset op i det samme udsatte boligområde, som er karakteriseret ved relativt høje arbejdsløsheds- og kriminalitetsrater. De unge mænd beskrev sig selv som havende palæstinensisk, somalisk, tyrkisk, irakisk og kurdisk kulturel baggrund. 10 af deltagerne var officielt arbejdsløse, to gik på gymnasiet, fem gik på teknisk skole, og to arbejdede i dagligvareforretninger. Mens 12 af deltagerne forklarede, at de penge, de tjente ved stofhandel, udgjorde et supplement til deres kontanthjælp eller SU, forklarede syv, at salg af stoffer var deres primære eller eneste indtægt.

Andenrundeinterviewene blev lavet over en periode på et halvt år, og enkelte nøgleinformanter blev interviewet flere gange. Inden interviewene blev deltagerne grundigt informeret om studiets nye formål, og at deres deltagelse var frivillig og anonym. Interviewene var designet til at undersøge følgende temaer: motiver for og veje ind i stofhandel, den sociale og tekniske organisering af budservicebaseret stofhandel, sælgerens salgspraksis og mobiltelefoneteknologiens rolle i dette. Vigtigheden af mobiltelefonen i deltagerens stofhandel blev understreget af, at flere interviews midlertidigt måtte afbrydes, så deltagerne kunne besvare kundeopkald på deres salgstelefoner. Disse episoder og interviewene viste, at sælgerne udelukkende gjorde brug af meget simple mobiltelefoner uden internet,

GPS eller Bluetooth i deres kommunikation med kunderne. Betydningen af dette vil senere blive uddybet. Databehandlingen tog udgangspunkt i en grounded theory-tilgang (Strauss & Corbin 1997), hvor alle interviewene først blev grovkodet induktivt ud fra spirende temaer såsom „veje ind i stofhandel“, „den praktiske brug af salgstelefonen“, „sikkerhed og politi“, „rekruttering af og interaktion med kunder“, „sociale netværk“, „SIM-kortet“ og „andre kriminelle“. I forbindelse med denne artikel blev de oprindelige koder genbesøgt og genkodet nu med et særligt fokus på mobiltelefoneteknologiens rolle i sælgernes stofhandel. Inspireret af Latours metodiske slogan om, at vi skal „følge aktørerne“ (Latour 2005:12), havde andenrundekodningen til formål at identificere mønstre og fortætninger i de forbindelser, som skabes mellem salgstelefonen, sælgerne og andre relevante aktører. I den efterfølgende analyse præsenteres de mest dominerede sociotekniske fortætninger, og der argumenteres for, at disse artikulerer fem forskellige versioner af fænomenet stoftelefon, som tilsammen er med til at give form til det telefonbaserede budservicemarked for illegale rusmidler.

For at nuancere nogle af artiklens analyser trækker jeg i mindre grad også på data fra et nyere studie (2018-2019), som undersøger budservicefænomenet set fra et køberperspektiv (Søgaard 2019a, 2019b). Dette studie består af interviews med 28 stofbrugere, som alle har førstehåndserfaring med at købe illegale rusmidler fra budservicesælgere. I køberstudiet blev der også indsamlet 69 SMS-baserede reklamebeskeder sendt fra budservicesælgere til „stofkøbere“ som en måde at promovere deres forretning og produkter på. Alle deltagere, steder og reklamebeskeder er anonymiserede.

Relationen til køberne: et koordineringsredskab og kommercielt passagepunkt

I det følgende beskrives det, hvordan mobiltelefonen skabes både som et redskab til intern koordinering og som et kommercielt passagepunkt for kundernes erhvervelse af stoffer. Inden da giver jeg et kort rids over, hvordan sælgernes budserviceforretning er organiseret.

Flere sælgere beskrev, hvordan deres stofsalg delte lighedstræk med taxaarbejde og pizzaudlevering:

Det er det samme som en taxachauffør. Ens telefon ringer. Du skal ud og mødes med folk. Du skal være der om 10 minutter, så du har meget travlt. Du skal ikke køre dem et sted hen. Du skal ud og give dem noget. Og så får du penge (Asharf).

Sælgere afviste at være del af en bande. I stedet forklarede de, at de fleste lokale budserviceforretninger var drevet af mindre grupper – eller entreprenørteams

– bestående typisk af to til fire personer, som arbejdede sammen. En grund til, at budsælgerne finder sammen i mindre teams, er, at de ofte arbejder under tidspres, da deres forretningskoncept bygger på hurtig levering af stoffer til kunderne:

Du skal holde dine tider, det er meget vigtigt. Det er ligesom, når du bestiller en pizza, og du er megasulten. Du [kunden] gider ikke vente en time, vel (Hamsa).

I skabelsen af en succesfuld budserviceforretning indgår mange forskellige socio-tekniske praksisser. Ikke blot bruger sælgerne biler og i mindre grad scootere til at bringe stoffer ud til kunderne. Mobiltelefonen spiller også en central rolle i den interne koordinering og i selve opbygningen af en budserviceforretning. I forhold til den interne koordinering beskrev sælgerne, at de fleste teams var karakteriseret ved en vis arbejdsdeling. Mens ejeren eller ejerne af salgstelefonen ofte passer salgstelefonen, tit fra deres hjem eller andet sted, og besvarer opkald eller SMS'er fra kunderne, efterhånden som de tikker ind, har en anden (buddet) ansvaret for at køre kurerbilen med stofferne ud til kunderne. I de tilfælde, hvor budserviceforretningen drives af blot to ejere, skiftes de ofte til at passe telefonen og køre ud med stofferne. Denne arbejdsdeling samt det faktum, at kurerbilen ofte er i konstant bevægelse fra én køber til en anden eller fra et stoflager til køberne, har skabt nye behov for både rumlig og tidslig koordinering. Når salgstelefonens ejere modtager et opkald fra en kunde, skal de efterfølgende ringe til buddet for at koordinere dennes rute mest effektivt.

Ud over at mobiltelefonen fungerer som et redskab til intern koordinering, står og falder selve opbygningen af en succesfuld budserviceforretning med sælgernes evne til at konstruere et specifikt telefonnummer som et attraktivt „passagepunkt“ (Callon 1986) for potentielle købere på jagt efter stoffer. Sagt på en anden måde kan man sige, at for en vordende budservicesælger med adgang til en pålidelig leverandør består opbygningen af en budserviceforretning i to centrale skridt. Det første er, at man anskaffer sig en mobiltelefon og et telefonnummer, der tilsammen kan fungere som en salgstelefon, det vil sige som et bindeled mellem købere og sælgeren. Det næste skridt er, at man skal forsøge at gøre potentielle kunder interesserede i at kontakte og benytte netop dette telefonnummer som en kanal til at få adgang til stoffer. Sidstnævnte kræver meget arbejde, da det telefonbaserede budservicemarked er karakteriseret ved massiv konkurrence mellem mange sælgere. Interviewene med budservicekøbere viste eksempelvis, at de ofte har flere sælgernumre at vælge imellem, når de ønsker at købe stoffer (Søgaard 2019a, 2019b). I forsøget på at gøre potentielle købere interesserede i at kontakte netop deres telefonnummer gjorde sælgerne brug af forskellige interessekonstruktionsstrategier (Callon 1986). Sælgeren Mehmet forklarede eksempelvis, hvordan han sommetider engagerede sig i traditionelt gadesalg ved

natklubber eller på gaden i forsøget på at rekruttere kunder til sin salgstelefon. Mehmet betonede, at det egentlige formål med disse gadetransaktioner ikke var at sælge stoffer, men derimod at dele sit nummer ud til kunderne, da det kunne skabe en mere varig relation:

Jeg tog ind til byen og tog kontakt til folk, solgte et par poser, gav dem mit nummer, gav mit nummer til ham, til ham, til ham og måske gav dem en gratis smagsprøve, gav nogle flere numre ud ..., og langsomt så starter det, og én ringer: 'Jeg har brug for noget af det gode' (Mehmet).

I tråd med dette forklarede Abdul, at han og hans venner sommetider tog til en park i centrum af byen, som var kendt som et salgssted for illegale rusmidler. Abdul forklarede, at fordi parken var en visitationszone, og politiet derfor kunne visitere alle uden begrundet mistanke, medbragte han og hans venner aldrig stoffer. I stedet medbragte de papirlapper og businesskort med deres telefonnummer, som de delte ud til potentielle kunder:

Du ved, vi har Torveparken. Politiet kan visitere dig uden grund, fordi der bliver solgt mange stoffer der. Så vi tager derned, venter, venter, venter, og når én så kommer hen til dig, så siger du: 'Måske du har brug for et nummer, så du ikke behøver at komme her. Jeg kommer til dig.' Så siger han, 'Ja'. 'Værsgo!'[viser med hånden, hvordan han giver kunden et stykke papir]. Og det er sådan, det starter (Abdul).

Som ovenstående viser, er gadesalg, uddelingen af gratis vareprøver og „businesskort“ til tider instrumentelle i forhold til sælgernes forsøg på at skabe opmærksomhed og konstruere køberinteresse for netop deres salgsnummer. Mobiltelefonen spiller imidlertid også en central rolle i sælgernes forsøg på at transformere købernes indledende interesse til en mere varig tilknytning til et bestemt salgsnummer. En af de strategier, sælgerne bruger til at „indrullere“ (Callon 1986) køberne i mere varige netværksrelationer, er jævnligt at sende gruppebaserede SMS-reklamer til personer, der tidligere har kontaktet dem og efterspurgt stoffer. SMS-reklamerne indeholder typisk information om sælgerens åbningstider, priser og slagtilbud, og de betoner ofte produkternes kvalitet og sælgernes hurtige leveringstid. Nedenstående er et eksempel på en SMS-reklame:

Så er J-dag lige om hjørnet! Det skal selvfølgelig fejres! Mine damer og herrer tag godt imod dette LÆKRE TILBUD: 0.5g for 400kr 1g for 700kr 1.5 for 1000kr. Dette er skræddersyet til denne begivenhed, og det kører fra fredag kl: 14 til mandag kl: 7. Glæder mig til at se jer og dele en flaske øl med jer!☺

Sælgernes brug af SMS-reklamer tjener flere formål, herunder at tilskrive modtageren en rolle som stofkøber og at guide dennes valg. I et budservicemarked med

mange udbydere kan det, at man løbende rundsender reklamer, være en måde at fastholde kundernes opmærksomhed og tilknytning til et specifikt salgsnummer. I SMS-reklamerne fremhæver mange sælgere derfor også ofte deres brandnavn, da det antages, at køberne nemmere kan huske navne som Cool Style, Den Høje eller Mekaniker Tom frem for et anonymt telefonnummer. Interviewene med køberne viste, at reklamerne kan have en vis effekt på nogle stofbrugeres praksis, derved at det at modtage en SMS-reklame på telefonen kan medvirke til at pirre ens lyst, emotioner og stoftrang:

Jeg er oplevet, at nogle af mine venner, som ryger hash, der har villet holde enten pause eller stoppe helt, og så får de en af de her SMS'er. Det gør simpelthen så meget ved deres abstinenser, og så går de ud og køber kort efter (Jens).

Ovenstående er interessant, fordi det viser, hvordan konstruktionen af salgstelefonen som et kommercielt passagepunkt for penge-for-stof-transaktioner implicerer formationen af en lang række teknosociale og teknoemotionelle relationer, hvor sælgerne, telefonteknologien, køberne, papirlapper/businesskort, gratis stofprøver, reklamer, brandnavne og kropslige emotioner alle kommer til at fungere som aktanter, der tilsammen skaber bestemte praksisser.

Relationen til politiet: et potentielt svagt led

I takt med at telebaserede og digitale kommunikationsteknologier er blevet centrale i udøvelsen af kriminalitet, er de også blevet mål for politiet. Politiets efterforskning involverer således ofte forsøg på at trænge ind i kriminelle socio-tekniske netværk ved at indrullere og trække information ud af dem (Berry 2018). I Danmark har politiets forsøg på at stække og fange budservicesælgerne ofte centreret sig om mobiltelefonerne. En grund til dette er, at sælgernes brug af mobiltelefoner efterlader elektroniske og/eller digitale spor. En anden er, at dansk politi, ligesom deres kollegaer i England (Spicer 2019), har opdaget, at budservicesælgernes salgstelefonnummer også fungerer som deres brand i forhold til kunderne, og at sælgerne derfor er tilbageholdne med at skifte salgsnummer for ofte. Set fra politiets side udgør sælgernes mobiltelefon(nummer) derfor et potentielt svagt led, de kan udnytte til efterforskning.

I dag er en væsentlig del af betjentenes traditionelle overvågningsarbejde uddelegeret til teknologiske stedfortrædere (Latour 1994) i form af teknologiske sporings- og aflytningsanordninger og dataservere, der kontinuerligt registrerer og opsamler data om borgernes telefon- og internetadfærd. I forsøget på at kortlægge en sælgers færden eller en kurerbils rute kan politiet eksempelvis gøre brug af pejlesendere (GPS), der placeres udvendigt på en mistænkt persons bil

(Institut for Menneskerettigheder 2016), eller de kan udnytte retsplejelovens § 791a, stk. 5,³ som giver politiet mulighed for at foretage teleobservation, det vil sige indhente oplysninger fra teleselskaberne om, hvilke telemaster en mistænkt persons telefon har været i kontakt med. I de tilfælde, hvor politiet kan sandsynliggøre, at en kriminel aktivitet antager en særlig grov eller organiseret karakter, giver retsplejelovens § 780³ politiet mulighed for at aflytte en mistænkt persons mobiltelefon, aflæse SMS-beskeder og internetbaseret kommunikation og rumaflytte kurerbilen (Lentz 2017). Som del af dette kan politiet eksempelvis udnytte smartphonens indbyggede internetforbindelse og GPS til at overvåge en mistænkt persons færden og kommunikation. Muligheden for at indrullere budservicesælgeres mobiltelefoner og elektroniske korrespondancer i et „overvågningsassemblage“ (Haggerty & Ericson 2000) spiller i dag en central rolle i politiets forsøg på at optrevle sælger-køber-forbindelser, kortlægge de involverede parterers roller og beregne salgsniveauet, hvilket senere kan bruges som dokumentation i udmålingen af købernes bødestraf og sælgerens fængselsstraf (Søndberg 2014; Søgaard 2016; Abildgaard 2018). Som det foregående antyder, „praktiseres“ budservicesælgeres mobiltelefon i dag gennem flere forskellige og sameksisterende aktørnetværk, der hver producerer multiple versioner (Law 1999; Mol 2002) af telefonen. Mens salgstelefonen i sælger-køber-aktørnetværket artikuleres som et kommercielt passagepunkt for handel med stoffer, artikuleres salgstelefonen i relationen til politiet som et potentielt svagt led, der indgår i politiets produktion af arrestationer og (fængsels)sanktioner.

De to versioner af telefonen er ikke klart adskilte, men derimod karakteriseret af fraktale, det vil sige delvist krydsende, forbindelser (Mol 2002), hvilket for sælgerne imidlertid udgør et væsentligt problem, da det potentielt kan sende dem i fængsel. Sælgerens „praktisering“ af salgstelefonen som et potentielt svagt led kommer særligt til udtryk i deres løbende forsøg på at „hugge netværket over“ (Strathern 1996), hvilket her vil sige deres forsøg på at blokere eller begrænse de potentielle forbindelser mellem deres salgstelefon og politiets overvågningsassemblage. Forskning har vist, at en af måderne, nogle stofsælgere gør dette på, er ved at engagere sig i et teknologisk våbenkapløb med politiet, hvilket involverer, at de flytter deres kommunikation med kunderne fra traditionelle mobiltelefoner og SMS'er til mere teknologisk avancerede apps som Wickr og Signal, der kan downloades på smartphones (Moyle et al. 2019; Demant et al. 2019). Disse apps har end-to-end-kryptering, hvilket betyder, at såvel afsender som modtager har en krypteringsnøgle, der bruges til at afkode beskeden, mens beskeden for alle andre ligner volapyk. Herudover har appsene enten en indbygget eller en tilvalgsfunktion, hvor beskederne slettes efter et bestemt tidsrum, hvilket gør det svært for politiet at få adgang til dem. En anden måde, som stadig benyttes

af mange stofsælgere i Danmark, er at gå teknologisk „old school“ (Søgaard et al. 2019). Som eksempel på dette fortalte de sælgere, vi interviewede, at de havde mindst to mobiltelefoner: en smartphone med internetforbindelse til private samtaler og en meget simpel mobiltelefon, ofte af mærket Nokia, uden internet, GPS og Bluetooth til at kommunikere med stofkøberne. Sidstnævnte blev ofte omtalt som enten en „røgtelefon“ (hvis de solgte cannabis) eller en „coketelefon“ (hvis de solgte kokain og andre stoffer). Ifølge sælgerne er billige og simple Nokia-telefoner mere sikre end smartphones, da de er sværere for politiet at infiltrere og spore:

[Gamle Nokia-telefoner] kan ikke overvåges. De [politiet] kan ikke spore den, fordi den har ingen internet (Anas).

Ud over at anvende simple telefoner, som ofte er købt uden abonnement og betalt kontant, forsøgte sælgerne også at minimere risikoen fra politiet ved altid at bruge taletidskort, der kan købes og bruges anonymt:

Jeg har egentlig to telefoner. Jeg har mit private telefonnummer, som jeg har her. Så har jeg en anden telefon [røgtelefon], som jeg har et nummer, hvor jeg egentlig bare køber taletid til. Til folk, der ikke skal have mit privatnummer. Så kan de bare ringe til mit andet nummer (Celal).

Hvis sælgerne fornemmer, at et bestemt nummer er ved at blive „varmt“, skifter de taletidskort. For sælgerne handler det dog om at finde den rette balance mellem at skifte nummer for at undgå politiet og beholde et nummer for at være tilgængelig for kunderne. Hver gang en sælger skifter nummer, risikerer han nemlig at miste kunder. Brugen af såkaldte „burner-telefoner“, det vil sige billige mobiltelefoner med uregistrerede simkort, gør det ikke blot svært for politiet at finde ud af, hvilke numre stofsælgere anvender, men også svært at opspore, hvem der gemmer sig bag de anonyme taletidskort. Fra tid til anden lykkes det dog politiet at identificere personen bag en salgstelefon. Det kan ske ved, at en stofsælger ved en fejltagelse kommer til at sætte et simkort, der er registreret i hans rigtige navn, i en burner-salgstelefon, som overvåges af politiet. Da alle telefoner har et unikt identifikationsnummer (IMEI), og fordi teleselskaberne skal registrere alle simkort, der sidder i en given telefon, vil en sådan fejl betyde, at politiet nu kan koble salgstelefonen med en navngiven person. Som Berry (2018) har beskrevet i sit studie fra England, kan stofsælgere imidlertid også i nogle tilfælde vende politiets overvågning af deres mobiltelefoner til en fordel. Hvis sælgerne har mistanke om, at en bestemt telefon bliver overvåget, kan de eksempelvis efterlade den hjemme og derved skabe sig et digitalt alibi, mens de ordner deres forretninger ude i byen. Ovennævnte giver således både et ind-

blik i, hvordan salgstelefonen qua dens teknologiske kapacitet til at indgå i en mangfoldighed af konstant ekspanderende forbindelser ofte „praktiseres“ som et potentielt svagt led i relationen til politiet, samt et indblik i nogle af de metoder, sælgerne anvender til at blokere og undergrave politiets indsamling af elektronisk og/eller digital information om deres kriminelle aktiviteter.

Relationen til andre kriminelle: en vare og et middel til fjendtlig markedsovertagelse

Brugen af mobiltelefoner og udbredelsen af budservice har ikke kun betydning for måden, stoffer sælges og distribueres på. Det har også skabt en situation, hvor salgstelefoner og deres porteføljer af stofkunder i dag er blevet en handelsvare, der kan sælges og købes på det illegale marked.

Interviewene viste, at et af de centrale mål for mange budservicesælgere er over tid at få opbygget et stort netværk af kunder, der alle ringer til netop deres telefon(nummer), når de ønsker at købe stoffer. Da røg- og coketelefoner, eller mere præcist deres simkort, er det primære kontaktpunkt for et udvidet netværk af kunder, har de i sig selv også fået stor økonomisk værdi:

Folk her i området starter med at sælge narko som 14-årige. De starter i det små, og så opgraderer de den [telefonen]. Større og større. Hvis du starter en telefon som 14-årig, og så pludselig er du 28, og hvis du har solgt med den telefon hele tiden, og du har knoklet for det, så har den mange, rigtig mange kunder. Så er der mange penge i den. Så er den guld værd (Hamsa).

Interviewene viste, at salgstelefoner og deres portefølje af kunder sommetider handles mellem budssælgere for mange penge (se også Søgaard et al. 2019). Stofsælgeren Mehdi forklarede eksempelvis følgende:

Jeg har bare en lille telefon, men jeg kender en herude, der har en telefon, som han lige er blevet tilbudt 200.000 for. 200.000 for sin telefon, jeg sværger. Tænk, hvis du har en telefon til 200.000. Og den telefon til 200.000, den kan lige lave 5000 pr. dag. Så hvor meget er det?

Prisen på en salgstelefon varierer og afhænger af, hvor stort et indtægtspotentiale et specifikt simkort menes at have. For en potentiel „køber“ kan det være svært at vide, hvor indbringende et bestemt simkort vil være i fremtiden. Sælgerne har derfor udviklet en relativt standardiseret procedure, som skal hjælpe potentielle „købere“ og „sælgere“ af et simkort til at nå til enighed om en fair pris. Proceduren består i, at personen, som ønsker at købe et simkort, tilbringer en uge eller to sammen med sælgeren.

[Hvis jeg skal købe en salgstelefon], så går jeg rundt med personen i en uges tid. Sover med ham, drikker med ham, spiser med ham. Jeg er hele tiden sammen med ham. Så kan jeg se, om telefonen kan lave to lapper, 1000, 500, eller 20.000 kroner. Hvor meget den er værd? Så sidder jeg og regner. Hvis den kan lave så meget, så vil jeg gerne gi' så meget. Det er det (Mehdi).

Ovenstående er interessant, fordi det viser, hvordan salgstelefoner, deres brand og deres porteføljer af stofkunder til tider artikuleres som en handelsvare i relationen mellem kriminelle budservicesælgere. I relationen mellem kriminelle budservicesælgere artikuleres salgstelefonen imidlertid også som et middel til fjendtlig markedsovertagelse.

Meget forskning har vist, at kriminelles kamp om ejerskabet over traditionelle stofmarkeder ofte handler om kontrollen over bestemte geografiske salgssteder som eksempelvis et gadehøjne (Eck 1994). I takt med at det illegale stofmarked er blevet mere teknologiseret og „mobiltelefoniseret“, er sælgernes telefoner også blevet centrale mål for kriminelle, der ønsker at erobre markedsandele – nu ved at stjæle deres konkurrenters telefonbaserede kundelister- og netværk. Som et eksempel på dette forklarede sælgeren Salim, at selv om han normalt havde et godt og fredeligt forhold til de andre budservicesælgere i sit område, var han til stidighed bekymret over, om nogle af hans konkurrenter kunne finde på at prøve at ødelægge eller overtage hans forretning ved at stjæle hans salgstelefon:

Vi siger aldrig, hvor meget vores telefoner laver. Kommer der en og spørger mig, så lyver jeg. Så siger jeg bare: 'Den ringer kun én gang om ugen' eller 'Det er ikke så meget, som det var før'. Selv om den virkelig kører godt. Fordi hvis folk begynder at få ondt i røven, så kan de godt finde på at overfalde dig, selv om de har kaldt dig brormand, og tage din telefon. Eller han lejer to personer til at overfalde dig og stjæle din telefon (Salim).

Salim forklarede ydermere, at hvis en person stjal en anden persons salgstelefon, betød det som regel ikke, at „tyven“ blot overtog salgsnummeret, der tilhørte den stjalne telefon. Selv om det kunne være fristende at køre videre med et stjålet salgsnummer, der allerede har en vis brandværdi, er der også en betydelig risiko ved det. Ifølge Salim ville personen, der var blevet bestjålet, sommetider forsøge at hævne sig ved at lægge en fælde, hvor han ringede til det stjalne salgsnummer og foregav at være en kunde, som ønskede at få stoffer leveret. Når kurerbilen ankom, ville den bestjålne sælger og til tider en medsvoren stå klar til at overfalde tyven og, hvis det var et bud, måske tvinge ham til at opgive navnet på tyven:

[Hvis én stjæler mine kunder], så ringer jeg til én [en kriminel, der erhverver sig ved at sælge sine evner til vold] og siger til ham: 'Prøv lige at ringe til det her nummer og sig, du lige gerne vil ha' noget'. Så ringer han, og [når tyven kommer

med stofferne], så får han BARE en omgang, fordi han har stjålet mine kunder (Salim).

Frem for at arbejde videre med et stjålet salgsnummer vil personer, der har stjålet en anden sælgers salgstelefon, ofte forsøge at omdirigere den stjålne telefons kundebase til et nyt nummer:

Du beholder bare telefonen og simkortet [det stjålne], for der er alle kontakter i, så ved du, hvad dine kunder hedder, jo. Du skifter nummer. Bare skriver ud: 'Hej, jeg har lige fået nyt nummer.' Så er du allerede i gang (Nasser).

For at minimere skaden ved et eventuelt tyveri af deres salgstelefon valgte nogle sælgere at have deres kunders numre gemt på et stykke papir. Ulempen ved dette er imidlertid, at hvis politiet laver en ransagning og finder dette papir, kan det bruges som bevis i en retssag. Flere var derfor tilbageholdende med at have nedskrevne kundenumre liggende.

Salgstelefonen er ikke kun genstand for tyveri fra individuelle konkurrenter. Forsøg på at tiltvinge sig kontrol over andres salgstelefoner spiller også en central rolle, når mere organiserede bander forsøger at lave en fjendtlig markeds-overtagelse af hele områder. Som tidligere nævnt strakte vores dataindsamling sig over seks måneder. Midt i denne periode opstod der en situation, hvor en meget organiseret bande, her kaldet V-20, med base i København forsøgte at overtage store dele af stofmarkedet i Telborg. Mens det område, hvor vi lavede dataindsamling, traditionelt havde været domineret af individuelle stofsælgere og mindre sælgerteams, fik truslen fra den udefrakommende bande den konsekvens, at mange af de normalt adskilte sælgerteams nu begyndte at arbejde sammen i en større enhed, som både politiet og nogle af sælgerne beskrev som en bande, her kaldet TB. Over de følgende måneder udspillede der sig en voldsom konflikt om ejerskabet over Telborgs stofmarked med natlige skyderier, knivstik og sporadiske slåskampe rundt omkring i byen. Mens en del af konflikten havde en klar territorial karakter, handlede en væsentlig del af kampen også om ejerskabet over salgstelefonerne og deres kundeporteføljer:

Jamaal: Altså TB-banden lukker, når V-20 lukker [forsvinder]. Så er der ikke længere nogen, der går rundt med pistoler eller andre våben. Lidt som det var for et halvt år siden. V-20, de vil jo gerne stjæle folks telefoner. Ved du, hvad en dodo er? En røgtelefon. Dem fra København kalder den for en dodo. Så siger de: 'Kom med din dodo, kom med din narkotelefon.' Der er nogle af dem, der har været efter mig, fordi der er én, som har fortalt dem, at min telefon kører godt. De ved, jeg er fra Sølvtoften [område i Telborg], og hvordan jeg ser ud, men de ved ikke, hvad jeg hedder. Jeg så dem til Open By Night for et par uger siden, én havde en V-20-trøje på. De løb efter mig på hovedgaden. Så jeg løb mod Bones

[restaurant] og sprang ind i en taxa.

Forsker: Men de fik ikke fat i dig?

Jamaal: Nej nej, det gjorde de ikke, men nu har jeg lejet min telefon ud til en kammerat, så jeg ikke mister den. Der er alt for mange problemer nu. Så jeg har givet den til én, som ingen kender, som lejer den.

Ovenstående er interessant, fordi det viser, hvordan kampen om det teknologiserede stofmarked ikke længere kun handler om kontrollen over bestemte territorier og salgssteder, men i lige så høj grad om kontrollen over salgstelefonerne, da man derved får kontrol over kundenetværkene.

Konklusion

I modsætning til folkelige forståelser, som ofte antager, at stofmarkedet er en monolitisk entitet, har meget nyere forskning peget på, at stofmarkeder varierer både vertikalt mellem markedsniveauer (top-, mellem- og detailniveau) og inden for det samme markedsniveau (Coomber 2015). I denne artikel har jeg zoomet ind på ét specifikt detailmarked, som man kan kalde for det telefonbaserede budservicemarked for illegale rusmidler. Selv om brugen af mobiltelefoner i stofhandel ikke er ny (Curtis et al. 2002), kan de sidste årtiers ekspansion af det telefonbaserede budservicemarked i Danmark alligevel ses som et eksempel på, hvordan udbredelsen af digitale og telebaserede kommunikationsteknologier i stigende grad forandrer måden, illegale rusmidler handles og distribueres på. På denne baggrund har artiklen argumenteret for, at specifikke stofmarkeder med fordel kan forstås som sociotekniske netværk, der formes og forandres gennem samspillet mellem sociale og teknologiske processer. Den konkrete udformning af forskellige sociotekniske stofmarkeder vil naturligvis variere lokalt og nationalt, og der er derfor et præsent behov for empiriske studier af de specifikke teknosociale sammenfletninger og deres indflydelse på måden, stofhandler og markedspraksisser artikuleres.

Denne artikel har foreslået, at et ANT-perspektiv kan være analytisk anvendeligt i denne proces. Mere specifikt har jeg vist, hvordan et fokus på sælgeres salgstelefon og de forskellige måder, denne bliver „praktiseret“ på, kan fungere som en prisme, hvorigennem vi kan få indblik i de multiple og fraktale sociotekniske netværk og praksisser, som i dag giver form til det mobiltelefonbaserede budservicemarked for illegale rusmidler i Danmark. Analysen har vist, hvordan opbygningen af en succesfuld budserviceforretning i høj grad er afhængig af sælgernes evne til at konstruere et specifikt telefonnummer som et attraktivt passagepunkt for potentielle købere på jagt efter illegale stoffer. Analysen har også vist, hvordan forskelligartede sociotekniske netværksformationer og praksisser

skaber forskellige, men også delvis forbundne versioner af mobiltelefonen, og hvordan der til stadighed foregår en kamp mellem politiets forsøg på at indrulere salgstelefonen i et overvågningsnetværk og sælgernes forsøg på at blokere eller begrænse de forbindelser, deres telefon indgår i. Et af de mest interessante fund er, at det telefonbaserede budservicemarked for illegale stoffer er kendetegnet ved, at sælgernes salgstelefoner og simkort ikke kun har brugsværdi, men også stor økonomisk udvekslingsværdi, da de fungerer som det teknologiske knudepunkt for større kundeporteføljer. Sagt på en anden måde: Fordi relationen mellem købere og sælgere er medieret af telefonteknologien og et specifikt telefonnummer, er stofbrugerne ikke længere blot konfigureret som kunder, det vil sige som personer, der køber en vare og servicere. I det telefonmedierede illegale stofmarked er forbrugerne – deres kontaktinformationer, deres opmærksomhed og deres oparbejdede loyalitet over for et bestemt telefonnummer/sælgerbrand – også selv blevet vareliggjorte. Vareliggørelse af forbrugeren er naturligvis ikke et unikt karaktertræk ved det illegale stofmarked. Tværtimod kan man sige, at den stigende vareliggørelse af forbrugeren i det telefonbaserede illegale stofmarked på mange måder reflekterer centrale tendenser i den legale kapitalisme, hvor især det ekspanderende digitale marked i dag er domineret af firmaer som Google og Facebook, hvis forretningsmodel er baseret på at akkumulere og videresælge forbrugernes informationer og opmærksomhed til andre firmaer, som ønsker at markedsføre og sælge deres produkter (Kang & McAllister 2011). Et yderligere lighedstræk er, at forbrugerne på både det legitime digitale marked og på det illegale marked for stoffer ofte er uvidende om, at de nu er blevet varer, som handles mellem kommercielle aktører. Naturligvis er der også væsentlige forskelle mellem legale og illegale markeder. En af de centrale forskelle er, at mens førstnævnte er karakteriseret ved statslig regulering og formelle klageinstanser, er sidstnævnte kendetegnet ved et fravær af samme. På det illegale budservice-marked kommer det blandt andet til udtryk ved, at sælgernes salgstelefoner ikke blot praktiseres som en handelsvare, men også som objekter for tyveri og midler til fjendtlig markedsovertagelse. Det har skabt en situation, hvor voldelige konflikter om ejerskabet over det illegale stofmarked ikke længere kun handler om kontrollen over bestemte territorier og salgssteder (for eksempel et gadehjørne) som i traditionelt stofsalg (Eck 1994), men i lige så høj grad om kontrollen med salgstelefonerne: Kontrollerer man salgstelefonerne, kontrollerer man kundenetværkene og derved også væsentlige dele af markedet.

Man skal naturligvis være påpasselig med ikke at drage for generaliserede konklusioner om det danske budservice-marked for illegale rusmidler på baggrund af et trods alt relativt lille studie som ovennævnte. Analysens fund kan eksempelvis være influeret af, at alle de deltagende stofselgere er mænd med etnisk minori-

tetsbaggrund. Det kan være, at brugen af „old school“-telefoner er mere udbredt blandt budservicesælgere med etnisk minoritetsbaggrund end blandt etnisk danske budservicesælgere, som måske i højere grad gør brug af krypterede smartphoneapps i kommunikationen med kunderne. På den anden side har Barendregt et al. (2006) på baggrund af en undersøgelse af illegale budservicemarkeder i Holland konkluderet, at disse markeder var domineret af sælgere med etnisk minoritetsbaggrund. Hvis det også gør sig gældende i Danmark, giver ovenstående analyse formentlig et relativt retvisende billede af den generelle situation. At undersøge mere indgående, i hvilket opfang det danske budservicemarked for illegale rusmidler er etnisk og teknologisk differentieret, er en opgave for fremtidig forskning.

Noter

1. Begrebet „enacted“ forklares nærmere i afsnittet „Analytisk ramme“.
2. Navnet på det større forskningsprojekt er „Perceptions of Procedural Justice among Ethnic Minority Youth“. Projektet ledes af professorerne Geoffrey Hunt og Torsten Kolind og har deltagelse af adjunkt Mie Birk Haller, ph.d.-studerende Mads Madsen og lektor Thomas Friis Søgaard, Center for Rusmiddelforskning, Aarhus Universitet. Projektet er finansieret af Danmarks Frie Forskningsfond.
3. Retsplejeloven. Lov om rettens pleje. <https://danskelove.dk/retsplejeloven>. Besøgt 25.5.2019

Litteratur

Abildgaard, Amalie

2018 25 sigtede for besiddelse af hash. Telefon afslørede køberkartotek. Bt.dk 26.9.

Barendregt, Cas, Agnes van der Poel & Dike van de Mheen

2006 The Rise of the Mobile Phone in the Hard Drug Scene of Rotterdam. *Journal of Psychoactive Drugs* 38(1):77-87. DOI: 10.1080/02791072.2006.10399830.

Barratt, Monica J. & Judith Aldridge

2016 Everything You Always Wanted to Know About Drug Cryptomarkets* (*But Were Afraid to Ask). *International Journal of Drug Policy* 35:1-6. DOI: 10.1016/j.drugpo.2016.07.005.

Berry, Mark

2018 Technology and Organised Crime in the Smart City. An Ethnographic Study of the Illicit Drug Trade. *City, Territory and Architecture* 5(16):1-11. DOI: 10.1186/s40410-018-0091-7.

Callon, Michel

1986 Some Elements of a Sociology of Translation. Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay. In: J. Law (ed.): *Power, Action and Belief*. Pp. 196-233. London: Routledge.

- Coomber, Ross
2015 A Tale of Two Cities. Understanding Differences in Levels of Heroin/Crack Market-Related Violence. A Two City Comparison. *Criminal Justice Review* 40(1):7-31. DOI: 10.1177/0734016814565817.
- Curtis, Ric, Travis Wendel & Barry Spunt
2002 We Deliver. The Gentrification of Drug Markets on Manhattan's Lower East Side. Final report. Rockville, MD: U.S. Department of Justice.
- Dahlin, Ulrik
2015 Autonom, pusher, mentor. Et portræt af Søren Lerche. København: Gyldendal.
- Demant, Jakob, Silje Anderdal Bakken, Atte Oksanen & Helgi Gunnlaugsson
2019 Drug Dealing on Facebook, Snapchat and Instagram. A Qualitative Analysis of Novel Drug Markets in the Nordic Countries. *Drug and Alcohol Review* 38(4): 377-85. DOI: 10.1111/dar.12932.
- Eck, John
1994 Drug Markets and Drug Places. A Case-Control Study of the Spatial Structure of Illicit Drug Dealing. College Park: University of Maryland.
- EMCDDA: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction
2018 Recent Changes in Europe's Cocaine Market. Results from an EMCDDA Trendspotter Study. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Frank, Vibeke Asmussen
2008 Danish Drug Policy. Shifting from Liberalism to Repression. *Drugs and Alcohol Today* 8(2):26-33. DOI:10.1108/17459265200800015.
- Gad, Christopher & Casper Bruun Jensen
2007 Post-ANT. I: C.B. Jensen, P. Lauritsen & F. Olesen (red.): *Introduktion til STS. Science, Technology, Society*. Side 93-118. København: Hans Reitzels Forlag.
- Global Drug Survey
2018 <https://www.globaldrugsurvey.com/gds-2018>. Læst 23.5.2019.
- Gustavsen, Rikke & Carsten Ellegaard
2013 Halvdelen af befolkningen må være skæv. *Jyllands-Posten* 4.10.
- Haggerty, Kevin D. & Richard V. Ericson
2000 The Surveillant Assemblage. *British Journal of Sociology* 51(4):605-22. DOI: 10.1080/00071310020015280.
- Haller, Mie Birk, Randi Solhjell, Elsa Saarikkomäki, Torsten Kolind & Geoffrey Hunt
2020 Minor Harassments. Ethnic Minority Youth in the Nordic Countries and Their Perceptions of the Police. *Criminology & Criminal Justice* 20(1):3-20. DOI: 10.1177/1748895818800744.
- Indenrigs- og Sundhedsministeriet
2003 Kampen mod narko. Handlingsplan mod narkotikamisbrug. København: Regeringen.
- Institut for Menneskerettigheder
2016 Magtanvendelse. 2015-2016. København: Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution.

- Jensen, Torben Elgaard
2005 Aktør-netværks-teori – Latours, Callons og Laws materielle semiotik. I: A. Esmark, C.B. Laustsen & N.Å. Andersen (red.): *Socialkonstruktivistiske analysestrategier*. Side 185-209. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Kang, Hyunjin & Matthew P. McAllister
2011 Selling You and Your Clicks. Examining the Audience Commodification of Google. *Communication, Capitalism & Critique* 9(2):141-53. DOI: 10.31269/triplec.v9i2.255.
- Latour, Bruno
1994 On Technical Mediation. *Common Knowledge* 3(2):29-64. DOI: 10.31269/triplec.v9i2.255.
2005 *Reassembling the Social. An Introduction to Actor Network-Theory*. New York: Oxford University Press.
- Law, John
1999 After ANT. Complexity, Naming and Topology. *The Sociological Review* 47(1): 1-14. DOI: 10.1111/j.1467-954X.1999.tb03479.x.
- Lentz, Lene W.
2017 Retsplejelovens regulering af politiets adgang til teledata. *Tidsskrift for Kriminalret* 10:1240-52. DOI: ART20170011-TFK.
- May, Tiggey & Mike Hough
2004 Drug Markets and Distribution Systems. *Addiction Research & Theory* 12(6):549-63. DOI: 10.1080/16066350412331323119.
- Mol, Annemarie
2002 Cutting Surgeons, Walking Patients. Some Complexities Involved in Comparing. In: J. Law & A. Mol. (eds): *Complexities*. Pp. 218-57. Durham: Duke University Press.
- Moyle, Leah, Andrew Childs, Ross Coomber & Monica J. Barratt
2019 #Drugsforsale. An Exploration of the Use of Social Media and Encrypted Messaging Apps to Supply and Access Drugs. *International Journal of Drug Policy* 63:101-10. DOI: 10.1016/j.drugpo.2018.08.005.
- Salinas, Mike
2018 The Unusual Suspects. An Educated, Legitimately Employed Drug Dealing Network. *International Criminal Justice Review* 28(3):226-42. DOI: 10.1177/1057567717745583.
- Spicer, Jack
2019 “That’s Their Brand, Their Business“. How Police Officers Are Interpreting County Lines. *Policing and Society* 29(8):873-86. DOI: 10.1080/10439463.2018.1445742.
- Strathern, Marilyn
1996 Cutting the Network. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 2(3):517-35. DOI: 10.2307/3034901.
- Strauss, Anselm & Juliet M. Corbin
1997 *Grounded Theory in Practice*. London: Sage.
- Søgaard, Jan
2016 22 års fængsel til „De Hvide Bude“. *Ekstra Bladet* 17.5.
2018 De Hvide Bude leverede kokain til kunder døgnet rundt. *Ekstra Bladet.dk* 3.10.

- Søgaard, Thomas Friis, Torsten Kolind, Mie Birk Haller & Geoffrey Hunt
2019 Ring and Bring Drug Services. Delivery Dealing and the Social Life of a Drug Phone. *International Journal of Drug Policy* 69:8-15. DOI: 10.1016/j.drugpo.2019.02.003.
- Søgaard, Thomas Friis
2018 De ringer – vi bringer. Et studie af cannabislevering til døren. *STOF. Tidsskrift for stofmisbrugsområdet* 31:12-17. DOI: 2441435922.
- 2019a Buyer Motives for Sourcing Illegal Drugs from “Drop-Off” Delivery Dealers. In: Z. Kaló, J. Tieberghien & D. J. Korf (eds): *Explanations for Drug Use and Drug Dealing in Social Drug Research*. Pp. 123-36. Lengerich: Pabst Science Publishers.
- 2019b Drop-Off Drug Distribution. Why Users Choose to Source Illegal Drugs from Delivery Dealers. *Nordic Journal of Criminology* 20(2):213-22. DOI: 10.1080/2578983X.2019.1667676.
- Søndberg, Astrid
2014 Ring af „Hvide bude“ anholdt. 400 kokain-købere afsløret. *TV2.dk* 4.12.

POSITION

MENNESKETEKNOLOGI

CATHRINE HASSE

Kan teknologi lære os mere om, hvad mennesker er for størrelser, end antropologien? Noget kunne tyde på det. „Velkommen til ‘the Uncanny Valley’,¹ hvor menneskelignende robotter står klar til at adlyde ethvert ønske, så længe de ikke har noget valg. Med lilla-blondt pagehår, store dådyrøjne og europæisk-asiatiske fusionstræk åbner menneskerobotterne op for nye verdener af intimitet, kærlighed og lignende behov. Kun fantasien sætter (ingen) grænser, for jo længere du kigger på robotten, jo mere bliver den et spejl af din egen menneskelighed.“ Sådan præsenteres *Robolove*, en film af den østrigske instruktør Maria Arlamovsky. Det er midt under coronakrisen, og jeg fordriver tiden med at se film på CPH:DOX – en af verdens største dokumentarfilmfestivaler, der i år er gået online. Jeg ser en del af de nyeste film; foruden *Robolove* blandt andet den norske dokumentar om kunstig intelligens *iHuman* af instruktør Tonje Hessen Schei, og der optræder også menneskelignende robotter i Werner Herzogs *Family Romance, LLC* og en masse andre glimrende film. Filmene er, trods deres forskellige indfaldsvinkler, på ét punkt forbløffende ens. Robotter og kunstig intelligens bliver brugt til at rejse spørgsmålet: Hvad er et menneske? Hvad har vi været, og hvad bliver vi til?

I *Robolove* ser vi i starten af filmen en mand, der kører af sted på en cykel med noget, der kunne være et lig, men som viser sig at være en voksdukke med et hoved tydeligt skruet på halsen. Det er tydeligvis en konstrueret situation, men alligevel det nærmeste, vi kommer til at se en person, der formodes at være sammen med en robot, han har skaffet sig til eget formål. Det er den eneste „kunde“, vi ser. Ellers er alle medvirkende ingeniører, kunstnere og filosoffer (eller religiøse mennesker), der gør sig tanker om forholdet mellem teknologi og menneske. Manden på cyklen har inviteret robotten på picnic i skoven, og det er uendeligt trist at se de to sidde ensomme sammen først i skoven og siden på hans sengekant. To ensomme individer, der ikke synes at have noget at sige hinanden. Filmene er smukke – teknologierne fremstilles i douce pastelfarver og præsenteres

teres med både velklingende og dystopiske toner. Der er voiceovers og interviews med alvorstunge mennesker, der profeterer om en fremtid, hvor mennesker har robotter som venner og elskere eller bliver teknologisk forstærkede af hyperintelligent kunstig intelligens. Robotterne i filmene præsenteres både som maskine og som noget nyt – en ny slags intelligens, der både kan true og udvikle vores menneskelighed.

Der er ingen tvivl om, at ingeniørerne nu for alvor går antropologerne i bedene med deres undersøgelser af, om de kan genskabe mennesker som menneskelignende maskiner. „Vi kommer til at ligne hinanden mere og mere,“² som en af *Roboloves* absolutte hovedpersoner, den japanske robotingeniør Hiroshi Ishiguro, udtrykker det.

Han har åbent erklæret, at han bygger menneskelignende robotter for at udforske, hvad mennesker er. Nogle robotter er androider, der ganske vist har metalskeletter, glasøjne og plastikhud, men som han ser som en mellemform mellem mennesket og maskinen. En af dem er bygget op over hans eget udseende med en stor sort hårmanke og farvede briller som sin skaber. En anden af hans robotter er hvid, nærmest spøgelsesagtig, med små armstumper og ben. Den bærer navnet Telenoid og er bygget for at udforske, om en robot kan elskes af alle, fordi den udtrykker „det rene menneske“ (Leeson 2017). Med det mener han en robot, der er strippet for al kulturel indflydelse: uden nationalitet, etnicitet, køn, classesymboler.

I både Herzogs film og i *Robolove* udtaler de mennesker, der iagttager robotterne, at selv om de ved, der er tale om androider, har de svært ved at læse deres tanker. Altså, de tager for givet, at der er noget, man kan kalde tanker, inde bag de rynkefrie pander og de glimtende glasøjne. Flere ingeniører giver i disse film såvel som i mange YouTube-videoer, udtryk for, at de er tæt på at have løst gåden om, hvad mennesket er. De forklarer, at de er i stand til at lave kunstig intelligens, der langt overgår menneskets (underforstået, at maskinerne først når menneskets intelligens og herefter overgår den), og at mennesker og androide maskiner indgår i helt nye kommunikationsformer. Deres robotter bliver mere og mere menneskelignende og bedre og bedre til at være mennesker, efterhånden som ingeniørerne løser gåden om, hvad det menneskelige er. Som Ishiguro udtrykker det i *Robolove*: „Jo flere eksperimenter vi laver, jo mere indser vi, at mennesket også er en maskine.“ Det er også Ishiguro, der byggede den dobbeltgængerrobot (geminoid), som den danske robotforsker på Aalborg Universitet, Henrik Schärfe, i flere år rejste rundt med.

Ishiguros præmis er, at menneskers kroppe er irrelevante. Hans robots lighed med mennesker skyldes ikke, at han mener, at udseende er lig menneskelighed. Tværtimod, fordi menneskelighed ikke har noget med vores kroppe at gøre, er det

muligt at overføre menneskelighed – og dermed for eksempel krav på menneskerettigheder – til en robot. Robotten Sophia, der er udviklet af Hanson Robotics i Hongkong, er inspireret af de robotter, der fremvises i Disneyland. Det er en ekspressiv smuk kvinde med et baghoved, der tydeligt viser, at hun er en robot. Den maskine fik som den første i verden tildelt rettigheder, idet Saudi-Arabien af alle steder anerkendte „hendes“ menneskelighed og tildelte Sophia statsborgerskab på konferencen Future Investment Initiative i 2017. Helt i Ishiguros ånd.

Fordi kroppe ikke betyder noget, siger Ishiguru på linje med Googles chef-designer Ray Kurzweil (fx Kurzweil 2005), kan menneskelighed og intelligens overføres til maskiner. Ikke mindst fordi mennesker allerede er smeltet sammen med robotter. For Ishiguru er mennesker dyr, der bruger (robot)teknologi, og tager man denne (robot)teknologi bort fra mennesket, er vi bare aber. „Så, differentieringen mellem mennesker og robotter er absolut noget vrøvl. 80-90 procent af vores menneskeliv er baseret på teknologi. Så i dag er mennesker op til 80 til 90 procent som robotter. I dag bruger mennesker mere og mere teknologi, og de forbliver stadig mennesker. Selv hvis alle en persons organer blev erstattet af maskiner, ville personen stadig være et menneske. Og robotter bliver også mere og mere intelligente og på niveau med mennesker,“ siger Ishiguru i *Robolove*.

Selv om de færreste nok direkte vil acceptere denne udlægning, er antropologer blevet mere velvilligt indstillede over for ingeniørernes bud på „det menneskelige“. Måske er vi selv kommet en lille smule i tvivl om, hvad det egentlig er, vi studerer? Hvis mennesker ses som infiltrerede med nonhumane aktører som for eksempel høreapparater eller pacemakere, kan mennesker vel egentlig godt ses som maskiner?

Ingeniørernes menneskelignende robotter og hyperintelligente maskiner stiller os over for det dilemma, at studiet af mennesket synes at blive overflødigt, når selve grundlaget for faget undergraves. Hvis mennesker kan reproduceres og forbedres, fordi de grundlæggende er forstået som maskiner, hvorfor så opretholde et fag som antropologi?

Ingeniørerne er ikke de eneste, der har udfordret grundlaget for antropologien. Med Dorion Sagans ord er *antropos* presset på sin eksistens. Dels fordi der er blevet så mange af os, at vi truer vores eget livsgrundlag, og dels fordi vi er kommet i tvivl om, hvem vi er. Han understreger, at med de nye posthumane teorier er der opstået flere nye bud på det menneskelige, der alle handler om et menneske, der er mere end et menneske. I stedet for at lade mennesket være centrum for antropologiske studier søger de posthumane antropologer alt det, der er udenom, som opretholder mennesket som idé og væren.

Jeg vender mig mod livet, og det fascinerende delsystem af livet, vi selvfølgelig selv er mest interesserede i. Nemlig menneskeheden, os selv. Og alligevel

er der et paradoks, at netop det ikke-antropiske, det ikke-menneskelige, det postmenneskelige, det transhumane, det mere-end-menneskelige og det dyriske for nylig har fanget interessen hos antropologer, hvis tilsyneladende fokus netop er *antropos*, mennesket (Sagan 2011).

Vi søger, med Tim Ingolds ord, en antropologi, der går videre end menneskeheden. Ingold taler ikke om en multi-species ethnography (Kirksey & Helmreich 2010), der jo indikerer et skel mellem arter og risikerer at privilegere mennesket (Ingold 2013). Der er snarere tale om en opløsning af artsbegrebet, hvor det, vi er, bliver til i processer. I Ingolds tilfælde lærer han *med* samerne at lære *med* rensdyr. Fordi han *gør* som samerne, lærer han at forstå rensdyr som sociale væsener, begynder at tale om rensdyr, som om de var mennesker, der med en høj grad af autonomi kan tage egne beslutninger i deres sociale organisationer, og det får Ingold til at spørge: „Hvorfor skulle antropologer, af alle mennesker, ende med at være mere opmærksomme på dyr end mennesker?“ (op.cit.6). Og svaret er indlysende: Det er, fordi de rensdyr, Ingold fokuserer på, er de rensdyr, samerne fokuserer på. Det er, hvad Ingold lærer gennem sit feltarbejde. Samerne er, som Ingold efterhånden også selv bliver, fuldstændigt forbundet med deres rensdyr. Det bliver Ingold, fordi han netop ikke studerer samerne, men har lært at leve med rensdyr som samerne.

Vi kan spørge, om vi kan se på samme måde på robotterne og ingeniørerne? Er de på samme måde som samerne så nært forbundet med deres robotter, at man ikke kan tale om forskellige arter? Hvis vi gør som ingeniører, bliver vi så overbevist om maskinernes menneskelighed, som den kommer til udtryk i filmene? Snakker ingeniører også med deres robotter og tilskriver dem autonomi? Og skal antropologer så til at studere robotter som sociale væsener, fordi ingeniørerne også selv opfatter dem sådan?

Svaret er måske overraskende for dem, der kun kender robotter og deres skabere fra film som *RoboLove*.

Præmissen for Ingold var jo netop, at hans ophold blandt samer og rensdyr lærte ham at se rensdyr, som samerne ser dem – som fæller og sociale relationer. Men sådan ser robotdesignere overhovedet ikke selv på deres kreationer. Ingeniører er optaget af at løse tekniske problemer i arbejdet med at udvikle maskiner (se fx Hansen 2018; Sorenson 2018). Det, vi ser i filmene, er en virkelighed konstrueret til gavn for offentligheden – selv om ønsket om at udforske det menneskelige via robotter kan være seriøst nok.

Gennem adskillige feltarbejder i de seneste 15 år har vi udforsket robotter i laboratorier, og når de blev implementeret. Vi har set på implementeringen af Parosæler (Hasse 2013), hjernetræningsrobotten Silbot (Blond 2019; Hasse 2015), Telenoiden (Bruun et al. 2015), og gennem de seneste tre år har vi besøgt mere

end 20 robotlaboratorier i Europa, USA og Japan i forbindelse med robotprojektet Responsible Ethical Learning with Robotics – REELER.³ Vi har set mange menneske- eller dyrelignende robotter, men også mange industrirobotter, byggepladsrobotter, rengøringsrobotter m.v.

På tværs af alle disse feltstudier i, hvordan robotter fungerer i praksis, ser vi ingeniører, der opfatter deres kreationer på samme måde: nemlig som maskiner. Maskiner, der består af den samme hardware og software, hvad enten de ligner Sophia eller en kasse på hjul. På tværs af alle mulige forskellige variationer i det ydre er det indre stadig et spørgsmål om at åbne og lukke for ettaller og nuller og om porte, der åbner og lukker sig (Hasse 2020:188-89). Helt inde i systemets kerne finder vi kun formaliserede, lineære, trinvisse instruktioner, indført af programmører og videreudviklet af maskinens egne algoritmer, der bearbejder data repræsenteret ved binære tal (Lyyra 2015:9).

Ingeniørerne tilskriver med andre ord ikke deres maskiner spor menneskelighed, og selv om de udtrykker håb om, at de engang kommer til det, er disse forhåbninger ikke det, der præger hverdagen. I et af vores kapitler, der handler om forestillinger (sociotechnical imaginaries), ser man et billede af Ishiguros dobbeltgængerrobot fra vores besøg på hans laboratorium i Osaka i 2019 (Sorenson et al. 2019:155). På et andet billede på samme side ses et menneske taget fra ryggen sidde foran tre skærme med en helt almindelig spillekonsol i hånden (ibid.).

Ishiguros dobbeltgængerrobot. Foto: Kate Davis.

Cathrine Hasse styrer robotten. Foto: Kate Davis.

Robotter defineres generelt som autonome væsener. Ishiguros dobbeltgængerrobot synes da også helt at leve op til de gængse definitioner af robotter som et væsen, der kan sanse omgivelser og reagere på dem.

Som defineret af robotingeniørerne selv defineres en robot som en maskine, der „kan sanse sit miljø, planlægge på baggrund af det miljø og handle på det miljø med det formål at nå et opgavespecifikt mål (enten givet til eller oprettet af robotten) uden ekstern kontrol“ (Beer, Fisk & Rogers 2014:77).

Men sådan er det ikke i virkeligheden. Det er mig på billedet med ryggen til, der styrer Ishiguros dobbeltgænger på den anden side af en skærm. Denne robot, der har fremkaldt så mange filosofiske overvejelser, og som har været protagonist i så mange film, er en voksdukketelefon. Jeg kan overbevise tilskuerne i det tilstødende rum om, at den er autonom og intelligent, fordi den bevæger læber og hænder, men først og fremmest fordi den taler med min stemme omformet til en mandestemme med en metallisk klang (normalt er det en af Ishiguros assistenter, der styrer robotten). Som Sophia ligger det overbevisende netop i robottens udseende og det, at den kan tale med en menneskelig stemme, der kan reagere på omgivelser, og forstår spørgsmål og kan føre en normal samtale.

De robotter, vi ser, der faktisk er autonome som Silbot og Paro – men også Ishiguros meget avancerede Erica – er langtfra så overbevisende som Sophias og Ishiguros dobbeltgænger, der begge er fjernstyrede i deres overbevisende performances i film og på konferencer. Som antropolog ligger det uden for min faglighed at forstå i dybden, hvad robotdesignere og programmører kan med disse algoritmer

og maskiner. Ishiguros laboratorium er for øjeblikket dybt optaget af at bruge kunstig intelligens (det vil for eksempel sige at indsamle og analysere data fra de besøgendes samtaler med hans robotter) til at skabe autonome og selvkørende robotter til erstatning for hans mobiltelefonrobotter. Men selv om jeg ikke helt kan gøre, hvad ingeniørerne gør, er det tydeligt, at Ishiguros stab af ingeniører slet ikke har samme forhold til robotterne, som Ingolds samer har til rensdyrene. Ingeniørerne ser på ingen måde robotterne som menneskelige væsener i deres daglige arbejde, men behandler dem grundlæggende som de maskiner, de er. Maskiner, der kan forbedres og blive bedre til at bevæge sig og bruge regnekraft. Men på ingen måde som de sociale væsener, de fremtræder som i filmene.

For at vende tilbage til spørgsmålet, om ingeniører er ved at gøre antropologer arbejdsløse, er svaret nej. Vi er trænet i at forstå de mennesker, der skaber maskiner og giver algoritmer og robotter deres udgangspunkt. Er ingeniørerne mere antropologisk interessante end robotterne? Det synes jeg bestemt, de er, ligesom alle vores reaktioner og medskabelser af de menneskelignende robotkreationer (for ingen robot opstår alene).

Det er med andre ord ikke robotterne som isoleret fænomen, der er interessante for antropologer, men netop deres sammenfiltring med ingeniørers tekniske overvejelser, funding-muligheder, filmkameraer, flirtende blink med perleøjne og menneskelige tilskueres reaktioner. Antropos' tilsyneladende endeløse behov for at kunne se menneskelighed i dyr, træer eller sten fører til ønsket om at genskabe sig selv ved hjælp af silikone og metal. Det mest interessante er, at alle disse kollektive human og non-humane bestræbelser fører til fremstillingen af robotter som autonome individer. Filmene på CPH:DOX gengiver alle dette billede af en individualistisk menneskeforståelse. Antropologien kan bidrage med at få os til at se, at de antropoide robotter netop ikke spejler vores egen ultrasociale kollektive menneskelighed (Hasse 2020). Men den giver også en foruroligende anelse om, at hvis vi mennesker er så plastisk foranderlige, som antropologien har vist, kan vi måske være på vej derhen, hvor vi går fra at være sociale og kollektive til at blive den individuelle robotsolipsisme, vi møder i „the Uncanny Valley“.

Noter

1. „Uncanny Valley“ betegner en kurve udviklet af den japanske robotforsker Masahiro Mori i 1970'erne. Kurven viser, at mennesker godt kan acceptere menneskelignende robotter, men når de ligner mennesker for meget, begynder vi at synes, at de er uhyggelige (uncanny), og begejstringen for dem aftager. Kurven vil, antager Mori, stige på den anden side af dalen, når robotter bliver så menneskelignende i deres udtryk og bevægelser, at vi ikke kan skelne dem fra mennesker.
2. Alle engelske citater er oversat af Cathrine Hasse.
3. REELER, se <https://responsiblerobotics.eu/> og <https://reeler.eu/>.

Litteratur

- Beer, Jenay M., Arthur D. Fisk & Wendy A. Rogers
2014   Toward a Framework for Levels of Robot Autonomy in Human-Robot Interaction. *Journal of Human-Robot Interaction* 3(2):74-99. Doi:10.5898/JHRI.3.2.Beer.
- Blond, Lasse
2019   Dances with Robots. Understanding Social Robots in Practice. Research output. Ph.d.-afhandling. Aarhus: Aarhus University.
- Bruun, Maja, Cathrine Hasse & Signe Hanghøj
2015   Studying Social Robots in Practiced Places. *Techne. Research in Philosophy and Technology* 19(2):143-65. Doi:10.5840/techne20159833.
- Hansen, Stephan
2018   If We Had a Specific Idea of the Product 12 Months Ago, It Would Never Be What We Have Today! A Study in Situational Pragmatic Actions and Strategies in Everyday Technological Development. REELER Working Paper Series, Aarhus University, Copenhagen, Denmark. http://reeler.eu/fileadmin/user_upload/REELER/WP03_If_we_had_a_specific_idea.pdf.
- Hasse, Cathrine
2013   Artefacts that Talk. Mediating Technologies as Multistable Signs and Tools. *Subjectivity* 6(2):79-100. Doi:10.1016/j.lcsi.2018.04.003.
2015   Multistable Roboethics. In: J.K.B. Friis & R. Crease (eds): *Technoscience and Postphenomenology. The Manhattan Papers*. Pp. 169-88. Lanham, MD: Lexington Books.
2020   Posthumanist Learning. What Robots and Cyborgs Teach Us about Being Ultra-Social. London: Routledge.
- Ingold, Tim
2013   Anthropology Beyond Humanity. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 38(3):5-23.
- Kirksey, S. Eben & Stefan Helmreich
2010   The Emergence of Multispecies Ethnography. *Cultural Anthropology* 25(4):545-76. Doi:10.1111/j.1548-1360.2010.01069.x.
- Kurzweil, Ray
2005   The Singularity is Near. When Humans Transcend Biology. New York: Viking.
- Leeson, Christina
2017   Anthropomorphic Robots on the Move. A Transformative Trajectory from Japan to Danish Healthcare. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Lyyra, Antti
2015   Towards Interaction Machines. *iSChannel* 9(2):6-13.
- Sagan, Dorion
2011   The Human Is More Than Human. Interspecies Communities and the New “Facts of Life”. <https://culanth.org/fieldsights/series/the-human-is-more-than-human>. Læst 18.11.2019.
- Sorenson, Jessica
2018   Decisions and Values. Engineering Design as a Pragmatic and Sociomaterial Negotiation Process. REELER Working Paper Series. København: Aarhus Universitet. http://reeler.eu/fileadmin/user_upload/REELER/WP04_Decisions_and_values.pdf.

Sorenson, Jessica, Karolina Zawieska, Ben Vermeulen, Sebastian Madsen, Stine Trentemøller,
2019 Andreas Pyka, Maria Bulgheroni, Kathleen Richardson & Cathrine Hasse
Perspectives on Robots. A Reality Check on Imagined Futures. Aarhus University,
Denmark. Open source: <http://responsiblerobotics.eu/research/perspectives-on-robots>.

POSITION

VOLDSUDØVERES TEKNOLOGISKE SNILDE

Mikroovervågning, digital vold og kønsteknologi

BO WAGNER SØRENSEN

Siden 2000 har der blandt praktikere og forskere været stigende opmærksomhed på digital vold, herunder digital vold som et integreret aspekt af vold i parforhold. Mange voldsudøvere tager nemlig teknologien til hjælp i deres mikroovervågning af partneren, og det gælder især mandlige voldsudøvere (EIGE 2017). Mænd viser sig at være ret kompetente, når det drejer sig om hjælpemidler til den brug. I EIGE's rapport „Digital vold mod kvinder og piger“ advares mod at opfatte digital vold som et fænomen, der er adskilt fra vold i den virkelige verden. Det nævnes for eksempel, at eksparnteres cyberstalking følger samme mønster som fysisk stalking og derfor kan ses som partnervold, som blot er faciliteret af teknologi. Det er i øvrigt en kendsgerning, at stalking i forbindelse med opløste parforhold overvejende er noget, mænd bedriver (se fx Johansen, Tjørnhøj-Thomsen & Helweg-Larsen 2013; Jørgensen 2013:10).

De fleste mennesker forbinder umiddelbart vold i parforhold med fysisk vold, selv om der er tale om et fænomen med mange forgreninger og understøttende elementer. I både voldsforskningen og på kvindekrisecentrene har man i mange år opereret med flere voldsformer, herunder fysisk, psykisk, seksuel og økonomisk vold, som er de mest anerkendte. Nogle krisecentre omtaler også materiel vold, digital vold og stalking,¹ men typisk omfattes materiel vold definatorisk af økonomisk vold og de to andre af psykisk vold. At der er mange voldsformer i spil, understreger, at volden ikke alene handler om fysiske overgreb.

Voldsformerne udspringer af praktikeres og voldsforskernes erfaringer med, at vold mod kvinder i parforhold er et komplekst fænomen med forgreninger til alle aspekter af livet. Disse erfaringer har udmøntet sig i internationalt anerkendte definitioner. I FN's definition af vold mod kvinder indgår skadelige handlinger af ikke bare fysisk, men også seksuel og psykisk karakter samt trusler om samme, herunder tvang og frihedsberøvelse. EIGE, som står for Det Europæiske Institut

for Ligestilling mellem Mænd og Kvinder, tager udgangspunkt i Istanbul-konventionens definition af vold mod kvinder, der opererer med, at volden har fire hovedformer: fysisk, seksuel, psykologisk og økonomisk vold.

Når volden splittes op i diverse former, kan man risikere, at de får deres eget liv. Selv om voldsformerne oprindeligt er udsprunget af en indsigt i voldens kompleksitet, og hvordan de forskellige aspekter eller voldsformer spiller sammen, overses denne indbyrdes sammenhæng af og til. Når volden først er „sat på former“, ses undertiden en fastfrysning af formerne i isolerede typologier.

Voldens opsplittning og typologisering

Tendensen til at splitte volden op i distinkte typer ses blandt andet hos Socialstyrelsen, som har til opgave at tilvejebringe ny socialfaglig viden og også er en central aktør inden for området vold i nære relationer. På styrelsens hjemmeside kan man læse følgende under overskriften „Typer af vold“:

Vold i familien kan være både fysisk og psykisk. Selvom psykisk vold foregår mere skjult, kan den være lige så skadelig som fysisk vold. Næsten alle, der er udsat for vold, er udsat for flere former for vold samtidig. Men volden kan også være en enkeltstående handling (Socialstyrelsen 2019a).

Det fremgår imidlertid af en af Socialstyrelsens nyere publikationer, at:

Viden om vold og vold i nære relationer er generelt et underbelyst område. [...] Volden forekommer på tværs af køn, kulturer og socialøkonomiske samfundslag og kan komme til udtryk som *enten* fysisk, psykisk, seksuel, materiel og/eller økonomisk vold (Socialstyrelsen 2020:5; min kursivering).

Et andet og mere udfoldet eksempel er den seneste årsstatistik baseret på oplysninger fra landets cirka 50 krisecentre. Her foretager Socialstyrelsen en opgørelse af antal kvinder udsat for seks forskellige typer af vold: fysisk vold, psykisk vold, seksuelle overgreb, materielle ødelæggelser, økonomisk kontrol og andet, som rummer for eksempel stalking og digital vold (Socialstyrelsen 2019b).² Eller rettere, der måles ikke på unikke kvinder, men på krisecenterophold, da nogle kvinder kan have været på krisecenter flere gange i løbet af året.

I årsstatistikken anvendes disse etablerede „voldstypologier“ efterfølgende til såkaldt temanalyse, hvor man kombinerer voldstype med andre spørgsmål. Resultatet bringes i tre statistiske figurer i form af søjlediagrammer (op.cit.26-28). Den første viser, hvor længe kvinderne har været udsat for vold i voksenlivet i forhold til voldstype. Den anden viser, hvor længe kvinderne opholder sig på krisecenter i forhold til voldstype. Den tredje viser, hvilke kvinder der i højere

grad flytter tilbage til voldsudøveren efter krisecenterophold målt i forhold til, hvilken voldstype de er udsat for.

Socialstyrelsen prøver med andre ord at vise, hvilken voldstype der er mest økonomisk belastende, og hvilken type der er vanskeligst at slippe ud af (og dermed også ultimativt mest økonomisk belastende). Problemet er imidlertid, som det også fremgår af årsstatistikken, at den enkelte kvinde, der er blevet spurgt om sine voldserfaringer, kan have angivet mere end en voldsform og derfor kan være talt med i flere typologier (op.cit.5).

Eksemplet viser, at når voldsformerne først er etableret, bliver de også brugt til noget, selv om brugen kan være misvisende. Den administrative teknologi gør det muligt. Voldsformerne, der oprindeligt var tænkt som en anskueliggørelse af voldens kompleksitet, bruges administrativt til at splitte fænomenet op i isolerede, håndterbare typer, der kan forventes omsat til forskellige politiske tiltag. Man kan undre sig over de nævnte voldstypologier og temaanalyser, når det i forskningslitteraturen er godt og grundigt beskrevet, at det typisk er den samlede belastning af volden i sin totalitet, der fastholder kvinder i voldelige forhold (Kelly 1987; Lundgren 1993, 1998, 2004; Holmberg & Enander 2004; Stark 2007; Sørensen 2013).

Som borger eller fagperson skal man ikke forvente at finde en kortfattet, overordnet beskrivelse af fænomenet vold i parforhold på Socialstyrelsens hjemmeside eller et opslagsord som kønsbaseret vold. Derimod kan man finde opslagsordene „Indbyrdes vold“ og „Mænd der lever med partnervold“, idet styrelsen anlægger et kønsneutralt perspektiv (se Sørensen 2019; Sørensen, Danneskiold-Samsøe & Sørensen 2019).³

Kvindekrisecentres erfaring med digital vold

Der var en del mediefokus på de danske krisecentererfaringer med digital vold i 2017-2018. Det afspejler givetvis identifikationen af nye, konkrete problemstillinger i krisecentrenes arbejde, men skal nok også ses i sammenhæng med en øget generel interesse for digitale krænkelser i det nordiske og europæiske kønsligestillingsarbejde (fx EIGE 2017).

I 2017 blev lederen af Kolding Krisecenter interviewet til *Jydske Vestkysten* om problemet med digital vold på krisecentrene:

Digital vold er en ny og stigende udfordring for os. Volden lægger et ekstra lag på kvindens følelse af at være forfulgt. Det er en meget u håndgribelig overvågning af kvinden, og negative beskeder kan komme døgnet rundt. Vi bliver nødt til at være langt i arbejdet med at forebygge digital vold, for vi ser hele tiden nye måder, som eskærerter følger kvinder elektronisk på (Britt Malkiel Nielsen i Jul 2017).

Det fremgår af avisartiklen, at lederen har mødt kvinder, der dagligt er blevet terroriseret af flere hundrede trusler og ubehagelige beskeder på Facebook, SMS og Messenger. Når kvinderne flytter ind på krisecentret, er der typisk tale om, at de går i skjul for eksmanden, som derfor ikke skal kunne opspore adressen. På krisecentret foretager de en risikovurdering som noget af det første, og hvis kvinden er i fare, opfordres hun til at koble sig af alt, der kan føre til, at eksmanden finder hende: Telefonen skal have et nyt simkort, Facebook-profilen skal sløjfes, og hun skal have en ny bankkonto, så eksmanden ikke kan gå ind på en fælles netbank og se på kontoudtoget, hvor hun har hævet penge. Eventuelle børn er også involveret:

Er kvinden taget af sted sammen med børn, så skal deres telefoner også tjekkes. Her kan der være koblet en funktion til, så man via telefonen kan finde børnene. Mange af de forskellige devices er lavet for at blive brugt til noget godt, men de kan også blive brugt negativt og ulovligt (Britt Malkiel Nielsen i Juul 2017).

I 2018 blev lederen af Fredericia Krisecenter interviewet om samme problem til *Fyens Stiftstidende*:

Den psykiske vold er altid til stede. Det starter psykisk og bliver fysisk. Det er ofte på de digitale platforme, den psykiske vold starter [...] Kvinderne modtager trusler på SMS, og nogle oplever, at partneren spreder løgne om dem på Facebook eller opretter falske profiler i deres navn. Kvinderne fortæller også, at de skal filme, hvor de er, og at de skal dokumentere alt, de foretager sig – og det har de jo mulighed for i dag. De, der gerne vil kontrollere, har kronede dage (Bente Hedemann i Nydahl 2018).

Artiklen omtaler digital vold som en af de nyere former for psykisk vold, og det understreges, at den digitale udvikling har givet voldsudøvere helt nye muligheder for at forfølge, overvåge og kontrollere deres partner:

Kvinderne skal stå til rådighed 24 timer i døgnet, og tager man ikke telefonen, bliver man straffet. Mange af de voldsramte kvinder får PTSD, fordi de er i alarmberedskab hele tiden [...]. I den type forhold er det ofte sådan, at parret skal gøre alt sammen. Så har man fælles NemKonto, deler nøglekort og giver sin kode til Facebook. Intet er privat. Når der så sker et brud, så har man lukket den anden ind. Når kvinderne kommer til os, laver vi derfor en sikkerhedsscreening. Vi får spærret deres bankkonto, bestilt nyt NemID, lukket deres Facebook eller ændret koden. Vi bestiller nyt simkort til mobilen og tjekker både kvinden og børnenes mobil og iPad for GPS-signaler, og om man kan finde frem til dem via find min iPhone (Bente Hedemann i Nydahl 2018).

I foråret 2018 foretog DR Nyheder en rundspørge blandt landets krisecentre, som bekræftede problemet med „digitale krænkelser“. Det fremgår, at det især

er sager om læsning af den tidligere partners korrespondancer, digital sporing af mobiltelefonen, hacking af profiler på sociale medier samt overvågning via GPS og deling af krænkende materiale, som krisecentre støder på (Jensen, Bengtson & Olhoff-Jakobsen 2018).

Forskningserfaring med mikroovervågning og teknologi

Digital overvågning blev nævnt af flere af de kvinder, jeg og to kolleger interviewede i forbindelse med forskningsprojektet „Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier“ (Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen 2011),⁴ selv om vi ikke havde fokus på netop det aspekt, men havde bedt kvinderne om at fortælle deres voldshistorie med egne ord og i eget tempo. En af kvinderne berettede om sin eksmand:

Jeg har altid dækket over ham, for han havde virkelig så meget kontrol over mig ... Når han var ude, optog han mig. Da jeg fandt ud af det, fik jeg et chok. Det var via computeren, han optog min stemme. Det var et særligt program, hvor computeren ikke behøver at være tændt. Når han var ude og drikke og grille kød med sine venner, så optog han min stemme. Det vil sige, at han konstant 24 timer i døgnet holdt øje med mig.

Også i forbindelse med mit forskningsprojekt „Voldsfortællinger og voldsforståelser“ fortalte flere af de interviewede kvinder mig uopfordret om (eks)mandens digitale overvågning.⁵ En af kvinderne nævnte blandt andet, at hendes mand på et tidspunkt intensiverede kontrollen, forbød hende at tale med nogen og satte en GPS-overvågning i hendes telefon. Samtidig spærrede han hende inde i huset og tog nøglen med, når han gik på arbejde (se Sørensen 2013). Han kom hjem og tjekkede hende i frokostpausen.

I interviewet nævner kvinden selv, at hun har været udsat for psykisk og fysisk vold, men mest psykisk. Hendes fortælling er en fortælling om en stadig større indsnævring af liv og råderum:

Han begyndte at skifte min garderobe ud ... Jeg måtte ikke gå i nederdel på arbejde. Skulle i hvert fald have trøjer på, der gik ned over albuen. Måtte ikke gå på stranden. Måtte ikke se veninderne. Måtte ikke gå i biografen med dem og tage på café, alt det, jeg havde gjort før. Måtte ikke gå til ridning. Det blev sådan mere og mere snævert ... men jeg tænkte: Nåh ja, det er nok også bare, fordi han passer på mig. Det fik han jo overbevist mig om.

Kvinden fremhæver især den psykiske vold og fortæller fra tiden, før hun blev spærret inde, at „han kunne flippe helt ud, hvis der ikke var klinisk rent, når han kom hjem fra arbejde, så jeg måtte afspadsere og tage hjem i frokosten for at

vaske gulve“. Der har også været tale om seksuel vold: „Ja, ja, selvfølgelig, det var en del af det hele.“ Og der har været tale om økonomisk vold. Han rådede over hendes hævekort og gav hende kontanter, som hun skulle redegøre for ved fremvisning af kvitteringer. Hun fortæller, hvordan hun tidligere var handlekraftig, men efterhånden er svundet ind til ingenting fysisk og psykisk. Hun er med andre ord blevet udvisket, har mistet sig selv, sin personlighed (jf. Lundgren 2004; Stark 2007).

Fra digital vold til kønsteknologi

Som det fremgår af interviewmaterialet, kan en voldsudøver selv benytte teknologien til at overvåge sin partner, men han kan også pålægge sin partner at bidrage til sin egen overvågning ved minutiøst at skulle redegøre for sine handlinger og sin færden. Hvordan det går til, beskriver den amerikanske sociolog Evan Stark i bogen *Coercive Control. How Men Entrap Women in Personal Life* (Stark 2007). Ifølge Stark, der har haft stor indflydelse på den internationale voldsforskning og praksis, herunder også lovgivning, har man været for tilbøjelig til at fokusere på fysisk vold, som typisk også er blevet rangordnet i forhold til alvorsgrad. Man har haft fokus på den fysiske vold forstået som enkeltstående hændelser, og man har været tilbøjelig til at adskille fysisk og psykisk vold, altså splitte den voldelige virkelighed op i distinkte voldsformer.

Men, hævder Stark, vold i parforhold er i langt de fleste tilfælde karakteriseret ved tvangsbaseret kontrol,⁶ det vil sige, at udøveren er drevet af et ønske om ikke bare at kontrollere partnerens adfærd, men også hendes tanker og følelser. Tvangsbaseret kontrol er et strategisk handlingsmønster, der er karakteriseret ved hyppige fysiske overgreb og seksuel tvang, men på et „beskedent“ niveau, hvor skadestue og politi typisk ikke involveres. Og det sker i kombination med taktiske udspil, der intimiderer, nedgør, isolerer og kontrollerer partneren.

Ifølge Stark kan en voldsudøver fremkalde lammende frygt, underkastelse og afhængighed hos offeret med meget lidt eller slet ingen fysisk vold. Han taler om gidsellignende tilstande og tilsvarende frygt, mikroovervågning og -regulering og en følelse af at være isoleret, fanget og fastlåst – en form for fysisk og psykisk frihedsberøvelse (jf. Lundgren 1993, 1998). Det kan også forklare, hvordan det går til, at voldsofferet bidrager til selvovervågning og selvundertrykkelse.

Stark omtaler tvangsbaseret kontrol som en kønsstrategi (Stark 2007:232), der rummer tre dimensioner: en *kønsideologi*, det vil sige grundlæggende forestillinger og værdier knyttet til, hvad det vil sige at være mand og kvinde i dag; en *kønsteknologi*, som er en samling af ressourcer, redskaber, teknikker og taktikker, der kan implementere disse forestillinger; og en *handlingsplan*, det vil sige

en plan, der anvender denne teknologi i konkrete parforhold i overensstemmelse med forestillinger og præferencer. Kønsteknologien, forklarer Stark, handler om „the *what* and *how* of partner dominance“, altså, hvad der skal til for at undertrykke ens partner, og hvordan man griber det an. I Starks perspektiv er digital vold mod en partner altså blot en del af den kønsteknologi, der igen indgår som led i en overordnet kønsstrategi.

Den teknologiforståelse, der kommer til udtryk i Starks kønsstrategi, svarer til de overvejelser, antropologen Inger Sjørnslev gør sig om teknologi under interviewet, der indleder dette temanummer af *Tidsskriftet Antropologi*:

Der skal være noget materielt, og der skal være nogle mennesker, der gør noget, og så skal der være noget viden, nogle idéer, nogle forestillinger bag. De ingredienser skal være til stede, for at man kan tale om noget som en teknologi, vil jeg mene (Sjørnslev i Madsen & Møhl 2020:16).

Stark og hans begreb tvangsbaseret kontrol er i løbet af de seneste år blevet almindelig kendt blandt både praktikere og forskere i Danmark. Men udbredelsen betyder også – og det er set før – at begrebet udvandedes og undertiden bruges til noget andet, end det er tænkt. Herhjemme er der en tendens til at sætte lighedstegn mellem tvangsbaseret kontrol og psykisk vold i mere snæver forstand.⁷ Og på den måde bidrager man faktisk til at adskille det, som Stark forsøger at få os til at forstå som et samlet hele,⁸ nemlig et kønsstrategisk voldsregime baseret på tvang og kontrol, hvor teknologien er designet til at modsvare individuelle kvinders agens og modstand. Ifølge Stark prøver voldsudøvere sig frem for at finde ud af, hvad der virker. De benytter den intime viden, de har fået adgang til, til at stramme grebet og give det et personligt og raffineret touch. Man kunne måske kalde det for kønsteknologisk innovation?

Noter

1. Alle danske kvindekrisecentre synes at have en beskrivelse af voldsformer på deres hjemmeside. Hvis man klikker på fanen „Hvad er vold?“, dukker voldsformerne op.
2. På Socialstyrelsens hjemmeside optræder digital vold ikke som selvstændigt opslagsord. Derimod kan man finde en beskrivelse af fænomenet under „Hvad er stalking?“. Her beskrives det som „en form for psykisk vold, som består af uønsket og gentagen overvågning, forfølgelse og chikane“ (Socialstyrelsen 2018).
3. Det gælder nok for Socialstyrelsen som for mange andre, at kønsneutralitet opfattes som en god ting, „for er man neutral, vælger man ikke side og er ikke forudindtaget. En kønsneutral voldsforståelse ses derfor som det ansvarlige, afbalancerede og nuancerede udgangspunkt“ (Sørensen 2019:11). Men hvis volden er et kønnet fænomen, må den nødvendigvis forstås i et kønsperspektiv. At se volden i et kønsperspektiv handler ikke om at vælge side. Det er hverken en kønsideologisk eller normativ tilgang. Det er en analytisk tilgang.

4. Projektet var udbudt af Danner og TrygFonden og finansieret af TrygFonden.
5. Projektet var finansieret af Det Frie Forskningsråd, Samfund og Erhverv (FSE).
6. Jeg oversætter *coercive control* til tvangsbaseret kontrol (jf. Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen 2019:61).
7. Forklaringen på det er muligvis, at Stark netop selv har fremhævet, at der har været for meget fokus på det fysiske aspekt af volden og især på den mere alvorlige fysiske vold, der fører til skader, der kan betyde inddragelse af politi og sundhedsvæsen. For hovedparten af vold i parforhold er ifølge Stark karakteriseret ved et fysisk voldsniveau, der er minimalt set fra både et juridisk og medicinsk synspunkt. Det betyder, at lovgivningen svigter voldsramte kvinder. Stark har af samme grund agiteret for en lovgivning på området, der i højere grad afspejler det generelle fænomen, som det faktisk tager sig ud.
8. Også sociologen Liz Kelly (1987) gør med begrebet „voldens kontinuum“ opmærksom på, at man ikke bør adskille voldsformer, der er forbundet, og at man ikke bør adskille erfaringer, der hører sammen. Begrebet kan bidrage til at fastholde sammenhængen mellem for eksempel seksuelle, fysiske, psykiske, økonomiske og for den sags skyld også digitale overgreb. Og det kan bidrage til at forstå den enkelte kvindes voldserfaringer – både de mindre og de mere „alvorlige“ – som forbundne og akkumulerede erfaringer over tid (se også Sørensen 2013).

Litteratur

- Danneskiold-Samsøe, Sofie, Yvonne Mørck & Bo Wagner Sørensen
 2011 „Familien betyder alt“. Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier. Frederiksberg: Frydenlund.
- Danneskiold-Samsøe, Sofie, Yvonne Mørck & Bo Wagner Sørensen
 2019 Æresrelateret social kontrol. Teori og praksis i socialt arbejde. København: Akademisk Forlag.
- EIGE, Det Europæiske Institut for Ligestilling mellem Mænd og Kvinder (EU-organ og EU-agentur)
 2017 Digital vold mod kvinder og piger. DOI:10.2839/898228. <https://op.europa.eu/da/publication-detail/-/publication/0986a0fa-beb7-11e7-a7f8-01aa75cd71a1/language-da>. Læst 9.3.2020.
- Holmberg, Carin & Viveka Enander
 2004 Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser. Göteborg: Kabusa Böcker.
- Jensen, Thomas Klose, Diana Bengtzen & Emil Eusebius Olhoff-Jakobsen
 2018 Digitale krænkelse på krisecentre: Vrede mænd sporer ekskonen med gps. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/digitale-krænkelser-paa-krisecentre-vrede-maend-sporer-eks-konen-med-gps>. Læst 9.3.2020.
- Johansen, Katrine Bindsbøl Holm, Tine Tjørnhøj-Thomsen & Karin Helweg-Larsen
 2013 Stalking i Danmark. En kortlægning af erfaringer, konsekvenser og støttebehov. København: Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- Juul, Lena
 2017 Digital vold er en voksende udfordring for kvindekrisecenter. Jydske Vestkysten 24.12. [https://jv.dk/artikel/digital-vold-er-en-voksende-udfordring-for-kvindekrisecenter-2017-12-24\(2\)](https://jv.dk/artikel/digital-vold-er-en-voksende-udfordring-for-kvindekrisecenter-2017-12-24(2)). Læst 9.3.2020.

- Jørgensen, Tanja Tambour
2013 Omfanget og karakteren af stalking. En befolkningsundersøgelse. København: Justitsministeriets Forskningskontor.
- Kelly, Liz
1987 The Continuum of Sexual Violence. In: J. Hanmer & M. Maynard (eds): Women, Violence and Social Control. Pp. 46-60. London: Macmillan Press.
- Lundgren, Eva
1993 Det får da være grænser for kønn. Voldelig empiri og feministisk teori. Oslo: Universitetsforlaget.
1998 The Hand That Strikes and Comforts. Gender Construction and the Tension Between Body and Symbol. In: R.E. Dobash & R.P. Dobash (eds): Rethinking Violence Against Women. Pp. 169-98. London: Sage Publications.
2004 Våldets normaliseringsprocess. Stockholm: ROKS.
- Madsen, My & Perle Møhl
2020 Teknologi, teknik, tekne, ting, t. En duelog mellem Inger Sjørlev og Lars Botin. Tidsskriftet Antropologi 81:7-24.
- Nydahl, Kristine Lund
2018 Nye digitale muligheder skaber problemer for voldsramte kvinder. Fyens Stiftstidende 2.1. [https://fyens.dk/artikel/nye-digitale-muligheder-skaber-problemer-for-voldsramte-kvinder-2018-1-2\(2\)](https://fyens.dk/artikel/nye-digitale-muligheder-skaber-problemer-for-voldsramte-kvinder-2018-1-2(2)). Læst 9.3.2020.
- Socialstyrelsen
2018 Hvad er stalking? <https://socialstyrelsen.dk/voksne/vold-i-naere-relationer/viden-om-vold/typer-af-vold/hvad-er-stalking>. Læst 26.3.2020.
2019a Typer af vold. <https://socialstyrelsen.dk/voksne/vold-i-naere-relationer/viden-om-vold/typer-af-vold>. Læst 26.3.2020.
2019b Årsstatistik 2018. Kvinder og børn på krisecenter. Odense: Socialstyrelsen.
2020 Voldsudsatte familier. Registeranalyse af Dialog mod Volds behandlingstilbud. Odense: Socialstyrelsen.
- Stark, Evan
2007 Coercive Control. How Men Entrap Women in Personal Life. New York: Oxford University Press.
- Sørensen, Bo Wagner
2013 Voldens kontinuum og kvinders voldserfaringer. Sosiologi i dag 43(4):69-93.
2019 Den kønsneutrale voldsforståelse. Social Kritik 158:9-12.
- Sørensen, Bo Wagner, Sofie Danneskiold-Samsøe & William Østerby Sørensen (red.)
2019 Kønsneutral voldsforståelse. Temanummer, Social Kritik 158.

POSITION

TEKNOLOGINS OCH GENUS PARALLELLA SAMPRODUKTION

JOEL W. ABDELMOEZ

Den 26:e april, 2016, annonserade den saudiske kronprinsen Mohammed bin Salman (MBS) sin plan för att modernisera landets ekonomi, göra de mindre beroende av oljeindustrin och reformera den offentliga sektorn. Planen kallas „Saudi Vision 2030“, och är indelad i tre delar: Ett livfullt samhälle, en blomstrande ekonomi och en ambitiös nation. Många av de reformer gällande genuspolitik och jämställdhet, till exempel gällande rösträtt och rätt att köra bil, som introducerats under de senaste åren har kopplats till denna plan. En annan del av planen är ökad myndighetstransparens, användning av digitala teknologier och smartphoneapplikationer och mer effektiv så-kallad „E-governance“. På den engelska hemsidan för planen (<https://vision2030.gov.sa/en/goals>) listas några av målen:

- Att höja vår placering på E-Government Survey Index (EGDI) från vår nuvarande position på plats 36 till att vara bland de topp fem nationerna.
- Att öka kvinnors deltagande i arbetskåren från 22 procent till 30 procent.

Saudiska inrikesministeriet framhäver detta som en genuin reform för förbättring av kvinnors liv, och som en del av en liberalisering av landets genuspolitik, men vissa, som journalisten Hana al-Khamri (2018), menar att dessa förändringar är i princip ett krav för att de ska lyckas reformera ekonomin. Detta innebär alltså att viljan att öka kvinnors deltagande på arbetsmarknaden är rent ekonomiskt motiverat, och att det inte handlar om någon genuin reformvilja. Detta gäller även beslutet att låta kvinnor köra bil – om kvinnor ska jobba måste de kunna ta sig till jobbet.

När det kommer till den ökade statliga användningen av digitala teknologier har nog applikationen Absher fått mest uppmärksamhet. Detta är en applikation som lanserades 2015 av det saudiska inrikesministeriet, och finns tillgängligt via Apple Store och Google Play. Dess huvudsakliga funktion är att göra det möjligt att sköta myndighetsärenden digitalt: att medborgare kan ladda ner dokument,

förnya ID-kort, pass och körkort, rapportera brott, ansöka om jobb, och anhålla om allehanda tillstånd (till exempel tillstånd för *Hajj*, dvs. den årliga pilgrimsfärden till Mecka). Applikationen uppmärksammades internationellt i början på 2019 när media började rapportera om hur den kan användas för att utfärda (och ta tillbaka) resetillstånd för kvinnor. Genom att ange passnummer och namn i applikationen kan kvinnans förmyndare, oftast make eller far, ange hur många resor hon tillåts göra och ange rese-tillståndets giltighetstid. Applikationen kan också ge förmyndaren en notifikation varje gång kvinnan använder sitt pass.

En annan funktion som uppmärksammades var möjligheten om att ansöka om skilsmässa genom *ṭalāq*, en form av skilsmässa på mannens begäran som endast kräver att han uttrycker sin intention att skilja sig tre gånger. Härefter får kvinnan motta ett SMS om hennes nya civil-status (se figur 1).

Figur 1. Infografisk bild publicerad av det saudiska justitiedepartementets officiella Twitter-konto.

Många politiker, aktivister och journalister utanför Saudiarabien, främst i USA, krävde att Apple och Google borde ta bort applikationen, och 14 amerikanska kongressledamöter skrev ett öppet brev till Apples och Googles respektive Vd:ar, Tim Cook och Sundar Pichai. Google lovade att undersöka frågan, men meddelade senare att de inte funnit att applikationen strider mot företagets villkor och kommer därför inte att tas bort (Bostock 2019a). Med detta följde att Saudiarabien lanserade sin egen kampanj, #i_support_ABSHER och dess arabiska motsvarighet. Saudiska myndigheter, som inrikesministeriet och justitiedepartementet, tog bort många av de bilder och tweets som kritiserats (som den i figur 1), och började istället lägga upp nya tweets och infografiska bilder som framhävde de aspekter de ville att applikationen skulle associeras med. Exempelvis lyfte myndigheterna fram positiva aspekter som att applikationen kan hjälpa äldre och de med funktionsvariationer som gör det svårt att fysiskt besöka myndighetskontor (se figur 2).

Figur 2. Infografisk bild delad via Twitter av flera saudiska myndigheter, såsom justitiedepartementet och inrikesdepartementet.

Fördömandet av applikationen har dock fortsatt och en av de starkaste kritikerna har varit Bill Bostock (2019b), journalist för *Business Insider UK*, som också var en av de första att rapportera om dess lansering. Han anklagade de saudiarabiska myndigheterna för att dikta ihop positiva recensioner i Apple Store och Google Play, och menade att många av de som hyllade applikationen på Twitter var Twitter-bots.

En annan tidig kritiker av Absher var antropologen Daniel Martin Varisco, president för American Society for Yemeni Studies och chefredaktör för tidskriften *CyberOrient*. I januari 2019 skrev han:

Jag ser dock en potentiell konflikt med andra annonserade reformer. Föreställ dig en saudisk kvinna som kör bil när hon får ett SMS från justitiedepartementet om att hon har blivit skild från sin make. Om hon blir hysterisk av detta så kan det leda till en allvarlig olycka på vägen. Om hon är glad över att lämna mannen så kanske hon blir lockad att inte lämna tillbaka bilen till sin make¹ (Varisco 2019).

Citatet, som är skämtsamt skrivet, visar på en tidig kritik mot Absher, och belyser det absurda i att meddela förändring i kvinnors civilstånd via SMS. Uppenbarligen väcker applikationen kritik och möjligtvis var kampanjen mot den framgångsrika eftersom den saudiska regimen i augusti 2019 annonserade att kvinnor som fyllt 21 inte längre skulle behöva resetillstånd (de skulle nu få möjlighet att själva ansöka om pass) (se Koskelainen 2019). Applikationen är dock fortfarande kvar, och hur den används ger möjlighet till att fundera över digitala teknologiers parallella samproduktion med genus och den interpellation som sker mellan medborgare och staten genom applikations-baserad myndighetsutövning.

Genus, teknologi och diskurs

Skärningspunkten mellan teknologi och genus har studerats ingående, både akademiskt och inom populärkultur, från *Metropolis* (Fritz Lang 1927) till *Her* (Spike Jonze 2013). Ett återkommande tema i dessa verk är att de utmanar den kroppsliga synen på kön och genus, och istället framhäver människokroppen som djupt beroende av diverse teknologier. Ett exempel på detta presenteras av Van Dijck (2008), som utforskar hur människor förlitar sig på datorer, smartphones och mjukvaror för att organisera det dagliga livet, vilket alltså fungerar som en förlängning av människors minnesförmåga. Kanske det mest kända argumentet i opposition till en rent kroppslig förståelse av kön kommer från Haraway (1991), som använder analogin av en cyborg. I Haraways manifest framstår cyborgens som en figur som undviker att identifieras med något biologiskt och naturligt förflutet (såsom att „vara“ kvinna) och formar istället koalitioner baserat på affinitet och

ideologi, det vill säga politiska och sociala allianser istället för inneboende identiteter. Cyborgens symboliserar hybriditet och består av skilda delar som tillsammans bygger en helhet som inte kan reduceras till de separata delarna. Sociala kategorier och identiteter bortkastas till förmån för komplexa och dynamiska konfigurationer, bestående av kött och blod likväl som praktiker, diskurser, idéer och materiella ting (Lupton 2015). Detta kan liknas vid „assemblage theory“ (se Deleuze & Guattari 1987), vilket har använts inom social-teknologiska studier för att påvisa hur människokroppen augmenteras, förbättras och konfigureras genom dess användning av digitala teknologier, men att dessa konfigurationer är utbytbara och instabila.

Wajcman (2004) menar att kvinnor historiskt har varit fångar av biologiska föreställningar – inte minst vad gäller den påstådda kopplingen mellan kvinnlighet och moderskap. Dessa föreställningar har lett till en feministisk strategi att klippa sådana biologiska kopplingar, vilket enligt Wajcman främst görs med hjälp av teknologiska och biomedicinska framsteg. Ett exempel är preventivmedel och assisterad reproduktion som gett kvinnor mer kontroll över sina kroppar och en viss frihet från förväntningen av moderskap. Wajcman argumenterar också för Internet som ett potentiellt könsbefriat rum då det erbjuder olikartade flyktmöjligheter från relegeringen av kvinnor till det kroppsliga och den privata sfären. Viktigt att påpeka är dock att Wajcman vägrar behandla teknisk utveckling som något moraliskt gott eller ont, dvs. varken frihetsgivande eller förtyckande för kvinnor. Det finns många möjligheter, och det är den feministiska politiken i relation till teknologin som är det viktiga, vilket hon kallar technofeminism.

Om vi återvänder till Absher går det att se att dessa debatter är högst relevanta, inte minst gällande synen på Internet som en potentiellt könsbefriad sfär. Wajcman skriver att Internet är „bortom kontroll från en enskild grupp“ (Wajcman 2004: 8), vilket gör att det är lika tillgängligt för kvinnor att använda för deras politiska och sociala behov. Denna påstådda jämställdhet kan ifrågasättas eftersom samma maktstrukturer, hierarkier och barriärer som återfinns i samhället i stort ofta också byggs in i nya digitala teknologier. Men det är likväl sant att dessa teknologier kan användas på många olika sätt – ibland sätt som står i motsats till vad de är menade för. Teknologier kan vara designade på ett sätt som „informerar“ om hur de ska användas, men i slutändan finns det väldigt få möjligheter för utvecklare att kontrollera användningen, speciellt när det gäller digitala teknologier som är känsliga för hackning. Shaw och Sender (2016) utforskar just hackning och frågar sig hur aktivister kan vända teknologi mot sig själv: „hur kan hackning och motstånd mot heteronormativa teknologier erbjuda alternativa former av mottagande och användarupplevelse?“ (Shaw & Sender 2016:2). Ett exempel på detta är hur vissa saudiska kvinnor har lyckats använda Absher för att ge sig själva resetillstånd, och på så sätt kunna fly landet.

Landström (2007) framhäver vikten av att kombinera STS (Science and Technology Studies) med queerteori, både med fokus på hur genus påverkar utvecklingen av nya teknologier, men också den „könande“ effekten av teknologierna själva. Detta bygger på en syn på genus som något diskursivt, snarare än en stabil och medfödd verklighet. Denna syn på kön är främst associerad med Butler, som hävdade att kön är något vi gör, inte något vi har eller är (Butler 1990). Detta innebär inte att kön är ett skådespel, eller att vi är självmedvetna aktörer som tar på oss vårt kön, utan att vi „könas“ genom hur vi rör oss, för oss och refererar till oss själva i könade termer. Exempelvis, när en läkare (eller mer troligen en barnmorska) säger „det är en pojke“ är det enligt Butler inte en beskrivning av en objektiv verklighet, utan en placering av barnet i en könad diskurs. Möjligheten att beskriva något, och med denna beskrivning producera det som beskrivs, kallar Butler för „diskursiv agens“. Detta blir tydligare, enligt mig, om vi sätter det i ljuset av Althusser (1971) tankar kring interpellation, vilket syftar till att beskriva hur subjekt blir till genom att refereras till som sådana. Althusser använder som exempel en konstapel som ropar „hallå där“ till en medborgare som då reagerar, och i denna interaktion placeras som ett subjekt inför statlig auktoritet. Det är inte möjligt att avstå ifrån interaktionen men dess effekter är ändå långtgående, enligt Althusser. I samhället i stort produceras vi som subjekt i många olika former; subjekt för staten, subjekt för lag och ordning, och könade subjekt. Ur detta Althusserianska perspektiv åkallas vi som ett visst kön, och är själva delaktiga i att etablera detta som en objektiv och stabil verklighet. Detta ligger också till grund för mitt argument om kopplingen mellan digitaliserad myndighetsutövning och subjektskapande.

Statliga digitala teknologier åkallar medborgare/användare och producerar därigenom en digital relation mellan stat och medborgare, som i fallexempel Absher är djupt könat. Genom att tilltala vissa användare som förmyndare (guardian) och andra som underordnad (dependant), så (re-)produceras även dessa subjekt. De är inte interna, förexisterande positioner, utan skapas genom språket, och detsamma kan sägas om könandet av positionerna, det vill säga att „förmyndare“ innebär „man“. Detta står i kontrast till det argument som lagts fram av saudiska myndigheter att alla funktioner på Absher är lika tillgängliga alla saudiska medborgare oavsett kön. Det må vara tekniskt sätt korrekt, men faller platt inför det faktum att roller såsom „förmyndare“ är otillgängligt kvinnor.

Religion och teknologi

Skärningspunkten mellan religion och teknologi är också intressant i detta avseende, och vi kan börja med att göra en skillnad på „online religion“, vilket

handlar om hur traditionellt utförande av religionen utmanas, och „religion online“, vilket inte är mer än en avspegling av religiösa praktiker så som de ser ut i „verkligheten“ (se Varisco 2010). Islam formas av, och formar själv, teknologier som muslimer använder, inte bara när det kommer till religiösa ting. Till exempel används applikationer och digitala teknologier för att hålla koll på bönetider, fastetider, och sprida fatwor och religiösa dekret – nyligen meddelade Dubai att de har lanserat världens första „Artificial Intelligence (AI) fatwa service“ (Al-Araby 2019). Virtuella rum skapas för möten mellan muslimer, och dejtingsidor såsom muslima.com riktar sig specifikt till muslimer, vilket har gjort att vissa islamologer hävdar att vi bör tänka om kring begreppet *ummah*, det globala muslimska samfundet (se Mandaville 2013; Varisco 2010; Anderson 2003). Absher står som bevis på skärningspunkten mellan samhälle, identitetsskapande och teknologi, och vikten av ett socio-teknologiskt perspektiv, där även religion och teknologi samproduceras. Absher är en teknologi som både skapats för att passa inom en särskild religiös doktrin, samtidigt som den själv förändrar hur vissa religiösa handlingar, som till exempel skilsmässa, praktiseras.

Ett kritiskt argument mot Absher är att det gör förmyndarsystemet mer effektivt, och därmed mer populärt bland Saudiska medborgare. Det gör också systemet mer hållbart på lång sikt. Om samma system fortsätter utan att effektiviseras löper det större risk att ifrågasättas och kritiseras. Därför är det viktigt för utvecklare av nya teknologier som Absher att det utvecklas parallellt med samhället – det vill säga att teknologierna underlättar för implementerandet av lagar, förordningar och förmyndarsystemet. Det innebär också att teknologierna influeras av rådande normer och maktrelationer, och är därmed också en del av att producera desamma. Jag menar därför att kritik mot Absher också fungerar som kritik mot förmyndarsystemet inom vilken Absher existerar.

Sammanfattning

Ur ett Althusserianskt perspektiv innebär varje interaktion med staten en typ av interpellation, där medborgaren sätts i en underordnad maktposition, vare sig hen accepterar det eller ej, och (re)produceras enligt statens kriterier. Även om det finns motstånd och strategier för att undgå effekterna av denna myndighetsutövning – t.ex. de kvinnor som hackar sina förmyndares telefoner för att ge sig själva resetillstånd – är möjligheterna små att undvika detta digitala möte med staten. I Saudiarabien deltar Absher i fastställandet av huruvida medborgaren, baserat på dennes kön, kan ses som myndig eller ej, och därmed vilka av statens tjänster som denne kan ta del av. Den som saknar förmyndarskap saknar helt enkelt vissa rättigheter, och dennes handlingsförmåga är begränsad. Det kan argumenteras att

detta förmyndarsystem existerade redan innan Absher och därför är helt separerat från det. Det bör också lyftas att förmyndarsystemet har reformerats trots Absher. Jag menar dock att systemet har reformerats *med* Absher, och att denna applikation har varit en del i att förändra förmyndarsystemet. Anledningen till det ligger i hur applikationen har fört staten till medborgarens ficka. Det är sant att systemet är äldre än applikationen, men med dess existens har förmyndarsystemet utvecklats och applikationen är nu att betraktas som en central del av myndighetsutövningen. Detta speciellt med tanke på den könade interpellation som kommer med applikationen. Staten äger en diskursiv agens, det vill säga makt att språkligt producera den verklighet vi befinner oss i. Det är staten, genom förordningar och myndighetsbeslut, som bestämmer om du är myndig, baserat till viss del på det kön som tilldelats dig. Om du inte tilldelats „rätt“ kön och sedan försöker använda Absher, till exempel för att ansöka om ID-kort, produceras du igen i en omyndig position, och det finns inget sätt att vägra deltagande i interaktionen utan att riskera fängelse eller fly från Saudiarabien. De förväntningar som finns på dig som saudisk medborgare, och på dina sociala och kulturella roller – oavsett ditt kön – och de politiska rättigheter du innehar är nära kopplade till detta tilltalande ifrån staten, vilket blir mer effektivt och kommer individen närmre i och med digitalisering. Jag menar därför att digitaliseringen av förmyndarsystemet visar hur kön och teknologi samproduceras – identitetsskapande och könandet av medborgare sker genom digitala teknologier, samtidigt som samma teknologier produceras just för att upprätthålla förmyndarsystemet och de (könade) kategorier som existerar inom det.

Note

1. Alle engelske citater er oversat af Joel W. Abdelmoez.

Litteratur

- Al-Araby
2019 Virtual Mufti. Dubai Launches “First Ever“ Artificial Intelligence-Powered Fatwa Service. The New Arab 31.10. <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2019/10/31/dubai-launches-first-ever-artificial-intelligence-powered-fatwa-service>. Läst 3.1.2020.
- Al-Khamri, Hana
2018 Why Did Saudi Arabia Lift the Driving Ban on Women Only Now? Al-Jazeera 24.6. <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/saudi-arabia-lift-driving-ban-women-180621203632446.html>. Läst 11.4.2019.

- Althusser, Louis
1971 Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation). In: L. Althusser: Lenin and Philosophy and Other Essays. Pp. 142-47. New York: Monthly Review Press.
- Anderson, Jon W.
2003 New Media, New Publics. Reconfiguring the Public Sphere of Islam. *Social Research: An International Quarterly* 70(3):887-906.
- Bostock, Bill
2019a Google, Siding with Saudi Arabia, Refuses to Remove Widely-Criticized Government App Which Lets Men Track Women and Control Their Travel. *Business Insider* 2.3. <https://www.businessinsider.com/absher-google-refuses-to-remove-saudi-govt-app-that-tracks-women-2019-3?r=US&IR=T>. Läst 27.5.2019.
2019b A Viral Saudi Arabian Campaign Is Trying to Defend the Kingdom's App That Lets Men Track Women and Control Where They Travel. *Insider* 19.2. <https://www.insider.com/absher-saudi-arabians-defend-app-that-lets-men-control-womens-travel-2019-2>. Läst 29.5.2019.
- Butler, Judith
1990 *Gender Trouble*. London: Routledge.
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari
1987 *A Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, Donna
1991 *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Jonze, Spike (dir.)
2013 Her. Produced by Annapurna Pictures. 126 mins.
- Landström, Catharina
2007 Queering Feminist Technology Studies. *Feminist Theory* 8(1):7-26. Doi:10.1177/1464700107074193.
- Lang, Fritz (dir.)
1927 *Metropolis*. Produced by Erich Pommer and Universum Film AG. 153 mins.
- Lupton, Deborah
2015 The Digital Cyborg Assemblage. Haraway's Cyborg Theory and the New Digital Health Technologies. In: F. Collyer (ed.): *The Handbook of Social Theory for the Sociology of Health and Medicine*. Pp. 567-81. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mandaville, Peter
2013 Reimagining the Ummah? Information Technology and the Changing Boundaries of Political Islam. In: F. Volpi (ed.): *Political Islam. A Critical Reader*. Pp. 347-70. London: Routledge.
- Shaw, Adrienne & Katherine Sender
2016 Queer Technologies. Affordances, Affect, Ambivalence. *Critical Studies in Media Communication* 33(1):1-5. Doi:10.1080/15295036.2015.1129429.
- van Dijck, José
2008 MyLifeBits. The Computer as Memory Machine. In: N. Lykke & A. Smelik (eds): *Bits of Life. Feminism at the Intersections of Media, Bioscience, and Technology*. Pp. 113-28. Seattle: University of Washington Press.

- van Dijk, Teun A.
2001 Critical Discourse Analysis. In: D. Tannen, E.H. Hamilton & D. Schiffrin (eds):
Handbook of Discourse Analysis. Pp. 352-71. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Varisco, Daniel Martin
2010 Muslims and the Media in the Blogosphere. Contemporary Islam 4:157-77.
Doi:10.1007/s11562-009-0106-y.
2019 I dvrc u. MENA Tidningen. 6.1. <https://menatidningen.se/i-dvrc-u/>. Läst
29.05.2019.
- Wajcman, Judy
2004 TechnoFeminism. Cambridge: Polity.

POSITION

SOCIALE TEKNOLOGIER

FRA MAGTKRITIK TIL MÆGTIGGØRELSE

CHARLOTTE BREDAHL JACOBSEN OG SOFIE DANNESKIOLD-SAMSØE

Antropologien har siden tidernes morgen bidraget til forståelser af samspillet mellem teknologi og samfund, og hvad der sker, når nye teknologier introduceres.

Perspektivet har som oftest været analytisk, distanceret og ikke mindst magtkritisk. Som der også står i invitationen til dette temanummer, har „flere antropologer med inspiration fra videnskabs- og teknologistudier (Science and Technology Studies) forholdt sig kritisk til magtfulde former for viden og praksis, som i sig selv er med til at skabe verden på bestemte måder og favorisere og/eller marginalisere bestemte sociale grupper og livsformer“.

Gennem den forskning har vi lært, hvordan teknologier redistribuerer viden og magt mellem forskellige aktører, hvordan den forstærker muligheder for kontrol og styring – eller gør det modsatte. Forskerne har været optaget af tilblivelsen af teknologier, det vil sige, hvordan teknologier bliver til og formes, når de bruges af aktører med særlige interesser i konkrete kontekster.

Nogle gange er tilgangen nysgerrig og forsøgsvis neutral, men ikke sjældent bliver den magtkritisk. Det foucaultske blik på magt og styringsteknologier træder ind på scenen: Det potentielt problematiske og risikoen for en styring får hovedrollen, fordi styring kan føre til ensretning, disciplinering, overvågning, kontrol og straf. Som antropologer, der arbejder med indførelse og forskning i en ny social teknologi, møder vi indimellem det magtkritiske blik hos både forskerkolleger og informanter, når de stiller spørgsmål til konsekvenserne af den teknologi, vi arbejder på at indføre.

I denne position reflekterer vi kritisk over kritikken. Vi argumenterer for det frugtbare i at engagere sig aktivt i de teknologiske tilblivelsesprocesser frem for alene at forholde sig kritisk observerende. Antropologer kan med afsæt i indsigter i samspillet mellem teknologi, viden og samfund søge at påvirke og bidrage til de processer af mægtiggørelse, som tilblivelsesprocesserne omkring ny teknologi rummer potentialer for.

Vores position

Denne position skrives fra en særlig position. En position som forsker og projektleder for et stort studie af, hvordan en ny indsats med nye redskaber i socialt arbejde kan gennemføres i praksis.¹ Som sådan er vi på én gang i færd med at implementere en ny social teknologi i otte kommuner og forske i, hvad der sker, når teknologien tages i brug. Vores position er tværfaglig, men vi har antropologien og videnskabs- og teknologistudier som teoretisk rammeforståelse.

Den sociale teknologi, vi implementerer, har vi selv været med til at udvælge. Vi har formet den og gjort den klar til implementering efter bedste evne i tæt dialog med aktører fra det felt, vi arbejder i. Som sådan har vi fra begyndelsen indtaget en normativ position: Vi har stillet os sammen med dem, som vurderer, at sociale teknologier, der baserer sig på evidens og forskningsbaseret dokumentation, er værd at udbrede til praksis. Forskningspositioner er, som de fleste andre positioner, ikke neutrale.

Positioner i feltet

Feltet, vi arbejder i, oses af magt. Vi er i kommunernes socialforvaltninger, der, hvor børn anbringes i plejefamilier, når kommunen vurderer, at forældrene ikke kan varetage opgaven.

Feltet er kendetegnet af *magtfulde aktører*: socialarbejdere, hvis vurderinger kan føre til, at børn anbringes, at de kommer hjem igen, eller at de anbringes et nyt sted.

Det er et felt, som benytter en vifte af *magtfulde sociale teknologier*: journaler, handleplaner, lovpligtige halvårslige opfølgningssamtaler, børnesamtaler, skoleudtalelser. For blot at nævne nogle af de væsentligste sociale teknologier, der på én gang har til formål at understøtte socialarbejderens arbejde og sikre borgerens ret til at blive hørt og medinddraget, men som helt overordnet kan siges at være magtfulde i kraft af den viden, de indsamler og udvælger.

Det er samtidig et felt med *udsatte aktører*, som er dybt afhængige af socialarbejdernes vurderinger – og af de *herskende forståelser*, der sættes i spil.

I denne gruppe møder vi forældrene, hvis børn fjernes fra hjemmet. Siden Graversen-betænkningen fra 1990² har det været en herskende forståelse, at børns tilknytning til deres biologiske forældre er central for deres udvikling. I det perspektiv er barnets forældre principielt bedst til at give barnet omsorg, men såfremt forældre ikke kan tage vare på barnet i hverdagen, fordi de har egne problemer, kan det blive nødvendigt, at staten griber ind. At sætte barnet i pleje kan derfor anses som en midlertidig foranstaltning, der varer, indtil forældrene får

løst de problemer, der forhindrer dem i at give barnet omsorg. Derfor bør barnet så vidt muligt have jævnlige samvær med forældrene og hjemgives, så snart socialforvaltningen og en forælder er enige om, at han eller hun kan påtage sig opgaven igen. Med denne logik som fremherskende bliver et væsentligt tema i feltet uvægerligt, *hvornår* et barn skal hjemgives til forældrene. Og den viden, som indhentes og lægges i journaler i socialforvaltningen, bliver en central aktør i den forhandling.

I gruppen af udsatte aktører møder vi selvsagt også børnene. De oplever sig ofte ikke hørt. De har sjældent stor tillid til de skiftende sagsbehandlere, som hvert halve år spørger dem til deres trivsel. De ældre af dem er sig smerteligt bevidste, at det, de siger, og måden, det forstås på af socialarbejderen, kan have vidtrækkende konsekvenser for deres liv. Hvor de skal bo. Hvor de skal gå i skole.

Endelig møder vi plejeforældrene. Når et barn sættes i pleje, overtager plejeforældrene forældreopgaven. Det betyder, at de bliver barnets primære omsorgsgivere og dem, der har det daglige ansvar for, at det trives og lærer på alderssvarende niveau. Det er en (anden) herskende forståelse, at det kræver særlige kompetencer, som man ikke kan forvente af den almindelige forælder. Børnene har nemlig en forhistorie med omsorgssvigt, skoleskift og for nogle også mishandling, og de har derfor ofte psykiske vanskeligheder og er bagud i skolen. Det er i det perspektiv centralt for den anbringende myndighed at sikre sig, at plejefamilien har de særlige kompetencer, der skal til, for at sikre barnets trivsel. Det kan de sikre gennem supervision og efteruddannelse. De kan sikre det ved at give den særlige ekstraordinære støtte, der skal til. Eller de kan flytte barnet til en anden plejefamilie. Denne forståelse har naturligvis sine egne konsekvenser for spillet mellem aktørerne og de sociale teknologier, der bruges til at følge et barns trivsel.

En ny social teknologi i feltet

I dette felt indsætter vi med vores projekt en ny social teknologi. Teknologien består i systematiske gentagne målinger med to anerkendte og validerede spørgeskemaer, hvor lærere, plejeforældre og ældre børn svarer på, hvordan de ser barnets styrker, vanskeligheder og eventuelle læringsudfordringer. Skemaerne supplerer de oplysninger om barnets læring og trivsel, som sagsbehandlere og familieplejekonsulenter i forvejen indhenter hvert halve år, men hvor skoleudtalelser, børnesamtaler og opfølgningssamtaler normalt følger en løst struktureret dagsorden, stiller spørgeskemaerne de samme afgrænsede og konkrete spørgsmål til alle.

Spørgeskemaerne følges af en automatiseret analyse, i hvilken svarene om det enkelte barn sammenlignes med svar for typiske danske børn. På den måde

fungerer spørgeskemaerne som et måleinstrument på linje med et termometer. Målingen viser, om barnet er i normalområdet, eller om barnet vurderes at have forhøjet grad af mistrivsel eller læringsudfordringer.

Man kan spejle denne teknologi i kritiske studier af andre måleinstrumenter. Med det kan man spørge, om instrumentets snævre sammenlignende og talbaserede analyse vil erstatte en bred socialfaglig vurdering baseret på plejeforældre, lærere og børns beskrivelser. Om dens karakter af måleinstrument skaber forestillinger om en anden uanfægtelighed eller sandhedsværdi end det talte ord.

Man kan kritisere, at spørgeskemaer designes ved at udvælge konkrete spørgsmål, som på den måde styrer opmærksomheden mod bestemte forhold. Dermed kan spørgeskemaer potentielt udelukke væsentlige andre forhold, nemlig dem, som der ikke spørges til.

Man kan anfægte spørgeskemaernes tilsyneladende neutrale indpakning og fremføre, at alle spørgsmål, der stilles til mennesker, skaber noget i sig selv. Så hvad skaber det da at spørge voksne og ældre børn om børnenes potentielle psykiske mistrivselssymptomer og indlæringsvanskeligheder? Hvad skaber det at journalisere og gemme den viden? Kommer vi til at bidrage til endnu mere magtudøvelse over de udsatte børn, som vi dybest set ønsker at hjælpe?

Man kan tænke sig til et væld af potentielle konsekvenser af at bruge de to spørgeskemaer systematisk i arbejdet med at følge børns læring og trivsel, som fra et magtkritisk perspektiv er problematiske.

Men når skemaerne reelt tages i brug, kan der ske alt muligt andet. Vores første pilotafprøvninger viser, at de potentielle konsekvenser af at tage skemaerne i brug rækker langt ud over, hvad vi kunne tænke os til fra en distanceret magtkritisk position.

Ny teknologi som potentielt middel til mægtiggørelse

Vores projekt er i sin spæde opstart. Vi har blot afprøvet spørgeskemaerne på få personer. Responsen fra de personer er imidlertid interessant.

Nogle plejeforældre følte sig hørt bedre. De fortæller, at det er godt at få „papir på“. For de oplever, at karakteren og omfanget af barnets trivsel – eller mistrivsel – bliver tydelig gennem skemaet. Når deres vurdering fremstod så tydeligt på skrift og som måling, kunne de få socialarbejderen til at forstå, hvor skidt deres plejebarn faktisk havde det. Det blev et argument for behovet for ekstraordinær hjælp. Generelt oplevede de en bedre og mere dybdegående rådgivende samtale end den, de plejede at have, når de havde sparringsmøde med en socialarbejder. De oplevede en større grundighed og systematik. Spørgsmålene i skemaet tvang alle til at rette opmærksomheden mod barnets trivsel og læring. „Det gør, at man

tænker over tingene. Det er en udmærket opfølgning i forhold til hverdagen,“ som en plejemor sagde.

Det var også socialarbejdernes oplevelse. Som en sagsbehandler sagde: „Der, hvor det giver os rigtig, rigtig meget, det er ved dem [plejeforældre], der trækker lidt på skulderen og siger, ‘det går vel fint nok’.“ En sagsbehandler vurderede det bydende nødvendigt at få alle børns vurderinger af deres egen trivsel og læring i et format, som gjorde, at det var enkelt at sammenligne med resultaterne fra de voksnes spørgeskemabesvarelser. Kun derigennem kunne hun sikre sig, at barnets stemme blev hørt, når hun skulle lave handleplaner efterfølgende.

En læringskonsulent fandt det befriende, at man gennem spørgeskemaet om læring kunne få lov at spørge til – og derfor tale om – det, som ikke gik så godt. I en pædagogisk virkelighed med stort fokus på at se børns styrker og tale om det, der går fremad, oplevede hun, at alt for mange børns læringsudfordringer røg under radaren i den almindelige skole-hjem-samtale.

Respons som denne gjorde os opmærksomme på, hvordan den nye teknologi potentielt også kan skabe mægtiggørelse, skabe nye former for dialoger, forstærke nogle herskende forståelser og ændre andre.

- Vi blev opmærksomme på, at spørgeskemaerne ændrer på, hvem der kommer til orde i journalen. Hidtil har det skrevne ord i journaler og handleplaner været socialarbejderens – baseret på hendes fortolkninger og vurderinger. Med spørgeskemaerne ender plejeforældre og læreres ord også i journalen, om end kun inden for de afgrænsede spørgsmål, som stilles i skemaerne.
- Vi blev opmærksomme på, hvor betydningsfuldt det kan være, hvis en måling kan bruges som potentielt argument for at få bevilget støtte til et barn, fordi det ellers kan være vanskeligt at få bevilget.
- Vi fik øje på, at det bliver afgørende for både forældre og plejeforældre, hvilken herskende forståelse af anbringelsen og forældres og plejeforældres respektive roller, som den nye sociale teknologi bindes op på. De herskende forståelser er afgørende for, hvordan teknologien påvirker samspillet mellem aktørerne. Hvis målingerne sætter fokus på trivlsen og indsatsen i plejefamilien, hvad efterlader det så af plads til fokus på vejen til hjemgivelse? Hvilken herskende forståelse vil teknologien fremme? Vi ved det ikke endnu, men vi ved, at det er af overordentlig stor betydning for aktørerne i feltet.
- Vi er blevet opmærksomme på, hvordan formen af en besvarelse er magtfuld – og at vi kan være med til enten at understøtte eller underminere barnets stemme gennem den form, vi anbefaler, at svarene fra et barn indhentes og dokumenteres i.
- Endelig har vi set, hvordan spørgsmål i spørgeskemaer nok afgrænser, men også skaber muligheder for at tale om noget, som der ellers ikke tales om, for-

di det ikke passer ind i de herskende forståelser og tilgange, der ellers præger samtalerne.

Ovenstående er enkle eksempler. Tiden er ikke inde til at drage konklusioner. Vi ved ikke, om den ny teknologi, vi indfører, i sidste ende gavner børnene. Vi ved ikke, hvilke konsekvenser den får. Teknologiens tilblivelse er kun i sin vorden. Vi ved imidlertid, at det gør en forskel, hvor vi som antropologer positionerer os i tilblivelsesprocessen.

Hvad kan antropologer give til teknologiske tilblivelsesprocesser?

Vi kan blive stående på afstand og kritisk spørge til, hvorvidt og hvordan den nye teknologi muliggør mere styring.

Vi kan også følge processen tæt. Nysgerrigt se, hvad der faktisk sker, når teknologien omformer samtaler, redistribuerer fordelingen af viden, hvad der bliver plads til i samarbejdet, og hvad der lades ude.

Men vi kan også indgå i processen. Bruge vores indsigter i samspillet mellem teknologi, viden og samfund til aktivt at påvirke den nye teknologiske tilblivelsesproces. Det er det, vi er i færd med. Vi kan ikke styre processen. Vi kan ikke forudse, hvad der kommer til at ske. Men vi kan involvere os i det. Aktuelt gør vi det gennem facilitering af møder, gennem undervisning, ved at skrive vejledninger til brugen af spørgeskemaer og samtaler, ved at tilbyde os som sparringspartnere for socialarbejderne, når de tager den nye teknologi i brug, og ved at lave informationsvideoer til børn. På den måde kan vi gå ind som aktører i processen.

Vi kan skabe åbne dialoger i feltet om, hvad der sker i tilblivelsesprocessen: hvem der favoriseres, hvad der synes at skydes til side, hvad der er hensigtsmæssigt set fra hvis synspunkt. Den analyse er ikke kun interessant stof for andre antropologer, der kan læse om det i forskningsartikler efter et projekts afslutning. Det er i høj grad viden, der er interessant *undervejs* i tilblivelsesprocessen og for dem, som deltager i den, som berøres af den nye teknologi, og som er med til at forme den.

Hvad kan en aktiv involvering i teknologiske tilblivelsesprocesser give antropologen?

Når vi aktivt engagerer os i tilblivelsesprocessen, bliver vi nødvendigvis normative. Vi bliver akut opmærksomme på, at alle udfald af processen ikke er lige gode. Vi har en holdning til, om det er godt eller skidt, hvis spørgeskemabesvarelser ender med at blive brugt som argument for at fjerne et plejebarn fra en

plejefamilie. Vi har en holdning til, om det er godt eller skidt, hvis spørgeskemaerne medfører, at plejeforældre og skolelæreres vurderinger får en stærkere plads i socialforvaltningens samlede vurdering af et barns trivsel og læring. Vi bliver tvunget til at finde løsninger på det, som ellers kan udvikle sig negativt set fra vores position, og det gør os meget bevidste om både socialarbejdernes, plejeforældrenes, børnenes og vores egne problemforståelser.

Som sådan fordrer involveringen af os, at vi udvider vores refleksion over mulige ståsteder. Ved at flytte os fra en neutral forskerposition til en engageret forskerposition tvinges vi til at være del af en proces, som åbner vores øjne for endnu flere samspil. Som deltagere i processen mærker vi den. Vi mærker, at den ikke er lige meget. At det er godt at være magtkritisk, men det er bedre, hvis man kan bruge den indsigt til at bidrage til at mægtiggøre mennesker i udsatte positioner, når indførelsen af nye sociale teknologier muliggør det.

Noter

1. Studiet gennemføres i forsknings- og udviklingsprojektet „Mig og min plejefamilie“, der har til formål at styrke familieplejebragte børns trivsel og læring. Projektet gennemføres af forskere ved Nationalt Videncenter om Udsatte Børn og Unge (NUBU), og det finansieres af TrykFonden og Den A.P. Møllerske Støttefond.
2. Betænkning om de retlige rammer for indsatsen over for børn og unge, betænkning nr. 1212, 1990. Udarbejdet på baggrund af et udvalgsarbejde ledet af professor Jørgen Graversen.

TILTRÆDELSESFORELÆSNING

RUMANTROPOLOGIER

I velfærdens, hjemmenes og hjemssøgelses verden¹

KIRSTEN MARIE RAAHAUGE

Velkommen, kære kolleger, studerende, venner og familie til denne tiltrædelsesforelæsning om rumantropologi!

Jeg er særligt glad for, at netop denne forelæsning kunne blive til noget, da den af grunde hinsides min kontrol er blevet udsat fem gange. I forelæsningen vil jeg med *rumantropologi* som paraplybegreb udfolde følgende emner: *velfærdsrum* og deres periferi, *danske hjem* og andre rum samt *hjemssøgte huse* i Danmark og andre irregulariteter.

Undervejs vil jeg fokusere på mangler, fravær, forskydninger, hvide pletter, modstande, dead ends, non-sites, missing links og SLOAPs,² som er til stede i de empiriske felter såvel som i de analytiske perspektiver. Nu, hvor dette foregår mellem arkitekter og designere, er det på sin plads at nævne, at mit fokus på rum og materialitet også er et fokus på konteksterne og præmisserne for design og arkitektur, idet design spiller en rolle som et implicit aspekt af de rum og materialiteter, jeg kommer til at diskutere i det følgende.³

Rumantropologi

Rumantropologi er, så vidt jeg ved, ikke nogen anerkendt disciplin. Det er min egen neologisme. Der har dog været en hel del vendinger i antropologien og i tilstødende discipliner, som i nogen grad kunne kvalificere rumantropologien som felt: den rumlige vending, den materielle vending, STS- og ANT-vendingerne, atmosfærevendingen, den sanselige vending, den ontologiske vending, den perspektivistiske vending, den posthumane vending, den affektive vending osv. I disse sammenhænge bliver rum og materialitet udforsket på nye måder, hvad angår såvel de empiriske fænomener som en lang række epistemologiske spørgsmål.

Antropologi udmærker sig ved bestræbelsen på at sætte ting i kontekst og ved i samme bevægelse at rokke ved og problematisere de selvsamme kontekster. På grund af sin optagethed af metoder – indsamlingsmetoder, analysemetoder, teoretiske metoder, metoder til konceptualisering, til repræsentation eller netop ikke osv. – og fordi antropologer forsøger at beskrive virkeligheden, er antropologen betinget på det særlige ved sin felt. Feltens egenskaber er med til at etablere den måde, den bliver anskuet, så arbejdet foregår i en vekselvirkning mellem feltens særlighed og det antropologiske blik. Det betyder ikke, at alt kan relativiseres ad infinitum, heller ikke at verden blot er en *paper moon*, en simulation, som ikke er andet end konstruktioner i en fordampet virkelighed; sagen er snarere, at „verden“ kommer under anfægtelse, når verden er præmissen og det i ganske konkret forstand. Enhver sag kan til enhver tid ses fra en cirkel af sider og er stedt i en forhandling mellem det empiriske materiale, antropologen udpeger som felten, og de teoretiske perspektiver, denne felt betragtes igennem. Væsentligt for det følgende er derfor den indfaldsvinkel, at fokus ikke kun er et spørgsmål om, *hvad* man ser, det er også, *hvordan* man ser det.

Når felten angår rum og materialitet, forstærkes de egenskaber, der angår kontekstualisering; modstande, anfægtelser og udfordringer bliver mere tydelige. Det sker, fordi rum og materialitet er konkret til stede, samtidig med at de mange idéer, der bliver konkretiseret gennem dem, er fraværende, men kan hentes ind i sammenhængen som grunde til denne eller hin udformning. Samtidig medfører disse konkrete sider af verden forandring ved deres blotte tilstedeværelse og ved de ændringer, de bliver tilført (Augé 1995; Koolhaas 1998; Warhol 1977). Rum og materialitet er lige så anfægtet og udfordrende som religion, politik, penge eller seksualitet, emner, som de da også er nært relateret til; det er bare ikke altid tydeligt; i stedet træder det frem som en art skyggevirkning eller følgesvend. Samtidig virker rum og materialitet stabiliserende på immaterielle betydningssystemer (som religion, politik eller penge er eksempler på) gennem deres materielle tilstedevær (Carsten & Hugh Jones 1995). I de nye teoretiske vendinger forstås rum og materialitets rolle som endog endnu mere væsentlig og den politiske dimension som endnu mere manifest (fx Thrift 2004; Navaro-Yashin 2012).

I arkitektur- og designsammenhænge såvel som i samfundsvidenskabelige og humanistiske teorier har rum og materialitet længe spillet rollen som scene og rekvisitter for de sociale relationer, der udfolder sig, og de kulturelle forestillinger, der gør det hele forståeligt. Denne rolle er under transformation i disse år. I *Kunstværket i den tekniske reproducerbarheds tidsalder* (1998 [1936]) forudså Walter Benjamin dette skifte i sin analyse af det dengang nye filmmedie, hvor skuespiller bliver rekvisit, og rekvisitter, som for eksempel uret på væggen, bliver

hovedrolleindehaver i det øjeblik, det bliver muligt at filme og klippe og dermed skabe distance til „now here“-oplevelsen, for eksempel på teateret. De sociale relationer og handlinger sker ikke *bare* under rumlige og materielle betingelser; socialitet er betinget af, relateret til og viklet ind i disse konkrete ting og rum; de sker gennem dem og på grund af dem. Rum og materialitet spiller altså en rolle *up front* som medproducent af sociale relationer såvel som af den analytiske implikation, vi somme tider kalder kultur (Hastrup 1988; Knudsen 1990).

Alfred Gell peger på, at objekter har en *agency*, for så vidt de peger tilbage på deres producenter og udvider disses virkningsfelt (Gell 1992). Denne pointe kan blive trukket ret langt, og materialitet kan af og til blive anskuet som en aktiv kraft på så fremtrædende eller voldsom en måde (fx Böhme 2007), at det af og til minder mig om den magi, man kan se beskrevet i etnografiske monografier og værker (fx Evans-Pritchard 1937; Kapferer 2002; Malinowski 1948; Mauss 2001 [1902]); i disse værker beskrives det, hvordan ting, manipuleret af magikerens teknikker, optræder på unaturlig vis.

Også på et andet niveau har de teoretiske vendinger forårsaget anfægtelser. Når det analytiske fokus skifter til ting og steder, sker det af og til, at naturaliserede, implicite forestillinger forekommer mindre naturlige eller normale; det sker for forestillinger om for eksempel „atmosfære“, „aura“, „autenticitet“ eller „ambiens“. Sådanne begreber bliver sat i et unaturligt lys, når den forhåndenværende tilstedeværelse ved det særlige sted og de specifikke materialiteter gør sig gældende, for da bliver dét det væsentlige. Ved at blive mere konkrete og dermed virkelige på en *dead pan*-måde, bliver sådanne begreber og deres betydning somme tider mere væsentlige, andre gange bliver de absurde. „Kan du mærke atmosfæren?!“ kan være et nonsensspørgsmål, målt med den konkrete, rumlige eller materielle alen. Det rumlige fokus kan desuden efterlade ikke mindst antropologen med en usikker fornemmelse, for hvad var det nu lige, man bevidnede ude i felten? Var det noget, nogen sagde eller gjorde? Eller var det et rumligt eller materielt aspekt af felten, der gav en det indtryk? Var det lyset, tiden på dagen, måden, rummet så ud på, genstanden henne i hjørnet eller akustikken? Samtidig med at verden bliver mere konkret gennem disse teoretiske vendinger, bliver den også vanskeligere at sætte i bås.

Alle disse diskussioner og aspekter er del af det, jeg kalder rumantropologi; den udforsker rum og materialitet som et felt, som en del af den empiriske ramme, og som del af den analytiske tilgang. Desuden fremmaner rumantropologien af og til friktioner og udfordringer, ja, endog usikkerhed, i de antropologiske rutiner.

Velfærdsrum og deres periferi

„Enorm fattigdom, enorme lidelser, enorm uvidenhed, enorm elendighed og enorm lediggang, der knuser velstand og fordærver mennesket“ (Beveridge 1942; forfatters oversættelse).⁴ Disse fem onder skulle overvindes i tiden efter 2. verdenskrig gennem en omorganisering af det engelske samfund. Sådan skrev den britiske økonom og politiker William Beveridge. Han etablerede fem gigantiske programmer, som kom til at udgøre kernen i Beveridges velfærdsstat. De fem programmer angik social sikkerhed, sundhed, uddannelse, bolig, og en politisk bestræbelse på at skabe beskæftigelse for alle. Disse fem blev også omdrejningspunktet for det danske velfærdssystem (Kaspersen 2013).

„Spaces of Danish Welfare“⁵ er et tværdisciplinært forskningsprojekt ved KADK, der udforsker relationerne mellem rum og velfærd. Arkitekter, antropologer og kunsthistorikere arbejder sammen om at undersøge de forandringer, som er sket de seneste par årtier. Projektet fokuserer på vekselvirkningen mellem rum og velfærd og på, hvilken virkning forandringerne har på de mennesker og rum og velfærdsforestillinger, der er del af denne virkelighed. Det er rammet ind af to rumlig-socialle akser, nemlig på den ene side skala (forandringer, der sker mellem lille- og storskalavelfærdsrum), på den anden side distribution (forandringer, der sker mellem tæt og spredt distribution af velfærdsrum).

I det følgende vil jeg skitsere mit projekt under Spaces of Danish Welfare, „Tønder mellem provins og periferi“. Med strukturreformen fra 2007 blev velfærdssystemerne ændret. Ved den lejlighed blev mange velfærdsinstitutioner samlet i større byer. Uden for de større byer har det ført til nedgang af velfærdsgoder, men også andre sider af de mindre byers liv er påvirket. Globalt er der ligeledes noget i svang, hvad angår provinsen; tendensen er, at provinsbyer formindskes eller forlades, mens større, mere tæt urbaniserede områder vokser (Raahauge 2017a, 2017b).

Efter 2. verdenskrig blev Tønder show case for den danske velfærdsstat. Byen blev faktisk kaldt „institutionernes by“ (Becker-Christensen 1993; Svalastoga & Wolf 1963). Mange af Tønders velfærdsinstitutioner er flyttet til større byer. Det betyder, at fokus for mit forskningsprojekt er fraværet af noget, der engang var til stede (Raahauge in review). Den nylige nedgang i velfærd kombineret med manglende udvikling af infrastrukturen betyder, at tøndringerne står i en ny situation, hvor de i højere grad end de store byområder er afskåret fra resten af landet, og samtidig er de blevet afhængige af de steder, de er afskåret fra. I den samme ret korte årrække er den overordnede diskurs om området gået fra at beskrive Tønder som del af provinsen til at referere til byen som periferi. Langsomt og upåagtet foregår der altså noget alvorligt i Tønder i disse år. Stille og på en uforudsigelig måde, gennem mange små, umærkelige skridt, er byen under forandring.

I Tønder står nogle af de tidligere velfærdsbygninger tomme, og denne tømthed fremhæver byens engang så mangfoldige liv. Bygningerne står tilbage som et fraværsvindesbyrd om noget, der ikke længere er der. Det er tilfældet med det tomme posthus, hvis lille heraldiske emblem af en hornblæser stadig hænger over døren, og det er tilfældet med fængslet, hvis tremmer signalerer en indespærring; der er bare ikke nogen indsatte. Andre bygninger er blevet solgt til nye formål, som det er tilfældet med den pompøse retsbygning, der nu huser en vifte af forskellige kontorer og centre, fra Smidt Rejser over Tønder Provsti til Psykologisk Praksis, plus mere gådefulde navne som „LMS“ og „Home-Start Familiekontakt“ eller „Oxholm2“ og „A2B“. Atter andre skifter brug med korte mellemrum, hvilket gør det vanskeligt at finde ud af, hvad der sker i bygningen for tiden. Er det tidligere Tønder Statsseminarium stadig et uddannelsescenter for flygtninge? Eller er det en del af fritidsordningen for skolen? Eller „Kulturcenter“, som der står på et skilt, eller „Rådgivningscenter Tønder – Misbrug“, som der står på et andet skilt? Andre huser stadig velfærdsinstitutioner, blot i en mindre skala og på en mere markedsorienteret basis, som for eksempel Tønder Sygehus, hvor nu en række specialklinikker har til huse under navnet „daghospital“. Endelig blomstrer nogle af de gamle velfærdsinstitutioner, især den gamle Tønder Statsskole, nu Tønder Gymnasium, der samarbejder med gymnasiet i Niebüll i Tyskland, og som er blevet meget større de seneste år. Alligevel er der en mislyd: Da jeg interviewede gymnasieelever derfra, var det dem meget om at gøre at fortælle, at de længtes efter at komme væk. Væk. Væk!

De forskellige skæbner, disse bygninger er undergået, har indflydelse på hele byen; de giver den en flosset, flygtig, flimrende, en let forvirrende eller urolig fornemmelse (de Certeau 2002). Det er ikke til at vide med sikkerhed, hvad der kommer til at ske hvor og i givet fald, hvornår det kommer til at ske, eller hvornår det vil blive forandret igen. De tomme bygninger bidrager desuden til byen med et grid af uvist fravær, en skyggeagtig fornemmelse af, at der måske, måske ikke er nogen derinde.

Velfærdsinstitutionerne var engang væsentlige socialitetsmaskiner for byen. Da hospitalet var i vigør, betød det venner og fester og udveksling af æg og gulerødder og babysittere og andre varer og ydelser for dets ansatte og deres netværk. Nu betyder den indskrænkede aktivitet i bygningen færre velfærdsgoder, færre jobs og en mere homogen befolkningssammensætning samt et mindre øjnefaldende, mere defokuseret og skjult socialt liv. Måske endda mindre socialt liv og mindre lebedighed. Butikkerne og restauranterne er der også færre af, og i nogle af de lukkede forretningers vinduer er der små udstillinger af obskurt sammenhængsløse ting til salg.

Den sædvanlige, driftsikre, pålidelige brug af bygningerne, der var del af bybilledet før i tiden, er blevet forandret, nu fornemmes de som ustabile;

bygningerne er blevet *flydende signifikanter*.⁶ I Århus, hvor jeg også har været på feltarbejde, blev landskaberne omkring byen typisk beskrevet på samme vis, som noget, der i sig havde en udefinerlig kraft. Det påvirkede en, uden at man selv var aktiv, når man kom nær på skovene og lugtede deres lugte af rådne blade og mycelier, og når man så havet fra bilruden næsten hjemme fra arbejde, da blev man rolig og tryk i det selvsamme øjeblik, skønt man havde haft en stresset dag på arbejde. Det er flydende signifikanter, der virker hinsides vor kontrol, og som kan betyde noget forskelligt og diffust. Netop på grund af denne diffusitet kan de opsamle nogle væsentlige sider af livet. Det samme kan siges om bygningerne i Tønder, blot med en ganske anden virkning; den nye, flydende orden, som bygningerne nu indgår i, indpuster byens indbyggere en diffus fornemmelse af forvirring; det virker som en kraft, der ikke bliver aktiveret af indbyggerne selv, den er derude

I 2014 blev Tøndermarsken og Tønder By føjet til UNESCOs verdensarvsliste. Nu er området en enorm museums-genstand, sjælden og unik. Fonde har investeret millioner af danske kroner i et spektakulært projekt, der omdanner Tøndermarsken til et naturturistområde med autentiske gamle Tønder som del af oplevelsen. Det er muligt, at Tønder er på vej mod periferi efter tabet af velfærdsinstitutioner, men når dette projekt bliver realiseret, får byen et nyt para-autentisk liv som en helt anden slags periferi. Den stille, hemmelighedsfulde, diskrete aura, som Tønder er omgærdet af i disse år, vækker et begær efter autenticitet. Når længslen efter autenticitet finder vej til Tønder og Tøndermarsken, er det netop forbundet til byens og landskabets periferialisering, der hensætter området i et nostalgisk lys. Nu er det planen, at Tøndermarsken skal brandes og løftes ind i en simuleret autenticitet, nemlig den, der angår at blive til et rekreativt turistområde. Af begær efter de uberørte og hemmelighedsfulde dimensioner, periferialisering giver anledning til, bliver stedet forvandlet, og turistindustrien bliver den overordnede identitet for området. Derved bliver den perifere identitet en periferi af sig selv. Hvad der engang var velfærdsstatens by, er på vej til at blive de private mæceners by. Parallelt med at være en case, der angår velfærdsrum, angår Tønder også autenticitet tabt og generobret og måske tabt igen, gennem det at blive periferi, og måske transformeret til en para-periferi. Tøndercasen stiller spørgsmål til velfærd og autenticitet, desuden åbner den for en diskussion af, hvorledes man kan studere effekten af noget, der er fraværende, nemlig de velfærdsrum, der var der engang, og hvordan man kan udforske noget, der er blevet mere flygtigt og utydeligt som de sociale relationer, efter at velfærdsinstitutionerne er blevet flyttet.

I artiklen „Knowing Primitives, Witches, and the Spirits. Anthropology and the Mastery of Nonsense“ (2014) hævder antropologen Richard Baxstrom, at antropologens blik er præget på forhånd; når man ved, hvad man kigger efter,

ser man ikke, hvad der er virkeligt for de mennesker, som omgiver en i felten. Antropologiens teknikker er beregnet til at udføre feltarbejde for at trække korrekte empiriske informationer ud af felten. Baxtrom sammenligner disse antropologiske teknikker med de metoder, hekseprocesserne i det 16. århundrede benyttede sig af: Det er ikke de mennesker, der er under anklage, som bestemmer, hvad der er virkeligt, og hvad det drejer sig om. Systemet er baseret på principper opstillet på forhånd, og de bestemmer, hvad der skal forstås som virkeligt; det betyder virkeligt for de teologiske eksperter, der tager del i domstolene under hekseprocesserne. Eller virkeligt for vore dages antropolog. Denne metodekritik gælder også Tønder. I hvor høj grad observerer man noget, fordi man gerne vil passe det ind i sin egen måde at forstå felten på? Og i hvor høj grad har felten og dens protagonister mulighed for at forme det empiriske materiale?

I Tønder er bygningerne en manifest og tydelig del af felten som noget, der engang var pålideligt, nemlig velfærdsgoder, men som nu føles mere flygtigt. Bygningerne spiller en fremtrædende rolle gennem deres soliditet og deres konkrete tilstedeværelse. De viser, hvad der er fraværende, om ikke andet, så hvis det er det blik, man har bestemt sig for at rette mod felten.

Danske hjem og andre rum

De mange forbindelser mellem rumlig organisering, overordnede sociale strukturer og hverdagslivets mikroskalarelationer er tydelige i alle Spaces of Danish Welfares forskningsprojekter. Konkrete relationer mellem institution, by, region, land, globale sfære osv. bliver gransket, det samme gør de overordnede idéer om velfærd og rum.

Hvis man vender luppen bort fra relationerne mellem disse mere overordnede felter og i stedet retter den mod de konkrete interiører, der kan findes, når man går indenfor i velfærdsinstitutionerne, er det åbenbart, at det aldrig *kun* er velfærdsrum. Det er altid også noget andet: et sted, hvor man møder nogen, hvor man får en livsændrende meddelelse, hvor en eller anden form for velfærdsydelse bliver distribueret, hvor velfærdssamfundets goder bliver fremvist, hvor man kan have sit private hjørne, og alt dette har fået en særlig og helt genkendelig form: skolen, hospitalet, kollektivhuset osv. Man kan læse mere om et af disse rum i Mette Jerl Jensen og Kjeld Vindums artikel om venteværelser og deres uforanderlige tilstand af dårligt design, „Venteværelset som velfærdsdesign“ i *Form til velfærd* (Jensen & Vindum 2017). Offentlig, privat, repræsentationel, intim, kollektiv, individuel, ensom, storslået, lurvet, intens, hyggelig eller uhyggelig; interiører forstås typisk gennem deres funktion, men har altid et væld af lag af følelser, handlinger, relationer, implikationer, forestillinger, fornemmelser og rum i rummet. Der er

måske nok en mestersignifiant, som bestemmer den overordnede betydning for det specifikke rum, som for eksempel *velfærd*, men interiøret er aldrig kun *dette*. Det er altid også *hint*, eftersom diverse måder at anvende det og forskellige følelser, fornemmelser og forestillinger blander sig.

Denne vending mod det interiore er relevant for miljøet ved Institut for Arkitektur og Design her på Akademiet, hvor vi har samlet centeret Interior Research,⁸ der angår det interiøres mange niveauer (Sparke 2010). Hjem er en fascinerende form for interiør, eftersom det som en celle er isoleret fra flowet derude mellem andre steder; i stedet har hjemmet sit eget flow indendørs. Her kan det være, at man ved nogenlunde, hvad der sker, men altid kun delvis. Der er altid også noget andet i svang. Når man arbejder med denne form for rum, får man en fornemmelse af at mangle noget, af, at noget er til stede eller nærværende, men at det er gemt eller uklart.

I det følgende vil jeg diskutere vekselvirkningen mellem rum og materialitet og hverdagsliv gennem nogle af mine studier af danske hjem. Foruden at pege på nogle af de måder, hvorpå hjem spiller en væsentlig rolle (Cieraad 2010; Melhuish 2006), vil jeg diskutere de måder, hvorpå velfærdsrummets ambitioner om orden og system bliver udfordret af de mere rodede og uensartede rum, som vi kalder hjem (Clarke 2001; Miller 2001).

I 90'erne blev jeg hyret til at udforske yngre danskeres boligdrømme (Raahauge 1996),⁸ men eftersom de mennesker, jeg interviewede, viste sig at være mest interesseret i hygge, blev det et *Leitmotiv*. Nogle forede deres hjem med lag på lag af møbler, der dækkede væggene, andre satte tableauer op i stærke, klare farver, som kunne udskiftes med jævne mellemrum, andre igen fremviste designmøbler i ædelt træ og læder, garneret af uldplaid, mens atter andre opstillede vilde kombinationer af, hvad de vidste var *out of place*, som Poul Gernes-farvede Arne Jacobsen-stole sat sammen med et elggevir, mangaplakater, en gammel lampe med guldkniplinger eller nogle kitschede tegneserieposters. De fleste af dem var enige om, at hygge var nøglen til hjemmeliv, komplet med TV, slik (Matador Mix) og en sofa. På den måde var hygge forbundet til specifikke begivenheder med særlige virkemidler og steder, som kunne give form til og forstærke den hyggefornemmelse, der blev fremkaldt. I 00'erne udførte jeg feltarbejde i amagerkanske kolonihaver.⁹ Her var det noget andet, der var på færde. Med stier, bede, plæner, træer og buske fremkaldte de små kønne haver og huse en fornemmelse af mikro-Arkadien. Alligevel har jeg aldrig mødt så mange mennesker med en så overvældende mængde af bekymringer og sorger som her i de skønne, stille haver: voldtægt, kræft, død, skilsmisse, handikappede børn, ensomhed. Det virkede, som om de mange sorger satte glæden over de små haver i perspektiv.

Denne virkning, som udfordringer, mangel og savn har, kan blive genfundet som præmissen for hygge. Kunsthistorikeren Anthony Vidler skriver i sit værk om det uhyggelige i arkitekturen (1992): „Intet kunne virke mere stabilt, mere hjemligt end fortællerens liv i Melvilles novelle *I and My Chimney*, hvor han sidder og tilfreds bakker på piben ved siden af en lige så rygende skorsten. [O]g alligevel var skorstenen, som han da også villigt indrømmede, noget af en tyrant. Tolv fod i et kvadrat ved basen, fire fod bred ved toppen, den dominerede fuldstændig husets midte og tillod ingen passage fra den ene side til den anden, den tvang beboerne til tilbagevendende omkringgående bevægelser“ (op.cit.42; forfatters oversættelse). Det er et eksempel på det uhyggelige midt i hjemmet, påpeger Vidler. Jeg vil mene, at det også er et eksempel på hygge, forårsaget af de selvsamme generende kvaliteter. Hygge er aldrig glat, men næres netop af modstand. Hygge findes på trods af noget, der kunne have været mindre hyggeligt, for eksempel når det er koldt derude, men der er varmt herinde. Det er en mørk og stormfuld aften, men lampen kaster gyldent lys herinde. Eller det er nærmest umuligt at komme rundt om skorstenen, men det lykkes alligevel.

Hygge relaterer sig til modstand, skidtvejr og armod og fremkaldes af overvindelsen af konkrete udfordringer i ro og mag. Glatte, vaskbare overflader, dampspærre og isoleringsmaterialer frembyder ikke den form for konkrete udfordringer og finurlige, halvholdbare småreparationer, som hyggen betinger sig på. I disse år bliver ordet hygge søgt oversat til andre sprog. Fænomenet har brandpotentiale, men nogle noter går tabt i processen, hvor hyggen ofte forveksles med *wellness*, og måske ender hyggen som en biedermeiersk overflødighed, når en skønne dag velfærden eller byggemarkedet, glasfacaderne og de hvide frottébadekåber har fået bugt med de modstande, hyggen betingede sig på.

Fornemmelsen af hygge kan ikke blive fremmanet i velfærdssystemer, og det er måske netop en af de mere eller mindre ubevidste pointer med velfærdssamfundet; at bortjage de ingredienser af utæthed, sprækker og *bric a brac*, som hyggen, dette sære mix af småborgerlighed og anarki, betinger sig på. Velfærdsrum har andre kvaliteter, eftersom de befinder sig på en større, mere systemisk skala, og eftersom intentionen med dem er at forebygge problemer. Hygge er lokalt og hersker på trods og i kraft af de onder, der truer. Velfærd er blevet etableret for på forhånd at eliminere trusler, onder og uorden. Lys, luft og transparens vs. dunkelhed, træk og mystik; måske er prisen for velfærd tabet af hygge?

I Sønderborgs og Frederikssunds velhaverkvarterer blev hjem forbundet med praktiske aspekter (Raahauge 2007, 2008).¹⁰ Her var beboerne glade for at smide ting ud: møbler, tæpper, vaser, service, ting, som ikke kunne passes ind i deres hjem. „Tingene *udtamponerer* dit hjem, og det er upraktisk,“ som en kvinde sagde. Når forældre og bedsteforældre døde, kæmpede de efterladte om, hvem der var

i stand til *ikke* at få arven i form af store møbler og gamle, upraktiske ting. Her var der ikke særlig megen snak om hygge, men snarere om, hvordan man kunne holde de ting, der skulle erindre en om barndomshjem eller slægtning, små og få, som praktiske souvenirs, der ikke fyldte så meget. Måske er tingenes erindringspotentialer, deres *hau*, maoribegrebet for tingens ånd (Mauss 1980), for intense og ukontrollable og derfor destruktive for disse hjemms effektivitet. Ting med kraftig *hau* blev ikke lukket ind i hjemmene.

I Århus boede jeg otte måneder for at studere rumopfattelser i velhaverkvarterer (Raahauge 2007).¹¹ Her var hjemmet væsentligt for den rumlige organisering. Man kunne fremvise ekstravagance eller diskrethed gennem sit hjem, og mens havelåger og porte af smedejern med imponerende løvestatuetter foran, enorme vinduer og glaserede teglsten blev latterliggjort af de andre beboere som tegn på smagløshed blandt de nyrige, var høje bøjehække, autentiske gamle vinduer og et afslappet forhold til huset tegn på gamle penge, tilbagetrukket, diskret og hemmelighedsfuldt. Indenfor fik man ikke altid lov til at se alle værelserne, i al fald ikke som antropolog. Typisk opholdt vi os i dagligstuen, herind blev også arbejdsrelaterede forbindelser inviteret. Fra sofaen var der ofte en storslået udsigt ud over Århus Bugt eller skovene omkring Århus, Skåde Bakker og Risskov. Private og repræsentationelle rum foldede sig ind og ud af hinanden, og her skete der meget, som det ikke var muligt at få at vide, ej heller at overskue. Det fremhæver et spørgsmål, der er implicit i mange hjemstudier, og som også er en præmis for antropologien mere generelt, nemlig, hvordan man undersøger noget, man kun bevidner delvis. Jeg tror, den kendsgerning, at man ikke ser det hele, netop er det væsentlige og endda mere sigende om felten, end hvis man havde fået lov at få den store fremvisning. Det, at noget mangler, virker som en analytisk motor.

Gennem lag på lag, stærke farver, dansk design eller kitschede sammensætninger, gennem færre store og arvede ting, gennem effektivitet, gennem fremvisning eller bortgemning af ens rigdom, gennem hjemmets foldede lag af repræsentation, privathed, intimitet og andre aspekter, gennem begrebet hygge, igennem sådanne karaktertræk bliver temaet *kontrol og mangel på kontrol* tydeligt. Disse rum kontrolleres gennem manipulationer af ting og rum og de mennesker, der passerer igennem. Samtidig er de hemmelighedsfulde, rodede og ude af kontrol for antropologen såvel som for beboere og gæster.

Omgangen med hjemmet er anderledes end tilgangen til institutioner. Velfærdsrum skal være tilgængelige for dem, der har behov, og da deres principielle *raison d'être* er at være et tilbud til alle, tenderer de også mod et universelt, kollektivt, ordentligt, neutralt formsprog, hvilket selvfølgelig er nonsens, eftersom hverken universalitet eller neutralitet er en mulighed i design; dog er det et ideal bag velfærdsdesign. Måske er umuligheden af at designe universelt eller neutralt grunden til, at venteværelserne er umulige at designe.

Hjem ændrer sig over tid. Gennem de vekslende opfattelser af hjem, familie, fællesskab, samfund osv. og gennem de gnidninger, forskellige rumtyper giver (Löfgren 2003), er hjem under beskydning og forvridning, samtidig med at hjemmets eksistens måske også ændrer og anfægter offentlige rum. De virker som en anarkistisk modus, et uopnåeligt sted i velfærdssystemets system af orden, struktur og betydning. Jean Baudrillard påpegede tilbage i 70'erne (Baudrillard 1984), at den postmoderne æra er kendetegnet ved en betydningsimplosion. Samfundet spørger sine borgere om alt muligt, men masserne svarer ikke; betydningsfelterne dannelse, kultur og civilisation er imploderet. Måske har det altid været sådan. Der er noget i svang parallelt med samfundets civiliserende bestræbelser. Det sker som skitseret på forskellig vis, der er forbundet til forskelle i status og rigdom, men de er alle modus af andre ordner end velfærdsrummene og muligvis også i nogen grad vendt mod velfærdsregimentet.

Samtidig er bygningerne stabiliserende objekter, som det var tilfældet med Tønder, hvor de tomme bygninger står tilbage som rester af et tidligere system, her handler de med ét mod deres ellers så stabiliserende kvaliteter. I velhaverkvartererne i Århus var huset typisk den konkrete legitimation og artikulation af ustabile relationer, det stabiliserede ikke blot alliancer og nedstamning, som i Lévi-Strauss' analyse af huse (Carsten & Hugh-Jones 1995) og Norbert Elias' analyse af adelens maisons (Elias 1983), men også sociale relationer og strømme af rigdom, jobs, sikkerhed og netværk gennem det konkrete hus. Man kunne formode, at dette også er en af grundene til, at man kan gøre grin med „forkerte“ huse, dem med løver og glaserede tegl. De bliver anset for at være dårlig smag. Camp og kitschy, og her er vi tæt på hygge, som ellers ikke er let at forbinde til rigdom. Mens husene bliver etiketteret af indbyggerne i nabolaget, former de selvsamme huse beboerne og deres måde at omgås rum og materialitet og hinanden på. Men hvad med spøgelse? Der var ikke mange spøgelse at finde i husene i Århus, eller måske fokuserede jeg bare på noget andet. Faktisk begyndte jeg at undre mig over, hvorfor snakken om spøgelse var nærmest fraværende, mens jeg var i Århus.

Hjemsøgte huse i Danmark og andre irregulariteter

Alle de pæne rumanalyser, man kan udfolde, virkede spredte og sære og lidt off, efter jeg påbegyndte feltarbejdet om hjemsøgte huse. Omdrejningspunktet blev med ét forskudt og i nogen grad forvredet, i takt med at spøgelsesoplevelsernes uklarhed og intensitet dæmrede for mig.

Forskningsprojektet „Fornuftens grænseflader“¹² angik, hvordan man handler, når man møder en grænse for den fornuft, der almindeligvis filtrerer vores dagligdag

(Jöncke, Raahauge & Steffen 2015). Jeg ville studere hjemsøgte slotte og herregårde, de klassiske åsteder for gengangeri, men fandt hurtigt ud af, at mennesker oplever hjemsøgelser, eller hvad i alverden det er for noget, overalt. Spøgelser, viste det sig, er rundhåndede, hvad tid og sted angår, og kerer sig ikke synderligt om herregårdsromantik og midnatstimer. Desuden fandt – og finder – jeg, at relevansen ved ekstramaterielle oplevelser i gulstenshuse fra 60'erne eller lejligheder i højhuse af beton fra 70'erne er større og felten mere fascinerende end herregårdsspøgerier. Sidstnævnte har en tendens til at spejle de genkendelige spøgelsesfortællinger, der kan findes i alt fra børnelitteratur til Hollywoodfilm, fra lejrball til podcasts og allehelgensradioudsendelser. Klicheer er gode nok, men det var ikke det, jeg ville undersøge, da jeg gav mig i kast med at bedrive antropologi blandt bespøgte mennesker (fx Raahauge 2009).

Oplevelser af hjemsøgelser har ikke nogen påviselig forbindelse til husets kvaliteter; gamle, nye, hjem, institutioner, små, store, proppede, rummelige osv., osv.; alle former for interiører kan være udsat for hjemsøgelse. Jeg kan heller ikke finde noget mønster, hvad angår, hvem der oplever hjemsøgelser. Eller hvornår det kan forventes at ske. De mennesker, jeg har talt med, udbryder tit noget i stil med: „Hvorfor mig?! Jeg tror ikke på spøgelser.“ Eller nogen kan finde på at sige, at det er ikke hjemsøgelser, det er bare et ord, de bruger for at have et eller andet begreb for den absurde oplevelse, de har haft. En såkaldt residualkategori.

Det er typisk for hjemsøgelser, at de er korte og intense og efterlader vidnet til dem uden nogen anelse om, hvad der foregår eller hvorfor. En kvinde hører nøgler, der bliver drejet om i låsen til hendes lejlighed i betonhøjhuset på Amager, døren smækker, hun hører nogen gå igennem rummet, men der er ingen. En mand lugter en intens stank af terpentiner i sit badeværelse uden nogen grund. En pige hører nogen kalde på hende, når hun ved sig alene. En ung kvinde ser sit glas bevæge sig på bordet, mens hele selskabet, svigermor og svigerfar og den nye kæreste ser det, men der er ingen, der bevæger glasset. Lyden af nogen, der går på trappen, når ingen går der, kan høres med jævne mellemrum, også under middagsselskaber, så familien er nødt til at lade, som om de ikke hørte noget, for ikke at blive latterliggjort, når gæsterne spørger, hvem det er. CD-spilleren begynder forfra igen og igen med den samme musik, selv om CD'en er taget ud, og strømforsyningen også er blevet fjernet. Sort røg hvirvler og snor sig tæt ved gulvet i TV-rummet, det kan ses ud af øjenkrogen, men når man fokuserer på det, forsvinder det, osv. osv. Som man vil kunne forstå ud fra disse eksempler, er der megen suspense i oplevelserne, men ingen MacGuffin.¹³ Det er intenst, kort og isoleret fra resten af ens liv, og det virker, som om det er blottet for betydning.

For det meste er der ikke nogen pointe, det lader det i al fald til: der er ingen forklaring, der er ingenting, man kan gøre for at få det til at komme til syne el-

ler forsvinde, og mange har ikke nogen at tale med om det; de fortæller ikke om det af frygt for at blive latterliggjort. Denne særlige følelse, hvor noget sker, som, selv blandt mange af dem, der faktisk oplever det, ikke er anerkendt som del af virkeligheden, fordrer en kritik af de epistemologiske og ontologiske aspekter ved antropologien, og for den sags skyld også ved andre discipliner. I *Specters of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International* (2006 [1993]), nærmer Jacques Derrida sig problemet gennem en dekonstruktion af den vesterlandske filosofis terminologi. Den rigide definitionsmartrede monolit, der kaldes vesterlandsk filosofi, er ikke i stand til at forstå de fænomener og bevægelser, som finder sted i den verden, den søger at beskrive. Så for at inddrage den flydende, foranderlige verden, vi bebor, i filosofiens sprog, burde vestlig ontologi blive erstattet af en *hauntologi*, beregnet på at kritisere den vestlige ontologis rigiditet. I *Why Has Critique Run Out of Steam?* (2004) peger Bruno Latour på samme problem. Hans kritik angår samfundsvidenskabelige metoder, og han argumenterer for, at konkrete hændelser og fænomener i hverdagslivet typisk forklares som enten facts (dette skyldes kognitive processer, biologiske fakta osv.) eller „fairies“ (dette skyldes den særlige måde, de forstår verden på i den særlige kultur). Begge disse forklaringer virker ved at *bor*forklare de konkrete fænomener, ting, handlinger osv., som er del af verden, i stedet for at tage dem alvorligt. Latour foreslår begrebet „factish“ som et nyt begreb, der kan råde bod på denne misere. Man kunne overveje, om spøgelset kunne virke som sådan en factish.¹⁴

Til start nævnedes jeg den ontologiske vending. Hvis man undersøger, hvordan denne vending bliver beskrevet på et godt nok omdiskuteret, men på den anden side populært og indflydelsesrigt medie som Wikipedia, står der blandt andet: „Den ontologiske vending præsenterer ikke kulturelle fænomeners forskelligheder som forskellige fortolkninger af en singular, naturlig verden. Snarere foreslår den ontologiske vending i antropologien, at der er vekslende virkeligheder og andre måder at være til på, som eksisterer parallelt til vor egen“ (forfatterens oversættelse).

Dette udgangspunkt er både dybsindigt og omfattende, men det er også essentialistisk, ville jeg mene: Parallele virkeligheder eksisterer, ikke blot parallelle fortolkninger. Dette udgangspunkt befrier det antropologiske blik fra både facts og fairies, men selve udgangspunktet er rigtigt; så har vi denne nye opdeling på det rene! En anden sag er, at dette udgangspunkt bliver udfordret af spøgelset eller rettere sagt spøgelsesoplevelserne. Hvis de mennesker, der erfarer hjemløshed, *ikke* forstår det som del af deres virkelighed, ontologisk set, hvordan kan det så være, at de oplever det? Eller, sagt på en anden måde, hvis man tænker på spøgelse som noget, der er del af virkeligheden, er det mere sandsynligt,

at man oplever dem. Hvis man *ikke* anerkender spøgelsers eksistens, og hvis det ikke er del af den omgivende kulturelle implikation, hvordan kan det da være, at man oplever dem? Dette spørgsmål stiller mine informanter sig selv og mig, ligesom jeg stiller mig selv det, og dette spørgsmål er det, som hjem søgelses materialet stiller den ontologiske vending. Det ontologiske perspektiv, at vi lever i radikalt forskellige verdener, ikke blot forskellige fortolkninger af verden, kan ikke forklare det.

Spøgelset bryder igennem filtrene mellem disse parallelle virkeligheder, og det er til stede, hvor det burde være fraværende, eftersom mange af os ikke opfatter hjem søgelse, eller hvad end det er, som del af vores virkelighed.

Det kan være, det betyder, at vi er nødt til at blive mere radikale end den ontologiske vending anbefaler det; tilstedeværelsen af det, der burde være fraværende, er foruroligende på et dagligdags empirisk niveau såvel i de ontologiske diskussioner. Vi kan *hverken* etablere „en ontologisk virkelighed“ *eller* „parallelle ontologiske virkeligheder“ *eller* for den sags skyld „parallelle virkeligheder inden i de parallelle virkeligheder“, en art neosolipsisme, der kunne oprettes som nødløsning for at forklare spøgelse i en ikke spøgelsesanerkendende sammenhæng. Vi er nødt til at lade den diskussion hvile og acceptere, at det empiriske spøgelse rumler fra én virkelighed til en anden eller bare rumler rundt i vores fælles virkelighed. Det er ikke så væsentligt, hvilken af delene der egentlig er tale om. Det væsentlige er, at der er huller og sprækker og hvide pletter i de pæne fortolkninger af den verden, vi bebor, og heldigvis for det. Hullerne opstår, når spøgelset bryder gennem membranerne i hjemmene og de andre huse, og når de bryder gennem vore idéer om ontologier i pluralis eller i singularis.

I starten af spøgelsesprojektet gjorde mange af mine antropologiske kolleger og det akademiske parnas grin med det og regnede emnet for camp eller det, der var værre. Det overbeviste mig om, at jeg virkelig havde fat i noget, og nu er det blevet mainstream. Atter handler det ikke blot om, hvad, men også om, hvordan man observerer noget, og der kan det altså godt betale sig en gang imellem at se stort på den slagne vej på universiteter og akademier, hvor vi ikke altid er lige gode til at skele præcist hen på noget af væsentlighed og betydning for andre end os selv.

Hvis hjem er uordentlige i forhold til velfærdsrum, og hvis hygge er en eller anden form for småborgerligt anarki, er det noget, der er endnu mere rodet, som finder sted med hjem søgelser. Hjem søgelser sker, når husene lækker, de intense øjeblikke, når endda de glatte og upålidelige hjem er ved siden af sig selv. Og betragtet gennem en velfærdslinse må spøgelseserfaringer opfattes som tilfælde af sindssyge, der burde blive behandlet, ikke tilfælde af ontologisk *non-sens*. Tyngdepunkterne er ret forskellige. Velfærdssystemerne, som kæmper mod de onder, der angriber os mennesker, er immune over for spøgelset.

Permanente undtagelsestilstande

For ethvert studie er der et missing link, en forbindelse, der ikke er der, en pointe, der slap væk, en mangel på kontrol, en brik i puslespillet, der er forsvundet, en modstand. Det sætter antropologiske studier i en permanent tilstand af undtagelse. Det samme gælder projekterne i den virkelighed, der er under lup. Efterkrigstidens velfærdsprojekt stod til søs med den ærværdige mission at ville undgå de fem gigantiske onder; den vestlige verden blev et mere sikkert sted at være og også mere rigt i årene, der fulgte 2. verdenskrig. Alligevel var der noget, der ikke var helt på plads, noget, som det ikke lykkedes velfærdssystemet at filtrere ind i sit totale system. Noget hinsides, nemlig det uordentlige, krøllede, uforklarlige, slørede, tågede og ubegribelige kvaliteter ved hjem, hygge og hjem søgelse.

Tak

Tak til jer alle for de fantastiske venskaber og samarbejder, som min hverdag er fuld af. Mit håb for fremtiden er mere fleksible forhold og mere tid og frihed til fordybelse, så vi kan blive hjemsøgt af de glæder, som god arkitektur, godt design og gode idéer giver, og sådan at velfærdssamfundet kan få vind i sejlene gennem alle de glæder, det bringer.

Noter

1. Denne tekst er en oversættelse af min tiltrædelsesforelæsning til et professorat mso ved Det kongelige danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, holdt sammesteds 6.2.2020. Forelæsningen findes også på engelsk på følgende adresse: <https://kadm.dk/blog-spaces-danish-welfare/inaugural-lecture-text-spatial-anthropologies-realm-welfare-home-haunting>.
2. SLOAP står for: space left over after planning.
3. Da jeg arbejder som antropolog blandt arkitekter og designere, henvender denne forelæsning sig til arkitekter og designere og studerende inden for disse discipliner. Den rumantropologi, jeg foreslår, inddrager derfor ikke eksempler og perspektiver, der ligger uden for dette felt, selv om rumantropologi selvsagt ikke begrænser sig til arkitektur og design, ej heller til de her diskuterede emner: velfærdsrum, periferi, hjem og hjemsøgte huse.
4. „Giant Want. Giant Disease. Giant Ignorance. Giant Squalor. And Giant Idleness, which destroys wealth and corrupts men“ (ibid.).
5. „Spaces of Danish Welfare“ er ledet af mig, bevilget af FKK, 2017-2021. Antropologen Max Pedersen studerer kollektivhuse, beboet af ældre mennesker, kunsthistoriker Martin Søberg arbejder med Kay Fiskers oeuvre, arkitekten Katrine Lotz undersøger inklusionsskoler, byplanlæggeren Deane Simpson analyserer sikkerhed i det offentlige rum, arkitekten Runa Johannessen studerer superhospitalet, arkitekten Louise Dedenroth Høj udforsker demenshjem, arkitekten Niels Grøn bæk studerer krematorier, og arkitekten Jesper Pagh arbejder med de

bypolitiske kampe vedrørende Amager Fælled. Jeg studerer byen Tønders velfærdsrum som et eksempel på periferisering.

6. *Flydende signifiant* er et begreb foreslået af Claude Lévi-Strauss i hans analyse af *mana* (Lévi-Strauss 1987). Mana, en melanesisk magiform, ukontrollabel og flydende, virker sært diffus og uforklarlig og er ikke resultatet af manipulationer og teknikker som anden magi, men opstår af grunde, der er hinsides menneskelig kontrol. Flydende signifikanter som mana er nødvendige, mente Lévi-Strauss, for at kunne beskrive og forstå en verden, der ikke kan sættes i faste begreber.
7. Interior Research er et center ved Institut for Arkitektur og Design ledet af Peter Thule Kristensen og mig selv, koordineret af Lene Wiell med deltagelse af Katja Bülow, Ane Pilegaard, Masa Kajita, Natalie Körner, Louise Grønlund, Nicholas Thomas Lee, Sofie Bjerring, Mette Hübschman, Fabio Gigone, Max Pedersen, Suzi Pain og Karen Honour.
8. *Boligdrøm. Hjemme hos 90'ernes 25-35-årige* (1996) er en konsulentrapport, bestilt af det etnologiske forskningscenter KIMMING.
9. „Kolonihaveantropologi“ er et af de projekter, jeg arbejdede med for KACTUS, Kunstakademiets Arkitektskoles Center for Tværfaglige Urbane Studier, ledet af Leif Thomsen, bevilget af FKK.
10. „Huset mellem globale og intime sfærer“ var et projekt under Center for Bolig og Velfærd, Realdaniaforskning, Københavns Universitet, med det antropologiske delprojekt „Bolig i tid og rum“, ledet af Inger Sjørslev.
11. „En Århusantropologi“, ph.d.-projekt under Byøkologisk Velfærdsforskning, Aalborg Universitet & Statens Byggeforskningsinstitut, ledet af Ole Michael Jensen, bevilget af FKK.
12. „Fornuftens grænseflader“, Institut for Antropologi, Københavns Universitet, ledet af Vibeke Steffen, bevilget af FKK. Her udforskede Vibeke Steffen, Steffen Jöhncke, Tine Tjørnhøj Thomsen, Sidsel Busch og jeg fornuftens grænseflader gennem forskellige felter fra 2007 til 2012.
13. MacGuffin kaldte Alfred Hitchcock et narrativ, der i sig selv er tomt, men som muliggør et efterfølgende suspense. I *North by Northwest* spørger Cary Grants figur for eksempel James Masons karakter, hvad det er, skurkene er ude efter, og Mason svarer: „Åh, det er bare regeringshemmeligheder ...“ MacGuffin skal være *noget*, for eksempel de regeringshemmeligheder, som skurkene efterstræber, men som filmen i øvrigt slet ikke interesserer sig for. Samtidig er MacGuffin *ingenting*, idet det er den tomme undskyldning for at lade en handling, hvor suspense er det egentlige motiv, udspille sig (Truffault 1985:137-39). Det irriterende ved spøgerier er, at de skaber suspense, men *uden* MacGuffin, fordi den bespøgte ikke kan pege på, hvad det var, som satte suspenset i gang. Man får kort sagt aldrig nogen forklaring på, hvorfor hændelsen skete, og hvilke narrativer oplevelsen udsprang af.
14. Tak til Stephen Shapiro, der gjorde mig opmærksom på denne forbindelse.

Litteratur

Augé, Marc

1995 [1992] *Non-Place. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.

Baudrillard, Jean

1984 [1978] I det tavse flertals skygge. I: S. Brøgger et al. (red.): *Implosion og forførelse*.

Jean Baudrillard, Mario Perniola. Side 30-72. København: Det Kongelige Danske Kunstakademi.

- Baxstrom, Richard
2014   Knowing Primitives, Witches, and the Spirits. *Anthropology and the Mastery of Nonsense. Republics of Letters. A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts* 3(2):1-22. <http://arcade.stanford.edu/rofl/knowing-primitives-witches-and-spirits-anthropology-and-mastery-nonsense>. Læst 4.5.2016.
- Becker-Christensen, Henrik
1993   Byen ved grænsen. Tønder 1920-1970. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.
- Benjamin, Walter
1998 [1936] *Kunstværket i dets tekniske reproducerbarheds tidsalder. I: W. Benjamin: Kulturkritiske essays. Side 129-59 og 182-92 (noter). København: Gyldendal.*
- Beveridge, William Henry
1942   Social Insurance and Allied Services. Report. New York: Macmillan.
- Böhme, Gernot
2007 [1995] *Atmosfære. Den kropslige tilstedeværelses rum og rummet som fremstillingsmedium. København: Kunstakademiets Arkitekturskole.*
- Carsten, Janet & Stephen Hugh-Jones
1995   Introduction. In: J. Carsten & S. Hugh-Jones (eds): *About the House. Lévi-Strauss and Beyond*. Pp. 1-47. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cieraad, Irene
2010   Homes from Home: Memories and Projections. *Home Cultures* 7(1):85-102. DOI:10.2752/175174210X12591523182788.
- Clarke, Alison
2001   The Aesthetics of Social Aspiration. In: D. Miller (ed.): *Home Possessions. Material Culture behind Closed Doors*. Pp. 23-45. Oxford & New York: Berg.
- de Certeau, Michel
2002 [1984] *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Derrida, Jacques
1994   Specters of Marx. *The State of the Debt, The Work of Mourning & the New International*. New York: Routledge.
- Elias, Norbert
1983[1969] *The Structure of Dwellings as an Indicator of Social Structure*. In: N. Elias: *The Court Society*. Pp. 43-75. Blackwell: Oxford.
- Evans-Pritchard, Edward
1937   *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*. Oxford: Oxford University Press.
- Gell, Alfred
1992   The Technology of Enchantment and the Enchantment of Technology. In: J. Coote & A. Shelton (eds): *Anthropology, Art and Aesthetics*. Pp. 40-66. Oxford: Clarendon.
- Hastrup, Kirsten
1988   Kulturbegrebet som analytisk begreb. I: H. Hauge & H. Horstbøll (red.): *Kulturbegrebets kulturhistorie. Kulturstudier 1*. Side 120-40. Center for Kulturforskning. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Jensen, Mette Jerl & Kjeld Vindum
 2017   Venteværelset som velfærdsdesign. I: J.R. Bendsen, M.J. Jensen, K. Lotz, K.M. Raahauge, D. Simpson & K. Vindum (red.): Form til velfærd. Side 236-52. København: Arkitektens Forlag.
- Jöhncke, Steffen, Vibeke Steffen & Kirsten Marie Raahauge (eds)
 2015   Between Magic and Rationality. On the Limits of Reason in the Modern World. København: Museum Tusulanum Press.
- Kapferer, Bruce (ed.)
 2002   Beyond Rationalism. Rethinking Magic, Witchcraft and Sorcery. Oxford: Berghahn Books.
- Kaspersen, Lars Bo
 2013   Denmark in the World. København: Hans Reitzels Forlag.
- Knudsen, Anne
 1990   En københavnerskole? Stofskifte, Tidsskrift for Antropologi 20:5-23.
- Koolhaas, Rem
 1998 [1995] The Generic City. In: R. Koolhaas, H. Werlemann & B. Mau: S, M, L, XL. Pp. 1248-64. New York: Monacelli Press.
- Latour, Bruno
 2004   Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. Critical Inquiry 30:225-48.
- Lévi-Strauss, Claude
 1987 [1950] Introduction to the Work of Marcel Mauss. London: Routledge & Kegan Paul.
- Löfgren, Orvar
 2003 [1984] The Sweetness of Home. Class, Culture and Family Life in Sweden. In: S.M. Low & D. Lawrence-Zúñiga (eds): The Anthropology of Place and Space. Locating Culture. Pp. 142-60. Oxford: Blackwell Publishing.
- Malinowski, Bronislaw
 1948   Magic, Science and Religion. New York: Anchor Books.
- Mauss, Marcel
 1980 [1925] The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies. London & Henley: Routledge & Kegan Paul.
 2001 [1902] A General Theory of Magic. London: Routledge Classics.
- Melhuish, Clare
 2006   The Life and Times of The Brunswick, Bloomsbury. London: Camden History Society.
- Miller, Daniel
 2001   Possessions. In: D. Miller (ed.): Home Possessions. Material Culture behind Closed Doors. Pp. 107-23. Oxford & New York: Berg.
- Navaro-Yashin, Yael
 2012   The Make-Believe Space. Affective Geography in a Postwar Policy. Durham & London: Duke University Press.

- Raahauge, Kirsten Marie
- 1996 Boligdrøm. Hjemme hos 90'ernes 25-35-årige. Rapport. Det etnologiske forskningscenter Kimming for Dansk Boligråd. København: Kimming.
- 2007a En Århusantropologi. Ph.d.-afhandling. København: Statens Byggeforskningsinstitut.
- 2007b In and out of the House. Housing Hau in Sønderborg and Frederikssund. Knowledge, Technology, and Policy 20:281-89. DOI:10.1007/s12130-007-9034-4.
- 2007c Ved vejen. I komplekset. Om det globale, det lokale og det materielle. Dansk Sociologi 18(4):31-49.
- 2009 Hjem søgelser. Når det uvirkelige bliver virkeligt. Tidsskriftet Antropologi 59/60: 181-200.
- 2017a Mod udkanten. I: J.R. Bendsen, M.J. Jensen, K. Lotz, K.M. Raahauge, D. Simpson & K. Vindum (red.): Form til velfærd. Side 172-89. København: Arkitektens Forlag.
- 2017b Towards the Outskirts. In: J.R. Bendsen, M.J. Jensen, K. Lotz, K.M. Raahauge, D. Simpson & K. Vindum (eds): Forming Welfare. Pp. 172-89. København: Arkitektens Forlag.
- (in review) Here, There & Nowhere in Provincial Outskirts and Haunted Houses. In: F. Martínez, L. di Pupo & M.D. Frederiksen (eds): Peripheral Methodologies. Unlearning, Not-Knowing and Ethnographic Limits. In the Book Series Anthropological Studies of Creativity and Perception (ed. Series Tim Ingold). London: Routledge.
- Sparke, Penny
- 2010 The Modern Interior. A Space, a Place or a Matter of Taste? Interiors 1(1):7-17. DOI:10.2752/204191210791602276.
- Svalastoga, Kaare & Preben Wolf
- 1963 En by ved grænsen. København: Gyldendal.
- Thrift, Nigel
- 2004 Intensities of Feeling. Towards a Spatial Politics of Affect. Geografiska Annaler, Series B, Human Geography 86(1):57-78.
- Truffault, François
- 1985 [1983] Hitchcock. The Definitive Study of Alfred Hitchcock by François Truffault. A Touchstone Book. New York: Simon & Schuster.
- Vidler, Anthony
- 1992 Unhomely Houses. In: A. Vidler: The Architectural Uncanny. Essays in the Modern Unhomely. Pp. 17-45. Cambridge, MA, & London: MIT Press.
- Warhol, Andy
- 1977 Atmosphere. Chapter 10. In: A. Warhol: The Philosophy of Andy Warhol (From A to B and Back Again). Pp. 139-61. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Wikipedia, the free encyclopedia
- 2020 Ontological Turn. https://en.wikipedia.org/wiki/Ontological_turn. Læst 5.2.2020.

ANMELDELSE

DORTE MARIE SØNDERGAARD (red.): Feministiske tænkere. En tekstsamling. København: Hans Reitzels Forlag 2018. 390 sider. ISBN 978-87-412-2315-5. Pris: 425 kr.

Hvor er vi med feminismen i en tid, hvor begrebet kønsballade næsten er for blidt, og hvor nedbrydningen af den binære kønsforståelse foregår hurtigere, end man kan nå at sige sex? I en tid med metoo og identitetspolitik og retssager mod internetikblinde unge? Med brug af flere og flere af alfabetets bogstaver, LGBTQ+, i den stadigt udvidede inklusion af seksualitetens former, hvor bogstavrækken afsluttes med et plus, som angiver, at vi slet ikke er færdige endnu? Hvor er vi med det (måske) uendeligt formbare køn og den socialkonstruktivistiske erkendelse af det iscenesatte og kulturelt regulerede ditto? Hvilken bølge er vi midt i? Feminismens fjerde, siges det, men hvad bliver mon så den femte?

Denne tekstsamling hører mest hjemme i den tredje bølge, og den er særdeles god at kende, selv om den ikke giver svar på alt ovenstående.

Den omfattende *Feministiske tænkere* på små 400 sider er en genudgivelse af en samling fra 2007. Den rummer tekster af markante navne som Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick, Lois McNay, Bronwyn Davies, Chandra Mohanty, Oyeronke Oyewumi, Sandra Harding og Donna Haraway. Alle oversat til godt dansk af oversætterne Mette Liv Mertz, Malene Sejer Larsen, Lise Justesen og Eva Bendix Petersen. Der er fire temaer i samlingen, hver med to eller tre tekster. Temaet queerfeminisme introduceres af Tiina Rosenberg, temaet forandring, handling og subjektivitet af Lis Højgaard og Dorthe Staunæs, postkolonial feministisk kritik af Signe Arnfred og feministisk videnskabsfilosofi af Lis Højgaard. Tekstsamlingen er forsynet med et nyttigt register og oplysninger om de oprindelige tekster samt oversigter over de valgte forfatteres værker.

Introduktionsteksten af Dorte Marie Søndergaard fremhæver antologiens ambition om at præsentere et teoretisk univers, som, understreges det, kan angribes med forskellige læsestrategier. Der er tilføjet et afsnit om det svære ved at finde forståelige danske formuleringer i oversættelserne af de ikke ganske let tilgængelige tekster. Det er en god og forståelig tilføjelse, for det skal straks siges, at selv om bogens målgruppe af studerende og forskere må formodes at være vant til at læse svære tekster på engelsk, er dét at gøre dette ofte højabstrakte teoretiske univers tilgængeligt på dansk en af de store gevinster ved bogen. Hver og en af oversættelserne må have krævet sin kvinde.

Det første tema, queerfeminisme, har en tekstsamling, man godt tør vove at kalde klassisk, nemlig to tekster af Judith Butler samt Eve Kosofsky Sedgwick's „Epistemology of the Closet“, som diskuterer heteroseksualitetens hegemoni og det nødvendige opgør hermed. Første kapitel i Butlers hovedværk *Kønsballade* (*Gender Trouble*) fra 1990 rummer markante formuleringer såsom at „gentænke de ontologiske identitetskonstruktioner radikalt“, ligesom dens spørgsmålstegn ved „kvinder“ som feminismens subjekt på ingen måde har mistet sin aktualitet. Butlers tekst bereder os på den „kritik af hegemonisk vestlig repræsentation og af den substansmetafysik, der strukturerer selve forestillingen om subjektet“, som er et tema, Butler har forfulgt i senere skrifter, og som ganske vist er udviklet videre af andre teoretikere i de senere tiår, men hvis solide grund er lagt med de tanker, der præsenteres her. Judith Butler har aldrig skyet abstrakte formuleringer, og hun er blevet kritiseret for at være svær at læse, men hendes tænkning er lysende klar og radikal i sin underminering af, hvad sproget diskursivt gør ved vores forestillinger. Med sproget selv som redskab for kritikken er det ikke nogen nem opgave at udtrykke sig klart og præcist, og der skal herfra ikke lyde nogen bebrejdelser over, at det bliver abstrakt og kan gøre ondt i hele kroppen, når man skal følge med og forstå. Anstrengelserne er det værd! For det er dybe og forstandige indsigter, der her gives os, og de er stadig lige relevante, fjerde bølge eller ej. Butler er slet og ret en af vor tids store tænkere. Hendes tekst om det performatives sociale magi ud fra en kritik af Bourdieu under temaet forandring bekræfter det.

Bronwyn Davies er konkret og har eksempler fra sit eget liv, hvad der gør denne tekst let at læse. Den fænger umiddelbart, og pointen, at erfaring er konkret, og at enhver viden må tage udgangspunkt i det konkrete og personlige, er god at få bekræftet, selv om det nok er en af de indsigter, der for længst er trængt igennem, og som bliver ivrigt brugt i antropologien.

Temaet postkolonial feministisk kritik er paraplyen over to tekster. Den ene er den indisk-amerikanske Chandra Mohantys kritik af den vestlige feminisme og koloniseringsdiskurser; den anden den nigerianske Oyeronke Oyewumis udfordring fra afrikanske epistemologier til feminismens eurocentriske grundlag. Ingen af tankerne i disse to tekster vil være den antropologisk skolede læser fremmed. Det fjerde og sidste tema, feministisk videnskabsfilosofi, rummer en tekst af den amerikanske filosof Sandra Harding fra hendes bog *Whose Science, Whose Knowledge* fra 1991 samt et langt essay af Donna Haraway fra 1992.

Bogen lanceres altså som et bidrag til den såkaldte tredjebølgefeminisme, som hævdes at være begyndt i 1990'erne, mens vi nu efter 2010 er i den fjerde, hvis vigtigste kendetegn i disse år er meetoobevegelsen. Og for en ordens skyld: Den første feministiske bølge var suffragetternes kamp for stemmeret i begyn-

delsen af det 20. århundrede og den anden den, der i Danmark kendetegnes af rødstrømpernes kollektive oprør i 1970'erne med deres påpegning af, at det personlige er politisk, at traditionelle kvindestereotyper er undertrykkende, at seksualiteten bør være fri for begge køn, og at der i øvrigt ikke var ligeløn. Det er der for resten stadigvæk ikke.

Den tredje bølge er, når den repræsenteres af disse tekster, radikal i sin afvisning af den dualitet mellem biologisk og socialt køn, som den anden bølge i høj grad tog sit teoretiske udgangspunkt i. At både det sociale køn, og hvad der er biologi, er diskursivt konstitueret, er en af indsigterne her, ikke mindst understreget af Haraways tekst. „Natur“ er en social konstruktion, og hvad konstruktionen biologisk køn gør, er derfor også til diskussion. Herunder hører det kritiske blik på binære størrelser i det hele taget, ikke bare natur-kultur, men også som hos Haraway konceptualiseringen af det materielt-semiotiske med undermineringen af den binaritet, der sætter sprog og repræsentationer over for den materielle verden.

Tekstsamlingen er fra 2007, og teksterne er overvejende fra 1990'erne eller slutningen af 80'erne. Genudgivelsen er fra 2018, 11 år efter den første udgave. 11 år er lang tid i den akademiske verden, hvor viden hurtigt kan forældes. Men dog ikke altid. Noget bliver til klassikere. Spørgsmålet er så, om disse tekster har klassikerstatus. Nogle ja, men ikke nødvendigvis alle. En klassiker er et værk, der holder over tid, og som har en almen gyldighed og en vis universalitet, et værk, der stadig kan udfordre og berige en nutid. Mohantys tekst kunne muligvis i 2007 ses som en klassiker i postkolonial feministisk kritik, sådan som den angives at være det i introduktionen til temaet. Men i et nutidigt lys savner man alt det, der er sket i den mellemliggende tid. Her er nuancer i de ikke-vestlige kulturers relationer mellem kønnene og kvinders magt og muligheder i dag meget bedre belyst, end Mohantys artikel lader forstå. I antropologien ved hjælp af Abu-Lughods og Saba Mahmoods arbejder, for bare at nævne et par stykker, eller i en dansk sammenhæng for eksempel i Christian Groes' forskning i transaktionel seksualitet. Det betyder imidlertid ikke, at der ikke er mere at diskutere om det videnshegemoni, Mohanty kritiserer, og der er i hvert fald meget mere at udforske i „udfordringen fra afrikanske epistemologier“, som det er formuleret i undertitlen på Oyewumis artikel.

Filosoffen Sandra Harding præsenteres som feministisk videnskabsfilosofis Grand Old Lady. Muligvis, der er i hvert fald lagt en god grund for videretænkning om den videnskabelige objektivitets status og vilkår med hendes tanker. Alligevel kan teksten i dag virke en smule almodisch i sin påpegning af situationens betydning for viden og den velmenende opfordring til at gentænkte videnskabelig objektivitet med det formål at nå frem til et stærkere objektivitetsbegreb. Meget

her vil være velkendte videnskabsteoretiske refleksioner for den antropologisk tænkende.

Det, der slår nærværende læser ved konfrontationen med disse tekster et tiår efter, er, i hvor høj grad teksterne selv – måske med Davies som undtagelse – føjer sig ind i den akademiske genre. Ikke et ondt ord om det, men det giver anledning til at fundere over, hvordan man kritiserer, for ikke at sige underminerer en hegemonisk (vestlig og med patriarkalske aner) fremstillingsform for viden ved at betjene sig af samme fremstillingsform. Alle forfattere er professorer og lektorer på velanskrevne akademiske institutioner, og det er en del af deres akademiske virke at skrive og udtrykke sig, som de gør. Det er et vilkår, men ihukommende antropologiens løbende selvransagelser og debatter om, hvordan repræsentationer af det radikalt anderledes, de ikke-italesatte erfaringer og det tavse kan se ud, kan man godt fristes til at spørge, om der ikke også i feministiske tekster kunne og burde ligge en bestræbelse på at udvide sproget og genren. Uden dog at give køb på den kritiske og stringente tænkning – en ambition, der nok kan synes stor, men som disse tekster giver anledning til.

Bølger i feminismen eller ej, så ville et nyt forord til denne samling have været velgørende. En reflekteret kommentar til teksterne og deres status i et nutidigt lys er det eneste, jeg savner i denne tekstsamling, som ellers stadig kan give anledning til megen god undervisning og diskussion med nye generationer. Både dem, der regner sig for feminister, og dem, der endnu ikke ved, at de burde være det.

Inger Sjørlev
Lektor emerita
Institut for Antropologi
Københavns Universitet

REDAKTIONEN HAR MODTAGET

GULLØV, EVA & JOHN GULLØV: Opvækst i provinsen. Om dem, der bliver, og dem, der rejser. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2020. 194 sider. ISBN 978-87-7184-598-3. Pris: 199,95 kr.

FORFATTERLISTE

Joel W. Abdelmoez jobbar vid Specialpedagogiska institutionen på Stockholms universitet. Han skriver og forskar om arabiska medier, genuspolitikk og feministisk aktivisme i Mellanöstern, med särskilt fokus på Egypten og Saudiarabien. Han är före detta adjunkt og studierektor för Mellanösterns språk og kulturer vid Stockholms universitet, og har en kandidatexamen og masterexamen i Mellanösternstudier og en Master of Philosophy (MPhil) i genusvetenskap från University of Cambridge.

Petter Almklov er professor i Statsvitenskap, NTNU. Hans forskningsområder er arbeid og organisasjon, med en spesiell interesse for samspillet mellom teknologi, regulering og arbeidsutførelse.

Sofie Danneskiold-Samsøe er ph.d. i antropologi, ansat som lektor i socialt arbejde på Københavns Professionshøjskole og forsker i projektet „Mig og min plejefamilie“.

Håkon Fyhn er seniorforsker ved NTNU Samfunnsforskning og førsteamanuensis 2 ved Sosialantropologisk institutt, NTNU. Han er spesielt opptatt av forholdet mellom håndverk, tilstedeværelse og teknologi. Han forsker for tiden på byggebransjen og arbeid i kontrollrom.

Cathrine Hasse er professor i teknologi, kultur og læreprocesser på Aarhus Universitet og har siden 2009 været leder af et forskningsprogram, der udforsker relationer mellem teknologi, kultur og læreprocesser. Hun har en ph.d. i antropologi fra Københavns Universitet og har været gæsteforsker på blandt andet Oxford Universitet og æresprofessor på Aalborg Universitet. Hun er forfatter til bøgerne *An Anthropology of Learning* og *Posthumanist Learning*. Hendes forskning har de senere år været koblet til studier af menneske-robot-relationer som koordinator af EU-projektet REELER (www.responsiblerobotics.eu og www.reeler.eu).

Rasmus Tyge Haarlov er ph.d.-studerende på IT-Universitetet i København.

Charlotte Bredahl Jacobsen er ph.d. i antropologi, ansat i Nationalt Videnscenter om Udsatte Børn og Unge og aktuelt projektleder for projektet „Mig og min plejefamilie“. Charlotte har siden 2006 bedrevet anvendt forskning og projekt-

ledelse. Videnskabs- og teknologistudier har dannet ramme for en række af hendes projekter.

My Madsen er postdoc ved Copenhagen Center for Social Data (SODAS), Københavns Universitet. Hun har forsket i sociale studiestartsaktiviteter og professionalisering hos ingeniørstuderende. Desuden har hun forsket kollaborativt og interdisciplinært i blandt andet „big data“ og kombinationer af forskellige datatyper.

Perle Møhl er antropolog, ph.d. fra Københavns Universitet og forsker ved Copenhagen Academy for Medical Education & Simulation. Hun arbejder aktuelt med teknologier, visualitet, sanser og menneske-maskine-interfaces i forbindelse med grænse- og sikkerhedskontrol, robotkirurgi og svæveflyvning.

Anders Kalsgaard Møller er ph.d., cand.polyt. og er ansat som adjunkt ved Institut for Kultur og Læring ved Aalborg Universitet.

Jens Røyrvik er seniorforsker ved NTNU Samfunnsforskning og førsteamanuensis 2 ved Sosialantropologisk institutt, NTNU. Han udvikler teknologiantropologi, en empirisk-filosofisk undersøgelse av teknologi og virkelighet, som fagområde og forskningsfelt.

Kirsten Marie Raahauge er mag.scient. og ph.d. i antropologi. Hun er ansat som professor MSO ved Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering. Hun har været ansat ved flere universiteter. Hendes faglige omdrejningspunkt er rumantropologi.

Thomas Friis Søgaard er ph.d. i antropologi og lektor ved Center for Rusmiddelforskning, Aarhus Universitet. Hans forskningsinteresser omfatter illegale stofmarkeder, unges rusmiddelbrug, narkotikapolitik, politiarbejde og reguleringen af nattelivet.

Bo Wagner Sørensen er mag.scient. og ph.d. i antropologi fra Københavns Universitet. Han har skrevet bogen *Magt eller afmagt? Køn, følelser og vold i Grønland* (1994) og er medforfatter til bøgerne „*Familien betyder alt*“. *Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier* (2011) og *Æresrelateret social kontrol. Teori og praksis i socialt arbejde* (2019).

Diana Schack Thoft er ph.d., cand.cur. og sygeplejerske og er ansat som docent i forskningsprogrammet „Teknologier i borgernær sundhed“ og på sygeplejerskeuddannelsen, Professionshøjskolen UCN.

DANSKE RESUMEER

Håkon Fyhn, Jens Røyrvik & Petter Almklov: Revurdering av maktbegrepet i teknologiens tidsalder. Makttransformasjoner i teknologiske styringssystemer

Det er et mønster i måten makt flytter på seg i dag, et mønster som gjør det nødvendig å revurdere hvordan vi forstår maktbegrepet. Vanlige eksempler på maktforskyving relatert til teknologi er nye maktkonsentrasjoner i globale digitale selskaper som Google og Facebook, og tilsvarende avmakt i den andre enden av brukergrensesnittene. Andre eksempler viser til digitale teknologier som drivere for demokratisering og oppløsning av gamle hegemonier. Denne artikkelen undersøker ikke bare forskyving av makt, men heller en *transformasjon* av makt og produksjon av *menneskelig avmakt*, som resultater av teknologisk erobring av virkeligheten. Artikkelen fokuserer på tre case-studier av teknologisering av arbeidspraksiser, og gjennom dette undersøkes ulike maktforskyvinger og transformasjoner: 1) Standardisering av undersøkelsesprosessen i det norske barnevernet, som blant annet både legitimerer saksbehandleres vurderinger samtidig som faglig skjønn gjøres illegitimt; 2) Et såkalt prestasjonsstyringssystem i en større norsk bedrift, som gjennom å beregne ansattes prestasjoner og adferd underminerer kollektive forhandlinger, fagforeninger og trepartssamarbeidet; 3) en såkalt energikalkulator som dokumenterer energieffektiviseringstiltak, og som ender opp med å overprøve den faglige kompetansen til håndverkere. Alle eksemplene viser hvordan avmakt produseres, der det standardiserende og kvantifiserende representasjonssystemet undertrykker praksiskunnskap og menneskelige relasjoner, men dette skjer uten at tilsvarende makt produseres et annet sted. Det er åpenbart hvor makten går fra (saksbehandleren, håndverkeren, fagforeningen), men det er ikke åpenbart hvem som får makt på bekostning av disse. Bli makten borte, eller tar den former som gjør den ugjenkjennelig i de etablerte maktdiskursene? Med dette utgangspunktet leder undersøkelsen til et maktbegrep som tar høyde for hvordan teknologiske systemer i seg selv „spiser makt“ og teknologikken selv styrkes.

Søgeord: makttransformasjon, teknologi, styringssystem, digitalisering, arbeidsliv, empirisk filosofi

Rasmus Tyge Haarløv: Trafikmodellers betydning for grøn mobilitet. En diskussion af datagrundlaget for Københavns trafikmodel

Denne artikel undersøger, hvordan trafikmodeller repræsenterer og medierer trafikfænomener for embedsfolk og trafikplanlæggere i Københavns Kommune. En trafikmodel er et softwareprogram, der modellerer transportadfærd for en befolkningsgruppe på baggrund af forskellige input. I forbindelse med infrastrukturprojekter i København og omegn anvendes transportmodellering med henblik på at bestemme karakteren af forskellige trafikfænomener såsom bilisme, kollektiv trafik eller cyklisme. Fra og med sommeren 2020 tages en ny, videreudviklet trafikmodel i brug, som har et bredere og mere finmasket perspektiv på trafikfænomener end den nuværende transportmodel. Mens en række transportfænomener enten er usynlige eller i bedste fald negligerede og upræcise i den nuværende transportmodel, betyder ny og mere præcis modellering af eksempelvis fodgængere, parkeringsforhold, delebiler og kombinationsrejser, at disse transportfænomener bliver „virkelige“ for beslutningstagere. For bedre at kunne forstå, hvordan en trafikmodel former „synet“ og transportoverblikket hos embedsfolk og politikere, inddrager jeg antropolog James Scotts idéer om, hvordan en stat ser, samt postfænomnolog Peter-Paul Verbeeks idéer om, hvordan teknologier kan siges at åbne verden. Artiklen demonstrerer dels, hvordan den nuværende trafikmodel er et modstridende og uhensigtsmæssigt beslutningsstøtteværktøj i henhold til Københavns CO₂-mål, dels hvordan forskellige former for transportmodellering inddrages i samfundsøkonomiske cost-benefit-analyser og dermed i høj grad danner beslutningsgrundlag for, hvordan Københavns gader indrettes.

Søgeord: transportmodellering, grøn mobilitet, postfænomnologi, samfundsøkonomiske analyser, teknologifilosofi, statsantropologi

Diana Schack Thoft & Anders Kalsgaard Møller: Inddragelse af personer med demens og pårørende i udviklingen af tryghedsskabende demens-teknologier

Denne artikel tager udgangspunkt i et offentlig-privat innovationsprojekt, hvor der arbejdes med en partcipatorisk designtilgang. I projektet blev personer med demens og pårørende involveret i idégenereringsfasen i udviklingen af en ny GPS-løsning. Ofte inddrages især personer med demens ikke i forskningsarbejder, hvilket betyder, at der mangler viden om, hvilke behov og ønsker denne gruppe har. I projektet blev der afholdt tre workshops for henholdsvis personer med demens og pårørende med anvendelse af kreative generative værktøjer. Under workshopperne blev deltagende observation anvendt for at indsamle data om

deltagernes ønsker og behov til en ny GPS-løsning, deres vurdering af eksisterende løsninger på markedet samt deres holdninger til overvågningsaspektet. Undersøgelsen viser, at personerne med demens og pårørende er opmærksomme på de udfordringer og bekymringer, der er knyttet til det at finde vej for personer med demens. Ligeledes udtrykker de i varierende grad et behov for sikkerhed og beskriver forskellige strategier, som de allerede anvender. Deltagerne forholder sig kritisk til de eksisterende løsninger, og hvordan de dækker deres behov. I forhold til overvågningsaspektet er de optaget af behovet for autonomi kontra behovet for sikkerhed og tryghed. Det konkluderes, at personer med demens og pårørende kan have forskellige opfattelser af behovet for demenssikring, men at de til en vis grad har forståelse for hinandens perspektiver. Overvågning kan således accepteres, hvis det kun benyttes, når det er relevant, og kun involverer nærmeste pårørende. Det konkluderes, at en fremtidig løsning skal introduceres tidligt, og det i starten kan anvendes som et hjælpemiddel til personerne med demens for på sigt at overgå til pårørende, så de kan lokalisere personen med demens efter behov.

Søgeord: demens, GPS-løsning, overvågning, autonomi, partcipatorisk forskning, partcipatorisk design

Thomas Friis Søgaard: Brune og hvide bude. Mobiltelefonen som medskaber af budservicemarkedet for illegale rusmidler

I de senere år har udbredelsen af „nye“ kommunikationsteknologier forandret måden, hvorpå illegale rusmidler handles og distribueres. Handel med illegale rusmidler foregår i stigende grad på online kryptomarkeder, sociale medier eller ved hjælp af mobiltelefoner. Berry (2018) har derfor konkluderet, at stofmarkeder bedst kan forstås som sociotekniske netværk, da de i stigende grad formes i samspillet mellem sociale og teknologiske processer. På den baggrund belyser artiklen, hvilken rolle brugen af mobiltelefoner spiller i udformningen af stofhandel baseret på et de-ringer-vi-bringer-koncept. I artiklen argumenteres der for, at et fokus på de forskellige måder, stofsælgeres salgstelefon bliver „enacted“ (Law 1999) på, kan fungere som en prisme, hvorigennem vi kan få indblik i de forskellige og delvis overlappende sociotekniske netværk (Mol 2002), som i dag giver form til det mobiltelefonbaserede budservicemarked for illegale rusmidler i Danmark. Artiklen er baseret på interviews med aktive stofsælgere og -købere. Den viser, hvordan salgstelefonen artikuleres på fem forskellige måder: som et *redskab* til intern koordinering af budserviceforretningen, som et *kommercielt passagepunkt* for stofkunder, som et *svagt led*, som politiet forsøger at udnytte til at opspore salgs/købsnetværk, og som en *vare og et middel til fjendtlig markedsovertagelse*,

som når kriminelle enten sælger telefonbaserede kundeporteføljer eller forsøger at erobre markedsandele ved at stjæle deres konkurrenters salgstelefoner.

Søgeord: stofmarked, mobiltelefon, narkotikahandel, narkotikasælgere, aktør-netværk, Danmark

Kirsten Marie Raahauge: Rumantropologier. I velfærdens, hjemmenes og hjemsøgelsesernes verden

Rumantropologier. I velfærdens, hjemmenes og hjemsøgelsesernes verden er en professortilrædelsesforelæsning, som blev holdt på Det kongelige danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering (KADK) 6.2.2020. Velfærdsrum, hjemsøgte steder og private hjem er de konkrete udgangspunkter for talen, som angår antropologiske perspektiver på rum og mangler, fravær, forskydninger, blinde pletter, blindgyder og SLOAPs. De tre rumtyper sættes gensidigt i spil og bliver belyst som en slags velfærdens terrain vague, mens rumundersøgelser som fænomen samt de indsigter og blinde vinkler, lakuner og forskydninger, der opstår, når man betragter steder og hændelser gennem antropologisk optik, bliver diskuteret.

Søgeord: rumantropologi, velfærd, hjemsøgte huse, hjem, hygge, dekonstruktion

ENGLISH SUMMARIES

Håkon Fyhn, Jens Røyrvik & Petter Almklov: Reconsidering the Concept of Power in the Age of Technology. Power Transformations in Technological Control Systems

There is a pattern in the way power shifts today that makes it necessary to reconsider how we understand the concept of power itself. A common example of power shift is associated with new technologies that concentrate power in international corporations such as Google and Facebook; while disempowerment is at the other end of user interfaces. Other examples point to digital technologies as drivers of democratization and dissolution of old hegemonies. This paper investigates the displacement of power, and also transformations of power with the production of disempowerment as the result of the technological conquer of reality. The paper discusses three case studies of technologization of working environments. Through these we investigate different processes of migration and transformation of power. 1) Standardization of investigation processes in the Norwegian child welfare services, which, among other things, legitimizes case workers assessments while simultaneously undermining the legitimacy of professional judgement. 2) An energy calculator which documents energy efficiency measures, and which ends up overruling the professional competence of carpenters/craftsmen. 3) A performance management system in a large Norwegian company which, by measuring employees' performance and behavior, undermines collective bargaining, unions and the three party collaborative model. All examples show how disempowerment is produced. The standardizing and quantifying system of representation in these technologies suppresses practical knowledge and human relations. This occurs without equivalent power being produced somewhere else. It is obvious where the power moves *from* (the case workers, craftsman, the union), but it is not obvious who gains power on their behalf. Does the power disappear, or does it take forms that render it unrecognizable in established discourses of power? Based on these analyses, our investigation points towards a concept of power that takes into account how technological systems themselves "eat power", and how the logic of technology itself is strengthened.

Keywords: transformation of power, technology, control system, digitalization, work life, empiric philosophy

Rasmus Tyge Haarløv: The Role of Traffic Modelling for Green Mobility. A Discussion of the Data Being Used in Copenhagen's Traffic Model

This article investigates how traffic models represent and mediate various traffic phenomena for city officials and traffic planners working in Copenhagen. A traffic model is a software program that models the transport behaviour of a certain group of citizens based on various input. Traffic modelling is used in connection with infrastructure investments for the purpose of determining the state of transport phenomena such as car traffic, public transit or cycling. Starting in the summer of 2020, Copenhagen plans to use a new, upgraded traffic model which is more detailed than the current traffic model. In the current traffic model a range of transport phenomena are either neglected or imprecise, but the new model will take into account pedestrians, cycle parking facilities, car-sharing as well as combined mobility trips of e.g. trains and bikes and will make these transport phenomena visible to officials and decisionmakers. In order to understand how traffic models shape the “vision” and transport-overview among city officials and transport planners, I draw upon anthropologist James Scott's ideas about how states “see”, as well as post-phenomenologist Peter-Paul Verbeek's ideas about how technologies open the world. In light of a comparison of the two models, I argue that the current traffic model has been detrimental to the goals of Copenhagen, as the city aims to become a CO₂ neutral capital in 2025. In addition, the article casts light on how traffic modelling is used in connection with producing cost-benefit-analyses which often form the basis for decision making regarding how the streets of Copenhagen are designed and prioritised.

Keywords: traffic modelling, green mobility, post-phenomenology, cost-benefit-analysis, philosophy of technology, anthropology of the state

Diana Schack Thoft & Anders Kalsgaard Møller: Involving People with Dementia and Their Relatives in Developing Dementia-Safe Technologies

This paper presents a public-private innovation project with a participatory design approach. In the project, people with dementia and their relatives were involved in the idea-generation phase of the development of a new GPS-solution to orientation challenges facing people with dementia. Often people with dementia are not involved in research collaboration, which means knowledge goes missing about this groups' need and preferences. In our project, three workshops were held for people with dementia and their relatives, using different creative generative tools. Participant observation was used to collect data about their preferences and needs for a new GPS-solution, their opinions about existing solutions and views about the monitoring aspect. The study shows that the participants are

aware of the challenges and considerations related to orientation for people with dementia. Likewise, they express a need for safety and describe different strategies that they already use. The participants are critical of existing solutions and how these suit their needs. In relation to monitoring, they are aware of the need for autonomy as well as a need for safety and security. It can be concluded that people with dementia and their relatives may have different opinions about the need for safety solutions, but they can to some extent understand other's perspectives. Thus, monitoring is accepted only if it is used when relevant and only monitored by nearest relatives. In conclusion, the project suggests that future ideas for development must be introduced to all participants in the early stages of the project, so that these may be used as a supportive tool for people with dementia and later be extended to relatives so it is possible to locate a person with dementia when needed.

Keywords: dementia, GPS-solution, monitoring, autonomy, participatory research, participatory design

Thomas Friis Sogaard: Cannabis and Cocaine Delivery Services. The Mobile Phone as Co-Creator of Illegal Drug Markets

In recent years the growing use of novel communication technologies have changed the way illegal drugs are traded and distributed. This happens increasingly in online crypto-markets, social media or by use of mobile phones. Berry (2018) has therefore concluded that drug markets are best understood as socio-technical networks, because they are both socially and technologically constructed. Against this background, this article explores how the use of mobile phones today shape illegal drug trading organized as delivery services. The article argues that a focus on the different ways that dealers' sales phones are "enacted" (Law 1999) can function as a prism through which we can gain insights into the multiple and fractal socio-technical networks (Mol 2002) that make up the phone-based drug delivery market today. The article is based on interviews with active drug dealers and buyers. It shows how the sales phone is articulated in five different ways; as a *tool* for internal coordination of the delivery business, as a *commercial passage point* for drug customers, a *weak link* that police seek to use to disrupt drug lines, and as a *commodity* and a *means for hostile market takeover*, as when criminals either trade phone-based customer portfolios or try to capture marked shares by stealing their competitors' sales phones.

Keywords: drug markets, mobile phones, drug dealing, drug dealers, actor-network, Denmark

Kirsten Marie Raahauge: Professorial Inaugural Lecture. Spatial Anthropologies. The Realm of Welfare, Home and Haunting

Spatial Anthropologies: The Realm of Welfare, Home and Haunting is the title of my professorial inaugural lecture held at The Royal Academy of Fine Arts, the Schools of Architecture, Design and Conservation (KADK) 6.2.2020. It deals with anthropological perspectives on spaces, such as welfare spaces, haunted houses and homes. This lecture is also about the significance of lacking, absence, displacement, blind spots, dead ends, and sloaps (spaces left over after planning). The non-sites of welfare, one might say. In the research project “Spaces of Danish Welfare”, welfare and space are understood as the premise of each other; the research is conducted by architects, art historians and anthropologists. In the subproject “From Province to Periphery”, the focus is on daily life in both the present welfare spaces and the welfare spaces that have become absent, with the small town Tønder as the case study. Something serious is going on in Tønder in these years. Silent and in the unpredictable manner of small, insignificant, seemingly undirected steps, the city is being transformed. The changes in Tønder are related to changes in Danish welfare systems. In Tønder, many of the welfare institutions have been moved to other cities, turning Tønder into a rich welfare city of yesterday, a reduced welfare city of today and a possible wellness city of tomorrow, since the city is planned to become part of a touristic experience of the Tønder marshes. This focus on welfare spaces will be supplemented by other anthropological space investigations, such as explorations of homes, and haunted houses. Furthermore, the insights and blind spots of an anthropological gaze at lacks, absence and displacement in a spatial context will be analysed.

Keywords: spatial anthropology, welfare, haunted houses, home, “hygge”, deconstruction

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE

32. INDFØDTE behandler emnet indfødte, oprindelige folk eller 4.-verdensfolk inden for rammerne af de aktuelle antropologiske interessefelter kulturel identitet og kompleksitet. Indfødte folks vilkår i den moderne verden frembyder spørgsmål af både teoretisk, praktisk og politisk art.

33. DYR tager udgangspunkt i den ganske forbløffende mængde materiale, som den zoologiske verden bidrager med til vores kategoriseringer af omverdenen. I dette nummer bringes eksempler på, hvordan vi tænker, bruger, fremstiller og forestiller os dyr.

34. AIDS-forskningen i antropologien har udviklet sig fra en hjælpedisciplin for epidemiologien til kritiske analyser af videnskabelige og politiske „sandheder“ om hiv/aids og konstruktive undersøgelser af lokale forudsætninger for forebyggelse og omsorg.

35-36. FELTER er et festskrift med artikler om sjæleanliggender, etnografer, pornografi, repræsentation, rationalitet, identitet, kunst og verden, rum, metaforik, ceremonielle dialoger, ånder, kroppe og performance, halve mennesker, myter og kosmologi, objekter, totemisme, fysikkens erkendelseslære og menneskekulturerne mv.

37. MELLEEMØSTEN Udsolgt.

38. BØRN har kun sjældent været del af det antropologiske genstandsfelt. Her belyses antropologiske perspektiver på børn og unge: Hvordan opfattes børn, hvad indebærer socialisering, og hvilke perspektiver og erfaringer har børn i forhold til deres omgivelser forskellige steder i verden?

39. MAD OG DRIKKE viser nye vinkler på de symbolske betydninger og sociale normer, som regulerer, hvad der indtages, hvornår, hvordan, sammen med hvem og i hvilke mængder.

40. OVERGANG ser på den antropologiske videnskab og den videnskabelige antropologi anno 2000. Hvilke erkendelser har overlevet 1980'ernes faglige selvrensagelse, og hvilke epistemer hører fortiden til? Hvilke klassiske antropologiske dyder kan dårligt undværes, og hvad er forholdet mellem anvendt antropologi og grundforskning?

41. ILLUSION har ofte negative konnotationer i retning af indbildning og forvrænget virkelighedsopfattelse. Her fokuseres på illusion som et empirisk forhold, dets kreative element i sociale og kulturelle sammenhænge samt dets virkemidler og konsekvenser.

42. DANSKHED Mens antropologer og andre analytikere dekonstruerer nationale fællesskaber, egenskaber og identiteter, polemiserer dette nummer ved at undersøge, hvordan og hvorvidt danskheden faktisk *er*: danske dufte, toner, omgangsformer, filmskatten og højskolesangbogen med mere. Er der tale om særligt danske forhold eller blot om forhold i Danmark?

43-44. SAMLING undersøger samlinger og samlere og overvejer begrebernes betydning for antropologien. Kategorier bringes sammen i nye konstellationer: museale dyrekategoriseringer, frimærkesamlinger, etnografiske samlinger, komplette samlinger, plane-spottere, klunsere, jæger-samlere og kunstsamlere.

45. KRITIK sætter fokus på den engagerede videnskab og videnskabsmand. Kritisk antropologi er ikke ny, men øget forskning og deltagelse i løsning af samfundsproblemer synes at skærpe den kritiske bevidsthed og kravet om stillingtagen. Hvad betyder det for den videnskabelige erkendelse og metode?

46. VOLD undersøger, hvorledes vold indgår i menneskers forestillinger og dagligliv. Temaet præsenterer et kontinuum af vold – mellem enkelte individer til vold omfattende en hel befolkning og afspejles i artikler om vold mod kvinder, overgreb på indfødte folk, civile lynchninger, borgerkrig, befrielseskrig og statsterror.

47. BYER I undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien. Forskelligartede byundersøgelser udfoldes i beskrivelserne af Abomey, Hanoi, Hby, Honolulu, København, København, Marseille, Máskat, Montreal og Mumbai.

48. BYER II undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien. Forskelligartede byundersøgelser udfoldes i beskrivelserne af Nuuk, Paris, Rio de Janeiro, Sarajevo, Shanghai, Skopje, Sun City, Sun City, Teheran og Århus.

49. PENGE handler om fjer, muslingeskaller, medaljoner, jetoner, betalingskort, bankoverførsler, mønter, sedler og andre værdier, som vises frem, gemmes væk, øremærkes og udveksles. Penge påvirker relationer og samfund og er derfor anledning til moralske og politiske problemstillinger om fællesskab og individualitet, magt og afmagt, ulighed og hierarki, følelse og marked.

50. SLÆGTSKAB er som antropologisk forskningsfelt i de sidste årtier blevet kraftigt udfordret. Nye betingelser forårsaget af udviklingen inden for den lægevidenskabelige forplantnings- og genteknologi samt presset fra ændrede globale forhold, gamle og nye krige og sygdomsepidemier skaber rum for helt nye kreative tankegange og praksis i slægtssammenhæng.

51. ARBEJDE er et „institutionaliseret“ begreb, i den forstand at betydningen af ordet ikke er noget, vi almindeligvis tænker over, men nærmere noget, vi tænker *med*. Det giver anledning til overvejelser om og perspektiver på, hvordan arbejde skal begribes, samt hvordan begrebet tillægges mening i forskellige sociale og kulturelle sammenhænge – i en tid, hvor arbejdet synes at fylde stadig mere i vores liv og bevidsthed.

52. HUKOMMELSE er et socialt fænomen med et vigtigt politisk aspekt. Udtrykt i repræsentationer af fortiden danner hukommelse, social og kollektiv, udgangspunktet for et samfunds selvforståelse og legitimering. Et samfunds „hukommelse“ refererer ikke nødvendigvis til et verificerbart fænomen i fortiden. Den kollektive hukommelse er kreativt skabende og udtrykker sig ud over i samfundsformer i materiel kultur og i kroppe.

53. KOGNITION tager bestik af den „kognitive revolutions“ betydning for aktuel antropologisk forskning. Værdien af dette nye teoretiske paradigme demonstreres og diskuteres i antropologiske analyser af religion, sprogtilegnelse, drømme, videnskabelig viden m.m.

54. LYD Udsolgt.

55. PERSON er ikke i sig selv antropologiens centrale omdrejningspunkt, det er derimod *relationen* mellem mennesker. Felten er fuld af mennesker, som vi umiddelbart identificerer som særskilte personer med egne livshistorier og -mål. Men hvad er egentlig en person? Hvordan skal vi forstå forholdet mellem individet og det sociale? Eksisterer der et „vi“ før et „jeg“ – eller forholder det sig omvendt? Hvorledes håndterer antropologien møder mellem forskellige personopfattelser? Nummeret undersøger sådanne spørgsmål og de metodiske, teoretiske og politiske udfordringer, der følger heraf.

56. KULTURMØDE bruges i stigende grad til at beskrive og forklare, hvordan personer med forskellig etnisk, kulturel eller national baggrund bringes sammen og undertiden støder sammen. Begrebet „kulturmøde“ blev fundet analytisk ufrugtbar og derfor opgivet i antropologien i 1960'erne. I de senere år har ikke-antropologiske kulturstudiefag været med til at sætte nye dagsordener for, hvilke temaer og angrebsvinkler der kan være relevante for at forstå det mudrede felt, som man – i mangel af bedre? – på ny betegner kulturmøder.

57. LOV OG RET Krav og ønsker fra individer og hele befolkningsgrupper formuleres i stigende grad inden for rammerne af et rettighedssprog, og en retlig forståelseshorisont spiller en stadig større rolle. Hvordan påvirker denne udvikling antropologiske studier af lov og ret? Dominerer rettighedsdiskursen i lige så høj grad på det empiriske plan som på det ideologiske? Er rettigheder mere tale end handling? Og hvordan spiller andre, ikke-legale forestillinger om retfærdighed sammen med retssamfundets juridiske univers?

58. SYGDOM vil belyse sammenhænge mellem forskellige fællesskabs/kulturers sygdomsopfattelser og håndteringer af sygdomme: Hvilke konflikter og løsninger opstår i og mellem forskellige fællesskaber, og hvilken placering gives eller tiltager de syge sig? Hvordan medvirker fællesskaberne til produktionen af sygdom, og hvilke muligheder har såvel det samlede fællesskab som de enkelte individer for at forebygge og behandle sygdomme?

59/60. HUS OG HJEM Hjemmet udtrykker et forhold mellem mennesker og mellem mennesker og materialitet, her især huset, som er ladet med betydning i form af bl.a. tilhørsforhold og ejendomsret. Det understøtter identitet og fællesskaber i form af familieliv, men er også platform for differentieringer mellem køn og generationer. Hjemmet er kort sagt et socialt og kulturelt fænomen, som udfoldes i form af forskellige praktikker – det er noget, man gør.

61. MAGI spillede en vigtig rolle i den klassiske antropologi som en indfaldsvinkel til forståelsen af de indfødtes særlige symbolske og rituelle handlinger for at nå ønskede mål. Siden er det blevet almindeligt at betragte magi mere bredt som et af mange forsøg på at håndtere usikkerhed i det moderne samfund. Magi kan således betegnes som en særlig form for menneskelig handling, hvor bestemte ord, genstande eller fænomener tillægges en indflydelse eller kraft, som ligger ud over ordene, genstanden eller fænomenet i sig selv. Magi er det kreative felt, hvor ønsker og håb kan udtrykkes og måske lede til eftertragtede mål.

62. SKOLE Skolen vil altid være et udtryk for et bestemt samfund med dets særlige værdier og strukturer. Den vil have til hensigt at bidrage til formationen af dette samfund ved at søge at skabe gode borgere. Derfor udgør skolen en arena, hvor der dagligt kæmpes om, hvilke kulturelle værdier, hvilken fortolkning af historien og hvilke samfundsmæssige normer der skal være gældende. Skolen bidrager dermed til komplicerede eksklusions- og inklusionsprocesser både i materiel, social og kulturel forstand og dermed til konstruktionen af forskellige former for medborgerskab.

63. FREMTID. Orienteringen mod fremtiden er en orientering mod verden med konkrete udtryk. Forholdet til fremtiden kan ses som et udgangspunkt for handling. Samtidig er uvished og mangel på kontrol over fremtiden en realitet

for store dele af verdens befolkning. Ideen om fremtiden kan derfor også være præget af desillusion, magtesløshed og håbløshed.

64. KLIMA Antropologien har gennem tiden beskæftiget sig med økologi som kulturelt og politisk fænomen og i det hele taget stadig afsøgt grænserne eller gensidigheden mellem natur og kultur. Klimaforandringerne tvinger endnu en gang antropologer til at udforske forholdet mellem mennesker og deres omgivelser, når ekstreme vejrbegebenheder, ændringer i årstidsmønstre, udsving i forekomster af naturressourcer og andet er blevet hverdag for mennesker kloden rundt.

65-66. TAVSHED Det kan undertiden være svært at identificere tavsheder i en aktuel, dominerende tradition, fordi vi typisk er en del af den. Men man kan uforvarende komme til at tale om det usigelige, og andres reaktioner vil snart gøre en opmærksom på, at man er ude i noget farligt. Man vil måske blive tiet ihjel eller disciplineret på anden vis. Tavsheder er ofte foruroligende og sigende. Men hvad siger de? Hvad dækker de over?

67. VERDEN(ER) Udsolgt.

68. OVERSKRIDELSER sætter fokus på et af antropologiens klassiske begreber (transgression) og udforsker forholdet mellem grænse og overskridelse og de bevægelser i kategoriseringssystemer og mulighedsrum, det medfører at krydse en grænse eller trodse et forbud. Hvad er overskridelser, og hvad kan begrebet bruges til? Er det grænserne, der fremhæver overskridelserne, eller overskridelserne, der fremhæver grænserne? Hvordan bruges begrebet overskridelse i nutidigt antropologisk arbejde?

69. FÆNOMENOLOGI belyser krops- og hverdagsfænomenologiens rolle i antropologisk teorihistorie og diskuterer og illustrerer traditionens metodiske og analytiske potentiale og begrænsninger. Et centralt mål for den fænomenologisk inspirerede forskning er at redegøre for de kulturelle grundantagelser og kropsliggjorte færdigheder, der organiserer menneskets prærefleksive engagement med omverdenen. Denne ambition rejser vigtige metodologiske spørgsmål omkring produktion og skriftlig formidling af viden om de aspekter af det sociale liv, der normalt undslipper refleksion og fortolkning.

70. OPTIMERING sætter fokus på menneskets stræben efter at selvudvikle, forandre og forbedre ved hjælp af en mangfoldighed af teknologier og medicinske produkter og services, som får afgørende betydning for menneskers selvforståelse og gør kroppen, livet og selvet til et personligt projekt. Tendensen er særligt tydelig inden for sundhed, selvudvikling og kropslig og mental perfektion. Temanummeret går i dybden med eksempler på optimeringspraksisser og de sociale og kulturelle sammenhænge, de eksisterer i, og undersøger, hvordan de forskellige

teknikker og praksisser påvirker hverdagsliv og forståelsen af, hvad det vil sige at være menneske.

71. BEHANDLING stiller skarpt på begrebet behandling, som synes at være det umiddelbare og selvfølgelige svar på mange og meget forskelligartede sociale problemer i dagens Danmark. Hvad forventes samfundet at tilbyde som modtræk til eller afhjælpning af problemer som fx alkoholmisbrug, narkomani, ludomani, spiseforstyrrelser, sexafhængighed og vold? Svaret er behandling. Et ansvarligt samfund kan ikke undlade at tilbyde behandling. Men hvad er behandling egentlig for en størrelse? Hvad betyder behandling? I hvilken udstrækning giver det mening at tale om behandling af diverse identificerede sociale problemer?

72-73. VELFÆRDSSTATEN præsenterer antropologiske bud på, hvordan velfærdsstaten, dens udvikling og forandringer kan forstås. Med udgangspunkt i Ove Kaj Pedersens bog *Konkurrencestaten* (2011) vil temanummeret diskutere konkrete empiriske cases fra de forskellige sektorer af velfærdsstaten og samfundslivet.

74-75. INNOVATION fremlægges og analyseres typisk ud fra et vestligt markedsorienteret perspektiv med fokus på økonomisk værdiskabelse. Dette nummer præsenterer antropologiske perspektiver på innovation og belyser innovative praksisser og forståelser på tværs af etnografiske kontekster. Det byder på 1) kritiske analyser af innovation som begreb i nutidens markedsorienterede samfund, 2) antropologiske bidrag fra vestlige og ikke-vestlige samfund og 3) diskussioner af en tilsyneladende tæt kobling mellem innovation og antropologi, herunder konkrete eksempler på antropologers arbejde med innovation.

76. GENRE udspringer af MEGA-seminaret i 2015, hvor arrangørerne slog et slag for en debat om antropologiske genreeksperimenter under rubrikken „alvorlig leg“. Målet for temanummeret er at fortsætte den „alvorlige leg“ med praksis og fremstilling. Det vil derfor være en platform for forsøg med og refleksioner over nye etnografiske metoder og eksperimenterende fremstillingspraksis.

77. ANTROPOLOGISK ETIK diskuterer vores rolle som forskere og stiller spørgsmålet: Hvem producerer vi egentlig viden for, og hvad er de etiske, sociale og politiske konsekvenser af vores forskningspraksis? Nummeret tager afsæt i nyere debatter om antropologiens relevans. Hvordan udvælger vi bestemte forskningsområder, og hvis interesser reflekterer det? Hvordan navigerer vi mellem forskelligartede krav til vores forskning? Hvad vil det egentlig sige, at antropologi som akademisk disciplin er forpligtet på sine felter?

78. DYSTOPIER Vi lever i en tid, hvor dystopier er blevet en fremherskende politisk teknologi. Dette nummer sætter fokus på dystopierne og særligt brugen

af skræmmende skildringer af samfundsformer og scenarier i forskellige sociale og politiske sammenhænge. Det analyserer således dystopier – i politik, i miljø og klima, i religion og teknologi, deres form, iscenesættelse og politiske anvendelse. Hvordan kan vi beskrive og begribe de refleksioner over menneskets, naturens og samfundets skrøbelighed, som dystopierne indebærer? Og hvad er effekten af dystopier som ny politisk teknologi?

79. DATA Hvordan identificeres og indhentes data, og hvordan behandles data implicit og eksplicit analytisk? Og hvad sker der, når data bliver „big“? Temanummeret beskæftiger sig med nye tilgange til og forståelser af videnskabelige data i antropologien og samfundsvidenskaberne i bredere forstand. I antropologien arbejdes der på forskellige måder med data, og temanummeret vil bringe disse forskellige måder frem i lyset samt diskutere og måske udvide rammerne for, hvad antropologisk viden kan bestå i.

80. UNDSKYLD Undskyldninger har fået stadig mere plads i nationale selvfortællinger. Flere stater er gået ind i arbejdet med at adressere de mere tvivlsomme kapitler i deres historie. Fortidens kolonimagtslande har delvist påtaget sig skyld for tidligere henlagte forbrydelser, for eksempel Frankrigs undskyldning til dets tidligere caribiske kolonier og statsminister Lars Løkke Rasmussens tilnærmelsesvise undskyldning for Danmarks rolle i slavehandlen i Dansk Vestindien. Dette nummer omhandler hele og halve undskyldninger, for eksempel i forbindelse med postkoloniale familiehistorier og repatriering af kulturarv.

81-82. TEKNOLOGI undersøger samspillet mellem mennesker og teknologi. Feltet spænder vidt fra fænomener som robotter, droner, overvågning og bioteknologi til energi, klima, transport, sociale medier og medicinske teknologier. Teknologi har altid været en del af det antropologiske projekt, men i nyere tid har det også givet anledning til faglig specialisering, der optræder under navnet teknoantropologi.

83. ARTER Fokus på (andre) arter inviterer til at kulegrave, hvad vi ved eller påstår at vide om mennesket, dets klassifikationer og relationer – og dets forhold til alt det, som i forskellige perioder har ligget uden for det menneskelige. I dette temanummer vil vi derfor kaste lys over nogle af de måder, hvorpå arter indgår i nye sociale relationer.

84. BØN Hvad vil det sige at bede? Hvilke ideer om virkning og virkelighed er indlejret i forskellige former for bønsspraksis? Og hvordan kan bøn fungere som en komparativ ramme for en antropologisk beskæftigelse med sociale dynamikker? Disse temaer ønsker vi at stille skarpt på i dette temanummer gennem en udforskning af konkrete typer af engagement med bøn.

Indkaldelse af artikelforslag

VIRUS

„En tsunami af virus truer“ kan man læse i medierne. COVID-19 har ramt os, og de fleste har fået vendt op og ned på deres liv nærmest fra den ene dag til den anden. Vi følger med, når Statsministeriet indkalder til pressemøde, og vi følger med i dagens coronatal over smittede og døde. Vi lever i et liv i limbo i coronaland, som medierne kalder det. Møder og aftaler er aflyst. Arbejdspladser og skoler er lukket. Håndteringen af smittefaren har medført social isolation, fysisk afstand til andre, håndvask og afspritning, og vi lærer nye ord som smittekæder, værnemidler, coronaansvar og altansang. Gamle og kronisk syge er særligt udsatte. Dronningen kommer på banen og taler til nationen med en opfordring til at udvise ansvarlighed og tage hensyn. Vi ser også, som det ofte sker i samfund under akut stress, at der hamstres, at der er stigende vold mod kvinder og børn, og at presset på krisecentrene øges. Vi lærer dog også hurtigt at omstille os. Gåturen genopdages for manges vedkommende. Vi benytter os af vareudbringning i stigende grad, og vi gør udvidet brug af digitale medier. Vi har undervisning over nettet, holder skærm møder og sågar selskabelige sammenkomster.

Coronakrisen og smittespredningen viser med al tydelighed, at vi lever i en global verden. Men den viser også, hvordan staten markerer sig i krisetid, og hvordan konkrete stater kan følge forskellige strategier. Grænser lukkes, borgere kaldes hjem, der gennemføres hastelove og initiativer, lønkomensation og hjælpepakker, der skal „holde hånden under“ dansk erhvervsliv og økonomi. Usikkerheden i den ellers så kontrollerede og trygge velfærdsstat Danmark er stor og svær for mange – hvornår „åbnes samfundet op“, hvordan og i hvilken takt? Og hvordan vil fremtiden se ud?

Coronakrisen vil blive genstand for forskning, også antropologisk forskning. Der er allerede forsket en del i usikkerhed i forbindelse med naturkatastrofer som for eksempel tsunamien i 2004, og der er forsket i aids-epidemien fra begyndelsen af 1980'erne. Indsigter fra denne forskningslitteratur kan være relevant at inddrage. Med dette call ønsker vi at få belyst spørgsmål som: Hvad gør coronakrisen ved folk? Hvordan har de erfaret krisen? Hvordan reagerer de på smit-

tefare og usikkerhed? Hvad gør den ved folks oplevelse af staten som markant aktør? Sker der en aktualisering af „samfundssind“ og nationalfølelse? Hvorfor anlægger de nordiske lande forskellige strategier, og hvilken betydning har det? Hvordan fungerer balancen mellem tvang og frivillighed? Hvordan opleves coronakrisen af folk i lande uden for Vesteuropa? Hvad findes af konspirationsteorier om virussens opståen og udbredelse?

Forslag til artikler (abstract på maksimalt 300 ord) og andre bidrag (enqueter og positioner) sendes til:

tidsskrift.antropologi@anthro.ku.dk senest den 15. september 2020.

